

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الحق
علیه
الصلوة
والسلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

دانشنامه امام محمدی

بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ

فارس - عربی

مجله علمی

جلد دوم

تاسیس
عبدالکافی ستوری

پنجاهوی
مؤسسه علمی و پژوهشی
رضی از پیشگامان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشنامه امام مهدي عجل الله فرجه بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ

نویسنده:

محمد محمدي ري شهري

ناشر چاپي:

موسسه علمي فرهنگي دارالحدیث

ناشر دیجیتالي:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۲	دانشنامه امام مهدی عجل الله فرجه بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ جلد ۱۰
۱۲	مشخصات کتاب
۱۳	اشاره
۱۹	بخش سیزدهم: امام مهدی علیه السلام از دیدگاه شاعران
۱۹	اشاره
۲۱	درآمد
۲۱	اشاره
۲۱	۱- پیشینه تاریخی شعر مهدوی
۲۷	۲- مضامین شعر مهدوی
۲۸	۳- سیر تحول شعر مهدوی
۳۲	فصل یکم: نمونه هایی از سروده های قرن نخست
۳۲	۱/۱ امام علی علیه السلام
۳۷	فصل دوم: نمونه هایی از سروده های قرن دوم
۳۷	۱/۲ امام صادق علیه السلام
۳۷	۲/۲ زید بن علی بن حسین
۳۹	۳/۲ سید حمیری
۴۸	۴/۲ عبدی کوفی
۵۰	۵/۲ کمیت بن زید اسدی
۵۴	۶/۲ مصعب بن وهب نوشجانی
۵۶	۷/۲ ورد بن زید اسدی
۶۰	فصل سوم: نمونه هایی از سروده های قرن سوم
۶۰	۱/۳ امام رضا علیه السلام
۶۴	۲/۳ دعبل خزاعی

- ۶۷ ۳/۳ ابو تمام طائی
- ۷۰ ۴/۳ ابن رومی
- ۷۴ ۵/۳ اسلم بن مهوز طهوی
- ۷۶ ۶/۳ علی بن عبدالله خوافی
- ۷۶ ۷/۳ محمد بن اسماعیل صیمری
- ۸۱ فصل چهارم: نمونه هایی از سروده های قرن چهارم
- ۸۱ ۱/۴ ابو فراس حمدانی
- ۸۳ ۲/۴ ابوالقاسم زاهی
- ۸۸ ۳/۴ صاحب بن عباد
- ۹۰ ۴/۴ ابوالفتح محمود بن محمد کشاجم
- ۹۰ ۵/۴ محمد بن حبیب ضبی
- ۹۵ فصل پنجم: نمونه ای از سروده های قرن پنجم
- ۹۵ ۱/۵ سید رضی
- ۹۹ فصل ششم: نمونه ای از سروده های قرن ششم
- ۹۹ قوامی رازی
- ۱۰۱ فصل هفتم: نمونه ای از سروده های قرن هفتم
- ۱۰۱ ۱/۷ عطار نیشابوری
- ۱۰۳ ۲/۷ مولوی
- ۱۰۴ ۳/۷ نظامی گنجوی
- ۱۰۷ فصل هشتم: نمونه هایی از سروده های قرن هشتم
- ۱۰۷ ۱/۸ ابن یمین فریومدی
- ۱۰۹ ۲/۸ حافظ شیرازی
- ۱۱۱ ۳/۸ حمزه کوچک ورامینی
- ۱۱۳ ۴/۸ خواجهی کرمانی
- ۱۱۵ ۵/۸ شیخ حسن کاشی
- ۱۱۷ فصل نهم: نمونه هایی از سروده های قرن نهم

- ۱۱۷ ----- ۱/۹ آذری طوسی اسفراینی
- ۱۲۱ ----- ۲/۹ ابن حسام خوسفی
- ۱۲۲ ----- ۳/۹ جلال الدین جعفری فراهانی
- ۱۲۳ ----- ۴/۹ امیر نصرت رازی
- ۱۲۴ ----- ۵/۹ رفیع الدین اشرف شروانی
- ۱۲۶ ----- ۶/۹ شاه نعمت الله ولی
- ۱۲۹ ----- ۷/۹ قاسم انوار
- ۱۳۰ ----- ۸/۹ کمال غیاث شیرازی
- ۱۳۱ ----- ۹/۹ لطف الله نیشابوری
- ۱۳۲ ----- ۱۰/۹ هلالی جغتایی
- ۱۳۳ ----- فصل دهم: نمونه هایی از سروده های قرن دهم
- ۱۳۳ ----- ۱/۱۰ اهلی شیرازی
- ۱۳۴ ----- ۲/۱۰ بابافغانی شیرازی
- ۱۳۶ ----- ۳/۱۰ صدقی استرآبادی
- ۱۳۹ ----- ۴/۱۰ شعبان کاشی
- ۱۴۲ ----- ۵/۱۰ وحشی بافقی
- ۱۴۷ ----- فصل یازدهم: نمونه هایی از سروده های قرن یازدهم
- ۱۴۷ ----- ۱/۱۱ میرزا ابوالحسن حسینی فراهانی
- ۱۴۸ ----- ۲/۱۱ حکیم شفای اصفهانی
- ۱۵۰ ----- ۳/۱۱ سلیم تهرانی
- ۱۵۱ ----- ۴/۱۱ طالب آملی
- ۱۵۲ ----- ۵/۱۱ ملا طغرا مشهدی
- ۱۵۴ ----- ۶/۱۱ ملامحسن فیض کاشانی
- ۱۵۶ ----- ۷/۱۱ فتیاض لاهیجی
- ۱۶۱ ----- ۸/۱۱ میر داماد
- ۱۶۳ ----- ۹/۱۱ ملا ملک قمی

- ۱۰/۱۱ ناظم هروی ۱۶۴
- ۱۱/۱۱ نظیری نیشابوری ۱۶۵
- ۱۲/۱۱ واعظ قزوینی ۱۶۷
- ۱۳/۱۱ وجیه الدین تكلو ۱۶۹
- فصل دوازدهم: نمونه هایی از سروده های قرن دوازدهم ۱۷۱
- ۱/۱۲ اثر شیرازی ۱۷۱
- ۲/۱۲ آذر بیگدلی ۱۷۲
- ۳/۱۲ جویای تبریزی ۱۷۵
- ۴/۱۲ حزین لاهیجی ۱۷۶
- ۵/۱۲ نجیب کاشانی ۱۷۹
- فصل سیزدهم: نمونه هایی از سروده های قرن سیزدهم ۱۸۱
- ۱/۱۳ ملاً احمد نراقی ۱۸۱
- ۲/۱۳ افسر کرمانی ۱۸۳
- ۳/۱۳ ابراهیم جوهری ۱۸۶
- ۴/۱۳ ابو القاسم راز شیرازی ۱۸۷
- ۵/۱۳ ادیب الممالک فراهانی ۱۸۸
- ۶/۱۳ ساقی کلاتی خراسانی ۱۸۹
- ۷/۱۳ عندلیب کاشانی ۱۹۱
- ۸/۱۳ صبا کاشانی ۱۹۲
- ۹/۱۳ مشتاق سمنانی ۱۹۴
- ۱۰/۱۳ ملاًخطا شوشتری ۱۹۵
- فصل چهاردهم: نمونه هایی از سروده های قرن چهاردهم ۱۹۹
- ۱/۱۴ مهدی الهی قمشه ای ۱۹۹
- ۲/۱۴ شیخ محمد حسین غروی اصفهانی ۲۰۰
- ۳/۱۴ فصیح الزمان شیرازی (رضوانی) ۲۰۵
- ۴/۱۴ جلال الدین همائی (سنا) ۲۰۷

- ۲۰۹ ۵/۱۴ مآ محمّدجواد صافی گلپایگانی
- ۲۱۳ فصل پانزدهم: نمونه هایی از سروده های قرن پانزدهم
- ۲۱۳ ۱/۱۵ امام خمینی
- ۲۱۷ ۲/۱۵ آیه الله سید علی خامنه ای
- ۲۱۸ ۳/۱۵ آیه الله حاج شیخ لطف الله صافی گلپایگانی
- ۲۱۹ ۴/۱۵ آیه الله وحید خراسانی
- ۲۲۰ ۵/۱۵ آیه الله ناصر مکارم شیرازی
- ۲۲۰ ۶/۱۵ رضا اسماعیلی
- ۲۲۱ ۷/۱۵ قیصر امین پور
- ۲۲۲ ۸/۱۵ عباس براتی پور
- ۲۲۳ ۹/۱۵ سید علی اکبر تقویان
- ۲۲۵ ۱۰/۱۵ حبیب چایچیان
- ۲۲۶ ۱۱/۱۵ سید حسن حسینی
- ۲۲۷ ۱۲/۱۵ حمید سبزواری
- ۲۲۸ ۱۳/۱۵ محمود شاهرخی زاده
- ۲۳۰ ۱۴/۱۵ نعمت الله شمس پور
- ۲۳۰ ۱۵/۱۵ محمّدحسین بهجت شهریار
- ۲۳۲ ۱۶/۱۵ عبد العظیم صاعدی
- ۲۳۲ ۱۷/۱۵ احمد عزیزی
- ۲۳۴ ۱۸/۱۵ صبا فیروز کوهی
- ۲۳۵ ۱۹/۱۵ علی رضا قزوه
- ۲۳۶ ۲۰/۱۵ عبد الجبار کاکایی
- ۲۳۶ ۲۱/۱۵ محمّدعلی مجاهدی
- ۲۳۸ ۲۲/۱۵ نصر الله مردانی
- ۲۳۹ ۲۳/۱۵ سهیل محمودی
- ۲۴۰ ۲۴/۱۵ مشفق کاشانی

- ۲۴۱ ۲۵/۱۵ علی معلم
- ۲۴۱ ۲۶/۱۵ سلمان هراتی
- ۲۴۲ ۲۷/۱۵ سیمین دخت وحیدی
- ۲۴۵ بخش چهاردهم: کتاب شناسی مهدویت
- ۲۴۵ اشاره
- ۲۴۷ درآمد
- ۲۵۳ فصل یکم: مهدویت نگاری تا قرن دوازدهم
- ۲۵۳ اشاره
- ۲۵۳ ۱-۱- مهدویت نگاری در قرن سوم
- ۲۵۳ اشاره
- ۲۵۳ الف- آثار موجود
- ۲۵۴ ب- آثار مفقود
- ۲۶۲ ۱-۲- مهدویت نگاری در قرن چهارم
- ۲۶۲ الف- آثار موجود
- ۲۶۴ ب- آثار مفقود
- ۲۷۰ ۱-۳- مهدویت نگاری در قرن پنجم
- ۲۷۰ الف- آثار موجود
- ۲۷۳ ب- آثار مفقود
- ۲۷۷ ۱-۴- مهدویت نگاری در قرن ششم
- ۲۷۸ ۱-۵- مهدویت نگاری در قرن هفتم
- ۲۷۸ الف- آثار موجود
- ۲۸۲ ب- آثار مفقود
- ۲۸۳ ۱-۶- مهدویت نگاری در قرن هشتم
- ۲۸۳ الف- آثار موجود
- ۲۸۶ ب- آثار مفقود
- ۲۸۷ ۱-۷- مهدویت نگاری در قرن نهم

۲۸۷	الف- آثار موجود
۲۸۷	ب- آثار مفقود
۲۸۷	۸-۱- مهدویت نگاری در قرن دهم
۲۸۷	الف- آثار موجود
۲۹۲	ب- آثار مفقود
۲۹۳	۹-۱- مهدویت نگاری در قرن یازدهم
۲۹۳	الف- آثار موجود
۲۹۷	ب- آثار مفقود
۲۹۸	۱۰-۱- مهدویت نگاری در قرن دوازدهم
۲۹۸	الف- آثار موجود
۳۰۳	ب- آثار مفقود
۳۰۵	جمع بندی و چند نکته
۳۱۰	فصل دوم: مهدویت نگاری پس از قرن دوازدهم
۳۱۰	اشاره
۳۱۰	۱-۲- تدوین رساله ها و کتب فراوان
۳۱۱	۲-۲- تدوین آثار انتقادی و گاه مغرضانه
۳۱۸	۳-۲- تدوین پایان نامه های دانشگاهی
۳۲۱	۴-۲- انتشار مجلات موضوعی-تخصصی
۳۲۲	۵-۲- تدوین فرهنگ نامه ها و دانش نامه ها
۳۲۵	۶-۲- مطالعات خاورشناسان
۳۲۶	آثار خاورشناسان
۳۲۸	درباره مرکز

دانشنامه امام مهدی عجل الله فرجه بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ جلد 10

مشخصات کتاب

سرشناسه: محمدی ری شهری ، محمد ، 1325 -

عنوان و نام پدیدآور: دانشنامه امام مهدی عجل الله فرجه بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ (فارسی - عربی) / محمدی ری شهری ، با همکاری سیدمحمدکاظم طباطبایی و جمعی از پژوهشگران ؛ ترجمه عبدالهادی مسعودی ؛ [به سفارش] پژوهشگاه قرآن و حدیث.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر ، 1393 -

مشخصات ظاهری: 10 ج.

شابک: 1600000 ریال : دوره : ؛ 1900000 ریال (دوره، چاپ دوم) ؛ ج. : -964-493-754-51978-964-493-978
2-755 ؛ ج. : 9-964-493-756-978 ؛ ج. : ؛ ج. : ؛ ج. 5: 3-758-964-493-64978-964-493-757-23978
8-964-978-493-0-759-964-978 ؛ ج. 6: 6-760-493-964-978 ؛ ج. 7: 3-761-493-964-978 ؛ ج. 8: 8-964-978-493-0-762
؛ ج. 9: 7-763-493-964-978 ؛ ج. 10: 4-764-493-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: ج. 1 تا 10 (چاپ دوم: 1393).

یادداشت: جلد اول تا دهم این کتاب در سال 1395 تجدید چاپ شده است.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم ، 255ق -

موضوع: محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، 255ق. - - غیبت

شناسه افزوده: طباطبائی ، سیدمحمدکاظم ، 1344 -

شناسه افزوده: مسعودی ، عبدالهادی ، 1343 - ، مترجم

شناسه افزوده: پژوهشگاه قرآن و حدیث

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث . سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: BP51 /م 2د332 1393

رده بندی دیویی: 297/959

شماره کتابشناسی ملی: 3443771

ص: 1

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم

ص: 2

دانشنامه امام مهدی عجل الله فرجه بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ (فارسی - عربی)

محمدی ری شهری

با همکاری سید محمد کاظم طباطبایی و جمعی از پژوهشگران؛ ترجمه عبدالهادی مسعودی

[به سفارش] پژوهشگاه قرآن و حدیث.

ص: 4

بخش سیزدهم: امام مهدی علیه السلام از دیدگاه شاعران

اشاره

ص: 7

درآمد (1)

شعر، یکی از مهم ترین جلوه های فرهنگی جامعه های انسانی به شمار می رود. شعر، دغدغه ها، مسئله ها، آرزوها و آرمان های جامعه را به نمایش می گذارد. در پرتو اشعار یک جامعه می توان تحولات فرهنگی آن را بررسی کرد. مسئله مهدویت که یکی از عقاید مسلم همه مسلمانان و یکی از مهم ترین دغدغه های پیروان اهل بیت علیهم السلام پس از آغاز غیبت امام مهدی علیه السلام است از این قاعده مستثنا نیست. در این نوشته-که به عنوان مدخل و درآمدی بر اشعار مهدویت نگارش شده- تلاش می شود در نگاهی اجمالی، شعر مهدوی در طی قرون متمادی بررسی شود. مباحث این نوشتار در قالب سه مبحث ارائه می گردند:

1. پیشینه تاریخی و گزارش کمی اشعار مهدوی؛

2. گزارش مضمونی و محتوایی اشعار؛

3. تحولات شعر مهدوی.

1- پیشینه تاریخی شعر مهدوی

نزدیک به ربع قرن است که کتاب هایی در گردآوری اشعار مربوط به مهدی علیه السلام تدوین می شود. برای پی بردن به پیشینه تاریخی شعر مهدوی و نیز اطلاع از کمیت این اشعار نخست به معرفی چهار اثر در این زمینه می پردازیم: (2)

ص: 9

1- (1). به قلم پژوهشگر ارجمند، حجة الاسلام و المسلمین مهدی مهریزی.

2- (2). برخی از آثار دیگر در زمینه شعر مهدوی عبارت اند از: یک. خوشه های طلائی، به اهتمام: محمد علی مجاهدی (پروانه)، قم: مسجد مقدس جمکران، 1368 ش. اشعار گردآوری شده در این کتاب، در چهار قالب شعری تقسیم بندی شده است: غزل ها (94 شعر از 47 شاعر)، قصاید (51 شعر از 35 شاعر)، مثنویات (9 شعر از 9 شاعر) سایر قالب ها (16 شعر از 13 شاعر). مجموع اشعار گردآوری شده در این اثر، 170 شعر و از حدود یکصد شاعر است. دو. سیمای مهدی موعود در آینه شعر فارسی، محمد علی مجاهدی (پروانه)، 1380، قم: مسجد جمکران. این کتاب از هفت بخش تشکیل شده است: بخش های اول و دوم، کلیاتی درباره شعر آیینی و مناقبی است. بخش سوم، اشاره ای به شعر مهدوی در ادوار تاریخی دارد. در بخش چهارم، مضمون ها و محتوای اشعار مهدوی را گزارش می کند. بخش پنجم، با عنوان انواع شعر مهدوی، این اشعار را از جهت محتوایی و ساختاری دسته بندی می کند، و در آخرین بخش، نمونه هایی از اشعار را می آورد. سه. آفتاب انتظار، بابک نیک طلب و سیامک نیک طلب، تهران: زیتون، 119 ص، 1380 ش. در این کتاب 89 شعر از 79 شاعر گردآوری شده که به ترتیب الفبایی نام شاعران تنظیم شده است. چهار. یار غایب از نظر، محمد حجتی، قم: مسجد جمکران، 1380 ش. در این کتاب، اشعار فراوانی به زبان فارسی از شاعران دوره های مختلف انتخاب و گردآوری شده و در پنج بخش: غزلیات، قصاید، مثنوی، مسمط، مخمس و اشعار نو تنظیم شده است. مجموع اشعار گردآوری شده در این کتاب، 324 شعر از حدود

الف-آه عاشقان در انتظار موعود، گردآوری: محمد علی مجاهدی (پروانه)، قم، انتشارات سرور، 1374 ش.

در این نوشته از 78 شاعر، 146 شعر گردآوری شده است. اشعار شاعرانی از دوره های مختلف تاریخی چون گنجوی (م614ق)، حافظ (م792ق) اهلی شیرازی (م942ق)، فیض کاشانی (م1091ق) و کمپانی (م1361ق) تا شاعران معاصر انتخاب شده است.

گفتنی است انتخاب برخی از اشعار در این مجموعه و تطبیق آن بر امام مهدی علیه السلام شاید خالی از تکلف نباشد.

ب-سیمای امام مهدی علیه السلام در شعر عربی، دکتر محمد عبداللهی، قم: انتشارات مسجد جمکران، 1419 ق 1377/ش.

این اثر، پایان نامه دکتری نویسنده در رشته زبان و ادبیات عرب در دانشگاه تهران است.

کتاب دارای چهار فصل است:

فصل یک: نوید ولادت مهدی در اندیشه بشری؛ فصل دو: طلوع خورشید ولایت قبل از ولادت؛ فصل سه: تجلی خورشید ولایت بعد از ولادت؛ فصل چهار:

درون مایه های شعر مهدوی.

در فصل نخست، ضمن اشاره به نوید و بشارت مهدی در کتب آسمانی و انعکاس آن در شعر شاعران شیعه، عمده فصل را به گزارش اشعاری از شاعران اهل سنت اختصاص داده است. در این فصل، از یازده شاعر زیر یاد، و از هر کدام شعری آورده شده است:

ابن ابی الحدید (م 656ق)، ابن عربی (م 637ق)، ابن طلحه شافعی (م 65ق)، صدر الدین قونوی (م 673ق)، بسطامی (م 585ق)، فضل بن روزبهان (م 909ق)، یحیی بن سلامه خصفکی (م 553ق)، ابن طولون (م 953ق)، عبدالکریم یمانی، عامر بن عامر بصری و عبدالوهاب بدری (معاصر).

در فصل دوم، نخست اشعار منسوب به امام علی علیه السلام و دیگر امامان را به اختصار می آورد و سپس به شاعران شیعی پیش از ولادت امام مهدی علیه السلام اشاره دارد و دوازده شاعر را نام برده است که عبارت اند از:

کَمِیت اسدی (م 126ق)، ورد بن زید اسدی، زید بن علی (م 122ق)، سید حمیری (م 173ق)، عبدی کوفی، دعبل (م 246ق)، علی بن ابی عبد الله خوانی (م 203ق)، عبد الله بن ایوب حزیبی (م 220ق)، مصعب بن وهب، اسماعیل بن صالح (م 254ق)، ابوالغوث اسلم (م 254ق)، ابن رومی (م 283ق).

در فصل سوم، شعر شاعرانی را آورده و تحلیل کرده است که به عربی بعد از ولادت امام مهدی علیه السلام شعر گفته اند. در این فصل از چهارده شاعر زیر سروده هایی ذکر شده است:

بهاء الدین اربلی (م 692ق)، شیخ بهایی (م 1031ق)، سید حیدر حلی

(م 1304ق)، سید جعفر حلّی (م 1315ق)، میرزا ابوالفضل تهرانی (م 1316ق)، کمپانی (م 1361ق)، محمدباقر فقیه ایمانی (م 1370ق) عبدالغنی الحر (م 1358ق)، هاشمی، سید رضا هندی (م 1362ق)، محمد جواد بلاغی (م 1352ق)، کاشف الغطاء (م 1373ق) و سید محسن امین (م 1371ق)، محمد حسین میرجهانی (م 1413ق).

مؤلف در فصل چهارم با عنوان «درون مایه های شعر مهدی»، موضوعات اشعار را آورده است و این عناوین در آن به چشم می خورد:

اصل و نسب، ولادت، غیبت صغرا و نایبان، غیبت کبرا، فلسفه غیبت، طول عمر، اسامی و القاب، نشانه های ظهور و انتظار.

ج- الموسوعة الشعرية المهدوية (10 جلد)، عبدالقادر علی ابوالمکارم، بیروت:

دارالعلوم، 1431 ق/2010 م، 10 جلد.

این موسوعه ده جلدی، در سه بخش دسته بندی، و اشعار هر بخش به ترتیب الفبایی نام شاعران تنظیم شده است. این اقسام سه گانه و آمار اشعار و شاعران بدین صورت است:

1. شعر فصیح (جلدهای یکم تا نیمی از جلد هفتم)، شامل 1121 شعر از 43 شاعر معلوم و پنج شعر بدون نام شاعر؛

2. سرود (نیمی از جلد هفتم)، شامل 67 شعر از 42 شاعر؛

3. شعر مردمی (جلدهای هشتم، نهم و دهم)، شامل 549 شعر از 134 شاعر معلوم و نه شعر بدون نام شاعر.

مجموعه اشعار گردآوری شده در این موسوعه 1751 شعر از حدود 579 شاعر است.

د- دانش نامه شعر مهدوی (2 جلد)، طاهره مسلمی زاده 1362 ش.

این دانش نامه هنوز به چاپ نرسیده و چنانچه مدیر طرح در مقدمه گفته در ده

مجلد عرضه خواهد شد که جلد دهم، شامل نمایه ها و فهرس فنی خواهد بود.

تنظیم این دانش نامه بر اساس زمان و تاریخ وفات شاعران است. در این دو مجلد؛ مجموعاً 241 شاعر با 1089 شعر (جلد اول شامل 123 شاعر و 453 شعر، جلد دوم شامل 118 شاعر و 636 شعر) ارائه شده است.

این آمار تا متولدگان سال 1274 شمسی را در بر می گیرد؛ یعنی اشعار شاعران این یکصد سال هنوز در این دو مجلد نیامده است. چنان که نویسندگان گفته، مجموعه این دانش نامه بالغ بر ده مجلد است و این آمار فقط مربوط به دو جلد است. با محاسبه این که جلد دهم به نمایه ها و فهرس اختصاص دارد، هفت جلد دیگر هنوز باقی مانده است. اگر میانگین هر جلد را پانصد شعر بگیریم حدود سه هزار و پانصد شعر دیگر به زبان فارسی در موضوع مهدویت وجود دارد و با محاسبه این دو جلد به حدود پنج هزار شعر بالغ می شود.

اینک پس از معرفی این آثار به تحلیل پیشینه و کمیت اشعار می پردازیم:

پیشینه شعر فارسی در باره مهدی علیه السلام به قرن پنجم و شعر شاعرانی چون عنصری بلخی (م 431 ق) و قطران تبریزی (م 466 ق) بر می گردد. (1) در قرن های ششم تا سیزدهم شعر فارسی مهدوی با کندی در شعر شاعرانی چون: رونی (م 508 ق)، انوری (م 585 ق)، خاقانی (م 597 ق)، سنایی (م 545 ق)، نظامی (م 614 ق)، عطار (م 627 ق)، خواجهی کرمانی (م 753 ق)، ابن یمن (م 769 ق)، ابن حسام (م 875 ق)، قاسم انوار (م 837 ق)، فنای شیرازی (م 925 ق)، اهلی شیرازی (م 942 ق)، طالب آملی (م 1036 ق)، فیض کاشانی (م 1091 ق)، ملا رفیع قزوینی (م 1105 ق)، جوای کشمیری (م 1118 ق)، و حزین لاهیجی (م

ص: 13

1- (1). گفتنی است اشعار این قرن در حد نام بردن از امام مهدی علیه السلام و تشبیه حاکمان زمان به ایشان است. از این رو این اشعار را در پیشینه آورده ایم، گر چه در گزارش و انتخاب اشعار از ذکر آنها صرف نظر شده است.

اما در قرن سیزده و به ویژه قرن چهارده شمسی، رشد چشمگیری در شعر فارسی مهدوی دیده می شود.

پیشینه شعر عربی مهدوی به قرن نخست هجری بر می گردد و برخی از نویسندگان، آن را به دو دوره پیش از تولد امام مهدی و پس از تولد ایشان تقسیم کرده اند.

پیش از تولد و در دوران حضور امامان، از شاعرانی چون کمیت اسدی (م 126ق)، سید جمیری (م 173ق)، و دعبل (م 246ق) یاد کرده اند.

اما پس از ولادت، شعر عربی تا پیش از قرن چهاردهم قمری در فقر به سر می برد و تنها از شعر کسانی چون: ابن ابی الحدید (م 656ق)، طلحه شافعی (م 650ق)، ابن عربی (م 637ق)، صدرالدین قونوی (م 673ق)، بسطامی (م 858ق)، اربلی (م 692ق) و شیخ بهایی (م 1031ق) یاد می شود.

اما از قرن چهارده، شعر عربی مهدوی گسترش می یابد و تا قرن پانزده همچنان سیر صعودی دارد.

از جهت کمیت، بر پایه دو دانش نامه معرفی شده، آمار اشعار عربی و فارسی به این صورت است: شعر فارسی قریب به پنج هزار شعر از حدود پانصد شاعر؛ شعر عربی 1751 شعر از حدود پانصد شاعر.

2- مضامین شعر مهدوی

مضامینی که در اشعار مهدوی اعم از فارسی و عربی در طی قرون متمادی تبلور یافته است، عبارت اند از:

الف- توصیف امام مهدی، شامل: اصل و نسب، ولادت، نیمه شعبان، و القاب؛

ب- فضایل و مناقب، شامل: ولایت تکوینی، توصیف و تمجید؛

ج- غیبت صغرا و نواب اربعه؛

د-غیبت کبرا، شامل: فلسفه غیبت، طول عمر، نیابت عامه، نشانه های ظهور، انتظار، رسالت جهانی مهدوی؛

ه- پاسخ به شبهات مهدویت و نقد مهدیان دروغین .

3- سیر تحوّل شعر مهدوی

شعر مهدوی، مانند همه پدیده های اجتماعی، از تحوّل در طول چهارده قرن تاریخ اسلام برخوردار بوده است. این تحوّل را هم در بُعد کمیت شاهد هستیم و هم در محتوا و مضمون.

در بُعد کمیت، وقتی به پیشینه شعر فارسی نگاه می کنیم، از قرن پنجم- که آغاز شعر فارسی است- تا ابتدای قرن چهاردهم، بر اساس آثاری که در ابتدای این نوشته معرفی شد و یافته های ما، با این نتایج مواجهیم که البته نمی توان آن را آمار قطعی به حساب آورد:

قرن ششم: یک شاعر (قوامی رازی)؛

قرن هفتم: دو شاعر (عطار، نظامی گنجوی)؛

قرن هشتم: شش شاعر (ابن یمین، حافظ، حسن کاشی، حمزه کوچک، خواجه کرمانی)؛

قرن نهم: ده شاعر (آذری طوسی، ابن حسام، جعفری فراهانی، امیر نصرت رازی، اشرف شروانی، شاه نعمت الله، قاسم انوار، کمال غیاث شیرازی، لطف الله نیشابوری، هلالی)؛

قرن دهم: هشت شاعر (اهلی شیرازی، بابا فغانی شیرازی، صدقی استرآبادی، شعبان کاشی، وحشی بافقی، فنای شیرازی، دوانی، نظام الدین استرآبادی)؛

قرن یازدهم: شانزده شاعر (حسینی فراهانی، حکیم شفایی، سلیم تهرانی، طالب آملی، فیض کاشانی و فیاض و...)

قرن دوازدهم: دوازده شاعر (اثر شیرازی، آذر بیگدلی، جویای تبریزی، حزین

لاهیجی، ملاً رفیع قزوینی، جو یای کشمیری، و...؛

قرن سیزدهم: 24 شاعر؛

قرن چهاردهم، یکبارہ آمار بہ حدود دوست شاعر می رسد.

ہمین سیر صعودی را در شعر عربی نیز شاهد ہستیم.

از قرن اول تا قرن یازدهم قمری آمار شاعران بدین قرار است:

قرن اول: یک شاعر (امام علی علیہ السلام)؛

قرن دوم: ہفت شاعر (امام صادق علیہ السلام، زید بن علی، سید جمیری، سفیان بن مصعب، کمیت، مصعب بن وہب، الورد بن زید)؛

قرن سوم: ہشت شاعر (امام رضا علیہ السلام، دعبیل، ابو تمام، ابن رومی، خوفی، حزینی، اسلم، محمد بن اسماعیل بن صالح)؛

قرن چهارم: پنج شاعر (ابو فراس حمدانی، زاہی، صاحب بن عبّاد، گشاجم، محمد بن حبیب)؛

قرن پنجم: یک شاعر (سید رضی)؛

قرن ششم: یک شاعر (خصفکی)؛

قرن ہفتم: ہفت شاعر (ابن ابی الحدید، ابن عربی، قونوی، عامر بن عامر، اربلی، عمر بن شجاع الدین موصلی، ابن طلحہ شافعی)؛

قرن ہشتم: یک شاعر (خلیعی)؛

قرن نهم: دو شاعر (ابن عرندس، بسطامی)؛

قرن دهم: دو شاعر (فضل بن روزبہان، ابن طولون)؛

قرن یازدهم: دو شاعر (شیخ بہابی، سید علی خان)؛

قرن دوازدهم: یک شاعر (سید عباس عاملی)

قرن سیزدهم: چہار شاعر (احمد عطار، ققطان، حویزی، آل کمونہ)؛ (1)

ص: 16

1- (1). این آمار، بر اساس کتاب الموسوعة الشعرية المهدوية و کتاب سیمای امام مهدی علیہ السلام در شعر عربی و جستجوی محققان دانش نامه، بہ دست آمدہ است.

قرن چهاردهم و پانزدهم قمری، آمار شاعران، یکباره به حدود پانصد تن می رسد.

مشابه این تحوّل را در بُعد محتوا و مضمون هم می بینیم. تا پیش از دوره معاصر، مضمون اشعار عمدتاً بر محور توصیف امام مهدی، شکوه از نابه سامانی های روزگار و احیاناً تشبیه ممدوحان شعرا (یعنی پادشاهان) به امام مهدی می چرخد؛ اما در دوره معاصر به این مضامین، درون مایه های جدیدی همچون پرداختن به فلسفه غیبت، مصلح جهانی، دادگستری، نواب عامه و... افزوده می گردد.

روشن است که این دگرگونی، با تحوّلات فکری صورت گرفته در جهان مدرن (پیش رفته) بی ارتباط نیست؛ چنان که نباید شرایط منطقه ای را نیز نادیده گرفت. به هر رو، شاعران شیعی ای که در عراق و دوره حکومت و استبداد صدام به سر می بردند، با شاعران شیعی در دوره پس از سقوط صدام، گفتمانی متفاوت دارند، چنان که شاعران شیعی عراق با شاعران شیعی در دوره انقلاب اسلامی و جمهوری، اسلامی ادبیات یکسانی ندارند.

در پایان، یادآوری می شود که در این دانش نامه، برای پنج قرن نخست که اشعار فارسی وجود نداشت، اشعار عربی با ترجمه فارسی، و از قرن ششم به بعد، اشعار فارسی انتخاب شده است. (1) و اینک نمونه هایی از شعرهایی که از قرن نخست تا روزگار معاصر در باره امام مهدی علیه السلام سروده شده است:

ص: 17

1- (1). اشعار عربی این بخش، توسط پژوهشگر ارجمند حجة الاسلام و المسلمین علی حَچیمی نجفی و اشعار فارسی نیز توسط پژوهشگر ارجمند حجة الاسلام و المسلمین سیّد محمود طباطبایی نژاد انتخاب شده اند.

الفصل الأول:

نماذج من أشعار القرن الأول

1/1 الإمام على عليه السلام

فَلِلَّهِ دَرَّةٌ مِنْ إِمَامٍ سَمِيدٍ

ص: 18

فصل یکم: نمونه هایی از سروده های قرن نخست

1/1 امام علی علیه السلام

آفرین بر امام شیرمرد

که سپاه مشرکان را با شمشیر، به خواری می کشاند

و دین اسلام را در همه جا آشکار می سازد

و بینی مشرکان ظالم را به خاک می مالد.

وای بر مشرکان از هجوم نیزه ها!

و وای تمام بر هر ستمگر!

زمین را از هرگونه آفتی پاک می کند

و در آن هنگام، بینی هر نابکاری را به خاک می مالد.

امر به خوبی و نهی از بدی می کند

و ستاره حق بر می افروزد و به حق بر می خیزد.

بساط عدالت را در خاور و باختر می گستراند

و عالم است و دین خدا و حق را یاری می دهد.

این حرف را من برای فخر و مباهات نگفتم؛

بلکه پیامبر برگزیده از خاندان هاشم مرا از آن خبر داد. (1)

ص: 19

1- (1). ینابیع المودّة: ج 3 ص 275. [1]

وله أيضاً:

سَقَى اللّهُ قَائِمَنَا صَاحِبِ ال

1935. وله أيضاً:

بُنِيَ إِذَا مَا جَاشَتِ التُّرْكُ فَانْتَظِرْ

ص: 20

و نیز از ایشان است:

خدا، قائم ما صاحب قیام را [از پاداش] سیراب کند!

در حالی که مردم در خوی و خصلت خودشانند.

او انتقام گیرنده خون من است؛ بلکه ای حسین!

انتقام گیرنده خون تو نیز هست. پس در برابر رنج ها شکبیا باش.

برای هر خونی، هزار هزار [انتقام می گیرد]

و در کشتار [آن] احزاب، هیچ کوتاهی نمی کند.

آن جاست که برای ستمگران،

هیچ عذر و طلب رضایتی سودی ندارد. (1) نیز از ایشان است:

پسر جانم! وقتی ترک ها به هیجان آمدند، به انتظار بشین

ولایت مهدی را که بر خیزد، و عدالت به پا کند

و پادشاهان خاندان هاشم در گیتی خوار شوند

افرادی از آنان به حکومت رسیدند که در پی خوشی و خوشگذرانی بودند.

همانند کودکان می اندیشند و هیچ فکری نداشتند

نه یارای تصمیم گیری جدی داشتند و نه عقلانیتی.

این جاست که قائم حق از شما بر می خیزد.

و حق را برایتان می آورد، و به حق عمل می کند.

هم نام پیامبر خدا-جانم فدای او باد-

فرزندانم، او را تنها مگذارید، و بشتابید. (2)

1- (1). الديوان المنسوب إلى أمير المؤمنين عليه السلام: ص 59.

2- (2). الديوان المنسوب إلى أمير المؤمنين عليه السلام: ص 355، الصراط المستقيم: ج 2 ص 264، بحار الأنوار: ج 51 ص 131.

لِكُلِّ أَنَسٍ دَوْلَةٌ يَرْقُبُونَهَا وَدَوْلَتُنَا فِي آخِرِ الدَّهْرِ تَظْهَرُ.

زيد بن علي بن الحسين عليه السلام (1)

نَحْنُ سَادَاتُ قُرَيْشٍ

ص: 22

1- (1). زيد بن علي بن الحسين عليهم السلام ابوالحسين الهاشمي، المدني يعرف ب زيد الشهيد ولد في حدود سنة 75 أو 80 على اختلاف و نشأ في حجر أبيه الإمام السجاد عليه السلام كان فقيهاً، قارئاً، مناظراً، خطيباً، معروفاً بفصاحة المنطق، وسرعة الجواب، وقد ورد مدحه في روايات كثيرة عن الأئمة عليهم السلام لَمَّا استشهد زيد (سنه 122)، حمل رأسه إلى الشام، وكتب هشام إلى يوسف بن عمر، أن اصلبه عرباناً، ففعل، ولزيد جملة من الروايات تبلغ ستة وستين مورداً. له مصنفات نسب إليه، منها كتاب التفسير الغريب وكتاب المجموع في الحديث وكتاب المجموع في الفقه وكتاب الحقوق وغيرها (راجع: الطبقات الكبرى: ج 5 ص 325، [1] التاريخ الكبير: ج 3 ص 288 الرقم 1292، مقاتل الطالبين: ص 89، سير اعلام النبلاء: ج 6 ص 88، موسوعة الطبقات الفقهاء: ج 3 ص 222، معجم رجال الحديث: ج 8 ص 357 الرقم 4880). [2]

فصل دوم: نمونه هایی از سروده های قرن دوم

1/2 امام صادق علیه السلام

هر گروهی دولتی دارند که انتظارش را می کشند

و دولت ما در پایان روزگار، ظهور می کند. (1)

2/2 زید بن علی بن حسین

2/2 زید بن علی بن حسین (2)

ما سروران قریشیم

و پایداری حق در وجود ماست.

ما نورهایی هستیم که

پیش از آفرینش بوده ایم.

ص: 23

1- (1). الأمامی، صدوق: ص 578 ح 791، روضة الواعظین: ص 234 و 293، بحار الأنوار: ج 51 ص 143 ح 3. [1]
2- (2). ابو حسین هاشمی، معروف به زید شهید، فرزند امام سجاد علیه السلام در حدود سال 75 یا 80 ق به دنیا آمده است. در مورد وی آمده است: «او فقیه، قاری قرآن، اهل مناظره و سخنران بود و زبانی گویا داشت و حاضر جواب بود. در تجلیل او روایت های زیادی از ائمه علیهم السلام رسیده است». مردی با جلالت قدر و با ورع و تقوا بود. پیوسته بنی امیه از قیام وی خائف بودند و در سال 122 ق در جنگ با امیر کوفه به شهادت رسید و سر او را برای هشام به شام فرستادند. 66 روایت از او نقل شده است. وی صاحب تألیفاتی است؛ از جمله: کتاب التفسیر الغریب و کتاب المجموع فی الحدیث و کتاب المجموع فی الفقه و کتاب الحقوق و....

السَّيِّدُ الْحَمِيرِيُّ (1)

أَيَا رَاكِبًا نَحْوَ الْمَدِينَةِ جِسْرَةً

ص:24

1- (2). أبو هاشم إسماعيل بن محمد بن يزيد بن ربيعة الحميري، [1] المعروف بالسيّد الحميري [2] مع أنّه ليس بهاشميّ، الشاعر المشهور، ولد بعمان سنة 105 هـ، ونشأ بالبصرة، وتوفّي سنة 173 ق، ودفن بالجنيّة ببغداد، وكانت وفاته في خلافة الرشيد. هو صاحب العينيّة المشهورة، وأحد الثلاثة الذين قيل في حقّهم: إنهم أشعر الناس، كما في الأغاني. [3] قال [السيد الحميري]: [4] كنت وأنا صبيّ أسمع أبويّ يثلبان أمير المؤمنين عليه السلام، فأخرج عنهما وأبقى جائعا، وأوثر ذلك على الرجوع إليهما، فأبيت في المساجد جائعا لحيّ لفرأقهما وبغضى لهما. والذي يجمع عليه المؤرّخون أنّه اعتنق -أول ما اعتنق- المذهب الكيساني، ولكنّه اعتنق مذهب الإماميّة بعد أن لقي الإمام الصادق عليه السلام فناظره وألزمه الحجّة (راجع: ديوان السيّد الحميري: ص 5 و [5] الذريعة: ج 9 ص 267 [6] وج 17 ص 122).

ماییم که مصطفای برگزیده

از ماست و مهدی از ماست و حق را ما به پا داشتیم.

خداوند با ما شناخته شد

و حق را ما به پا داشتیم.

به همین زودی در آتش شعله ور قرار خواهد گرفت

هر کسی که از ما روی گرداند. (1)

3/2 سیّد حمیری

3/2 سیّد حمیری (2)

هان ای که رهسپار مدینه ای

با شتر تنومند که هر ناهمواری را سر می گذاری!

اگر خداوند تو را توفیق داد و جعفر را دیدی،

به ولیّ خدا و پسر تهذیب شده بگو:

ای امین خدا، و پسر امین خدا!

به سوی خدای مهربان توبه می کنم و بازگشتم به سوی اوست.

به سوی تو بازگشتم از وضعیتی که در آن قرار داشتم

و در آن با هر شیوا گویی می جنگم.

ص: 25

1- (1). كفاية الأثر: ص 296، بحار الأنوار: ج 46 ص 202.

2- (2). ابو هاشم اسماعیل بن محمّد بن یزید بن ربیعہ حمیری، معروف به «سیّد حمیری» است، هر چند از بنی هاشم (سادات) نبوده است. وی شاعری پرآوازه است و به سال 105 ق، در عمان به دنیا آمد و در بصره زیست و در سال 173 ق، در گذشت و در جنینة بغداد، دفن گردید. درگذشت وی در زمان حکمرانی هارون الرشید، روی داد. او سراینده قصیده معروف «عینیّه» است و چنان که در الأغانی (ج 7 ص 267) آمده، یکی از سه شاعری است که برترین شاعران دانسته شده اند. وی می گوید: در نوجوانی می شنیدم که پدر و مادرم به امیر

مؤمنان علیه السلام، توهین می کنند. از این رو، من از خانه خارج می شدم و گرسنه می ماندم و این گرسنگی را به برگشتن نزد آن دو، ترجیح می دادم. من شب ها در مساجد، گرسنه می خوابیدم؛ زیرا از آنها [به سبب لعن امام علی علیه السلام] نفرت داشتم و از ندیدنشان لذت می بردم. مورخان بر این نکته هم داستان اند که وی، نخست، مذهب کیسانی داشت؛ اما پس از آن که با امام صادق علیه السلام دیدار کرد، به مذهب شیعه گرایید. وی با امام علیه السلام مناظره کرد و دلایل محکمی از ایشان شنید و سرانجام، حقانیت تشیع را پذیرفت.

وما كان قولى فى ابنِ حَوَلةٍ مُطَنَّباً (1)

لَهُ غَيْبَةٌ لَّأَبَدٍ مِّنْ أَنْ يَغِيْبَهَا

ص: 26

1- (1). فى بعض النسخ: مبطناً

گفتار طولانی من دربارهٔ پسر خوله [محمد حنفیه]

برای دشمنی من با ذریهٔ پاک [پیامبر] نبود؛

اما برای ما از وصی محمد صلی الله علیه و آله روایت شده

و آنچه او گفته قابل تکذیب نیست

که ولی امر پنهان می شود، و دیده نمی شود

در پس پرده می رود، همانند ترسان چشم به راه.

اموال شخص مفقود تقسیم می شود

چنان که گویی او را بین فضای آسمان پهناور پنهان کرده ای.

روزگاری را درنگ می کند، سپس سر بر می آورد

همانند طلوع ستارهٔ جدی از افق ستارگان.

به یاری خداوند از خانهٔ خدایش حرکت می کند

با سیادت از جانب خدا و فرمانی قطعی.

با پرچم خود به سمت دشمنانش به حرکت در می آید

و آنها را خشمگین آتشین می کشد.

وقتی روایت شد که پسر خوله غایب است

ما حرفمان را به سوی او (مهدی) بر گردانیم و او را تکذیب نکردیم

و گفتیم: او مهدی است؛ قائمی که

از عدالتش هر قحطی زده، زنده می شود.

اگر بگویی: نه! حق با توست

و به آنچه فرمان داده شده ای، بی برو برگرد، قطعی است.

پروردگرم را به گواهی می گیرم که گفتهٔ تو حجت است

بر همهٔ مردم، از فرمان بردار و متمرد؛

که او ولی امر است و قائمی که

جانم با نشاط و طرب چشم به راه اوست.

او دوران غیبتی دارد که از آن ناگزیر است

خداوند بر او در همان حال غیبت صلوات می فرستد.

زمانی را در پشت پرده غیبت می ماند و بعد ظهور می کند

و فرمان روای تمامی مردم خاور و باختر می شود.

ص: 27

بِذَٰكَ أَدِينُ اللّٰهَ سِرًّا وَجَهْرًا وَلَسْتُ وَإِنْ عُوتِبْتُ فِيهِ بِمُعْتَبٍ

وله أيضاً:

إِنِّي أَدِينُ بِمَا دَانَ الوَصِيَّ بِهِ

ص: 28

من با چنین باوری، در خفا و علن خدا را اطاعت می کنم

و اگر مرا به این سبب سرزنش کنند، به جا نیست. [\(1\)](#) از هموست این اشعار:

من همان عقیده ای را دارم که وصی به آن معتقد است

درباره قتل کسانی که در خریبه (بصره) فرود آمدند.

نیز با آیین او در روز نهروان همداستانم

و دستم با او در صقین هم دست است

در ریختن خونی که در آن ریخته شد وقتی آنها حضور پیدا کردند

و خدا موازین عادلانه برپا کرد.

پروردگارا! همه این خون ها به گردن من است

پس مرا همانند آنها سیراب کن، اجابت کن اجابت کن [این دعایم را].

از آنها نیز بپذیر، با چنان حالی که داشتند

گروهی که برای خدا هجرت و سودای جان کردند؛

گروهی که پیرامون مهدی علیه السلام هستند و او آنها را حرکت می دهد

از درون مکه، سواره و پیاده

قصدی جز خداوند پروردگارشان ندارند.

چه خوب مرادی است که با مریدان خود برادری دارد

تا با جمع جنگجویان، مواجه می شوند

و مغز سرشان را می زنند و دماغشان را بر خاک می مالند.

گوارایت باد! شرافتی که پروردگارم را به تو داده است

از آن شرف است ابوالحسن بهترین وصی

و خداوند به تو چند برابر بیفزاید

تا تو را به آن جا که پیامبر را رساند برساند.

خداوند گواه است که من آنها را دوست دارم؛

دوست داشتنی که عقیده ام درباره شما به آن است.

به جای شما هیچ گروهی را بر نمی‌گزینم

تا آن زمانی که در کفن پیچیده و پنهان شوم. (2)

ص: 29

1- (1). کمال الدین: ص 34، الغدير: ج 2 ص 246، سيمای امام مهدي در آيينه شعر عربي: ص 78.

2- (2). روضة الواعظين: ص 267

العبدى الكوفى 7 (1)

لُقِّبْتُ بِالرَّفِضِ لَمَّا أَنْ مَنَحْتُهُمْ

وَالْعَابِدِ الرَّاهِدِ السَّجَادِ يَتَّبِعُهُ

ص:30

1- (1). أبو محمّد سفيان بن مصعب العبدى الكوفى: من شعراء أهل البيت الطاهر [ين]، المترلفين إليهم بولائه وشعره، المقبولين عندهم لصدق نيته وانقطاعه إليهم، قال الإمام الصادق عليه السلام: «علّموا أولادكم شعر العبدى، فإنه على دين الله» (رجال الكشي: ج 2 ص 704 الرقم 748)، [1] ولم نجد فى غير آل الله له شعراء، وإنّ الواقف على شعره وما فيه من الجودة والجزالة والسهولة والعدوبة والامتانة ويرى ثناء الحميرى سيّد الشعراء عليه بأنّه أشعر الناس من أهله، فى محلّه (راجع: الغدير: ج 2 ص 294-297). [2]

مرا رافضی خواندند وقتی که دوستی ام را نثار آنها کردم

و این بهترین لقبی است که به من داده اند. صلوات خداوند صاحب عرش هر لحظه و پیایی

بر پسر فاطمه- که کاشف الکرب است- فرو می بارد

و بر دو پسر او که یکی با سم کشنده شهید شد

و دیگری که صورتش به خاک افتاد

و بر عبادت پیشه زاهد، سجاد در پی نفر قبلی است

و بر شکافنده دانش که هم تراز خواست نهایی است

و بر جعفر و پسرش موسی و در پی او

رضای نیکوسیرت، و جواد عبادت پیشه خستگی ناپذیر

و هادی و حسن عسکری، و مهدی قائم آنان است؛

صاحب امری که جامه هدایت زبر بر تن کرده است.

کسی که زمین را از داد پر می کند، پس از آکنده شدن از بی داد

و گم راهان و فتنه گران را نابود می سازد.

ص: 31

1- (1). ابو محمد سفیان بن مصعب عبدی کوفی از شاعران اهل بیت علیهم السلام است که با دوستی و شعرش به آنان ارادت می ورزید و به خاطر صدق تبت و دل بستگی به آنان مورد قبول آنان بود. امام صادق علیه السلام می فرمود: «به فرزندانان شعر عبدی را آموزش دهید؛ چون اشعار او طبق دین خداست» (رجال الکشی: ج 2 ص 704 ش 747) [1] او جز درباره خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله شعری نسروده است و اگر کسی در شعر وی و نیکویی، دلنشینی، روانی، شیرینی و استواری آن بیندیشد، خواهد دانست که سخن بزرگ شاعران، سید حمیری در حق وی که گفت: «او در بین خاندانش شاعرترین است»، سخنی بجاست.

الْكُمَيْتُ بْنُ زَيْدِ الْأَسَدِيِّ (1)

كفاية الأثر عن الكُمَيْتِ: دَخَلْتُ عَلَى سَيِّدِي أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقُلْتُ: يَا بَنَ رَسُولِ اللَّهِ، إِنِّي قَدْ قُلْتُ فِيكُمْ أَيْمَاتًا، أَفَتَأْذُنُ لِي فِي إِشَادِهَا؟ فَقَالَ: إِنَّهَا أَيْمَامُ الْبَيْضِ! قُلْتُ: فَهُوَ فِيكُمْ خَاصَّةً، قَالَ: هَاتِي. فَأَنْشَأْتُ أَقُولُ: أَضْحَكُنِي الدَّهْرُ وَأَبْكَانِي

فَبَكَى وَبَكَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، وَسَمِعْتُ جَارِيَةً تَبْكِي مِنْ وَرَاءِ الْخِجَابِ. فَلَمَّا بَلَغْتُ إِلَى قَوْلِي: وَسَيِّئَةٌ لَا يُتَّجَرَى بِهِمْ بَنُو عَقِيلٍ خَيْرٌ فِتْيَانٍ

ص: 32

1- (1). أبو المستهل الكميت بن زيد بن خنيس: قال أبو الفرج: شاعر مقدّم عالم بلغات العرب، خبير بأيامها، من شعراء مضر وألسنتها، وكان في أيام بني أمية، ولم يدرك الدولة العبّاسية ومات قبلها، وكان معروفًا بالتشيع لبني هاشم مشهورًا بذلك. وقال بعضهم: كان في الكميت عشر خصال لم تكن في شاعر: كان خطيب أسد، فقيه الشيعة، حافظ القرآن العظيم، ثبت الجنان، كاتبًا حسن الخط، نسابة جلدًا، وهو أول من ناظر في التشيع، راميا لم يكن في أسد أرمي منه، فارسًا شجاعًا سخيًا دينًا، وهو شاعر أهل البيت عليهم السلام، وقد ورد عنهم عليهم السلام في حقّه مدائح قيّمة، ولادته سنة 60 ق ووفاته سنة 126 ق (راجع: الغدير: ج 2 ص 195 و 211). [1]

پیشوایی ستبر و سخت که

به جنگ طغیانگران می رود با شمشیر بران.

5/2 کمیت بن زید اسدی

5/2 کمیت بن زید اسدی (1)

كفاية الأثر به نقل از کمیت: بر آفایم امام باقر علیه السلام وارد شدم و گفتم: ای پسر پیامبر خدا! من در باره شما شعرهایی گفته ام. اجازه می دهید آنها را بخوانم؟

امام علیه السلام فرمود: ای کمیت! [این روزها] ایّام البیض است [و شعرخوانی در آن، روا نیست].

گفتم: اشعار، در باره شماست. فرمود: «بخوان» و من خواندم:

روزگار، مرا خندانند و گریانند

و روزگار، تحوّل و رنگارنگی دارد.

برای نه تن که در طّف، نیرنگ زده شدند،

همه شان کفن گردیدند.

ایشان گریست و امام صادق علیه السلام هم گریست و شنیدم که کنیزی از پشت پرده می گرید. نیز وقتی به این گفته رسیدم که:

و شش تن که کسی همپای آنان نیست:

پسران عقیل، بهترین جوانان،

ص: 33

1- (1). او ابوالمستهل کمیت بن زید بن خنیس است. ابو فرج گفته است که وی، شاعری پیشتاز و دانا به لهجه های عرب و آگاه به تاریخ آنان و از شاعران [قبیله] مُضَر و سخنگوی آنان بود. او در روزگار امویان می زیست و عصر عباسیان را درک نکرد و پیش از آن درگذشت. کمیت به تشیع و پیروی از بنی هاشم، معروف و مشهور بود. پاره ای گفته اند که کمیت، از ده ویژگی برخوردار بود که در شاعر دیگری وجود نداشت: خطیب قبیله اسد؛ فقیه شیعه، حافظ قرآن دلیر کاتب خوش خط، نسب شناس مجادله گر، نخستین مناظره گر در باره تشیع، بهترین تیرانداز بین اسدیان، سوازکاری شجاع، دیندار و بخشنده بود. او نخستین شاعر اهل بیت علیهم السلام بود که در حقّ وی از سوی آن خاندان، ستایش های ارزشمندی صادر شده است. در سال 60 ق، به دنیا آمد و در سال 126 ق، درگذشت.

ثُمَّ عَلِيٌّ الْحَيْرِ مَوْلَاكُمْ ذَكَرْتُمْ هَيَّجَ أَحْزَانِي

فَبَكَى، ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَا مِنْ رَجُلٍ ذَكَرْنَا أَوْ ذُكِرْنَا عِنْدَهُ فَخَرَجَ مِنْ عَيْنَيْهِ مَاءٌ وَلَوْ قَدَرَ مِثْلَ جَنَاحِ الْبَعُوضَةِ، إِلَّا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ، وَجَعَلَ ذَلِكَ حِجَابًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ.

فَلَمَّا بَلَغْتُ إِلَى قَوْلِي: مَنْ كَانَ مَسْرُورًا بِمَا مَسَّكُمْ

أَخَذَ بِيَدِي وَقَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْكَمَيْتِ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ. فَلَمَّا بَلَغْتُ إِلَى قَوْلِي: مَتَى يَقُومُ الْحَقُّ فِيكُمْ مَتَى يَقُومُ مَهْدِيكُمْ الثَّانِي

قَالَ: سَرِيعًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ سَرِيعًا. ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا الْمُسْتَهْلِ (1)، إِنَّ قَائِمَنَا هُوَ التَّاسِعُ مِنْ وُلْدِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ لِأَنَّ الْأَيْمَةَ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ اثْنَا عَشَرَ، وَهُوَ الْقَائِمُ... (2).

ص: 34

1- (1). هِيَ كُنْيَةُ الْكُمَيْتِ.

2- (2). رَاجِعْ: تَمَامُ الْحَدِيثِ فِي ج 8 ص 86 ح 1445.

و آن گاه علی، خوب و مولای شما

که یادشان اندوه‌هایم را بر می‌انگیزاند.

امام علیه السلام گریست و آن گاه فرمود: «هیچ کس نیست که از ما یاد کند و یا ما نزد او یاد شویم و از چشمانش اشکی هر چند به کوچکی بال‌پشه جاری شود، مگر این که خداوند در بهشت، خانه‌ای برایش می‌سازد و آن را حجابی میان او و آتش قرار می‌دهد».

هنگامی که کلامم به این جا رسید:

هر کس از مصیبتی که به شما رسید، شادمان باشد

یا روزی از همین اکنون، شماتت‌کننده [شما] باشد

شما پس از عزّت، خوار شدید، و من

نتوانستم ستم را از خودم دفع کنم، آن زمان که مرا فرا گرفت.

دست مرا گرفت و فرمود: «خداوندا! گناهان گذشته و آینده کُمت را بیامرز». و وقتی به این گفته ام رسیدم که:

کی حق در باره شما برپا می‌شود؟

کی مهدی دوم شما بر می‌خیزد؟

فرمود: «به زودی، إن شاء الله! به زودی».

آن گاه فرمود: «ای ابو مُسْتَهْل (1)! قائم ما، نُهَمین از نسل حسین علیه السلام است؛ زیرا امامان پس از پیامبر خدا، دوازده تن هستند و او (دوازدهمی)، قائم است».... (2)

ص: 35

1- (1). کنیه کُمت است.

2- (2). کفایة الأثر: ص 248، بحار الأنوار: ج 36 ص 390 ح 2. [1] نیز، برای دیدن همه حدیث، ر.ک: همین دانش نامه: ج 8 ص 87 ح 1445.

مُصعب بن وهب النوشجاني (1)

فَإِنْ تَسْأَلَانِي مَا الَّذِي أَنَا دَائِمٌ

ص:36

1- (1). مصعب بن وهب النوشجاني المعروف بالحرون كان معاصرا للإمام الرضا عليه السلام لم يذكره. روى عنه ابنه أبو سهل النوشجاني أشعارا متضمنة للشهادة بالرسالة والولاية والإمامة الاثني عشر عليهم السلام والإقرار بالرجوع (مستدركات علم رجال الحديث: ج 7 ص 428 رقم 14964).

6/2 مصعب بن وهب نوشجانی (1)

اگر شما دو نفر از من پرسید که من به چه باور دارم

من آنچه را که پنهان کردم، آشکار می‌کنم؛

چون معتقدم به خدا و این که خدایی جز او نیست،

قدرتمند، ارجمند، آفریدگار آفریدگان از هیچ.

و این که رسول خدا بهترین فرستاده است،

گذشتگان، او را در کتاب های محکم [آسمانی] بشارت دادند.

علی و پس از او یازده فرزندش

از جانب خدا وعده داده شده اند، و در این، تخلفی نیست.

اینان پیشوایان هدایتگر ما، پس از محمد هستند.

خالصانه ترین علاقه من متعلق به آنهاست تا زمانی که زنده ام.

هشت تای آنها راه خود را رفتند و رحلت کردند

و چهار نفرشان در پی آنها کامل کننده [دوازده] هستند.

ص: 37

1- (1). مصعب بن وهب نوشجانی، معروف به حرون، از شعرای قرن دوم و معاصر امام رضا علیه السلام است. نام وی در منابع رجالی نیامده است. پسرش ابو سهل نوشجانی از او اشعاری نقل می‌کند که متضمن شهادت به رسالت و ولایت و امامت دوازده امام معصوم و اقرار به رجعت است.

الورد بن زيد الأسدي (1)

متى الوليدُ بسامراءَ إذا بُنيت

ص: 38

1- (1). الورد بن زيد بن أبي المستهل الأسدي: هو أخو الكميت الشاعر. من أصحاب الباقر والصادق عليهما السلام. حسن العقيدة، شديد الموالاة لآل محمد عليه السلام توفي حدود سنة 140 (رجال الطوسي: ص 148 الرقم 1639 و ص 317 الرقم 4727، مستدركات علم رجال الحديث: ج 8 ص 99 الرقم 15683، اعيان الشيعة: ج 10 ص 274. [1] معجم رجال الحديث: ج 19 ص 191، تنقيح المقال: ج 3 ص 278 الرقم 12643). [2]

من به بازگشت حقّ [به اهل آن] یقین دارم

به همان سان که به چرخش چشم از یک سو به سوی دیگر اعتماد دارم. (1)

7/2 ورد بن زید اسدی

7/2 ورد بن زید اسدی (2)

زادهٔ سامرّا از دورانی که این شهر بنا شده

همانند شهاب آسمانی شب می درخشد.

تا این که سرزمین عراق او را به حجاز تاراند

و او را در جایی ناخوش و تنگ جای دادند.

روزگاری پنهان شد، و از روزگار ولادتش

با هر گردش کننده در زمین می چرخد.

سیر کنندگان در زمین که از نوادگان هارون

گام به گام پیروی کردند، با او دلزده و کسل نمی شوند.

همانند موسی و عیسی است در غیبتشان

و اگر عمر آن را دو هم داشت، هیچ آورندهٔ خبر مرگی، خبر مرگ او را نمی داد.

او بازماندهٔ نقیبان است که شتافتند

به سمت موسی بن عمران و بهترین شتابندگان بودند

ص: 39

1- (1). مقتضب الأثر: ص 48، بحار الأنوار: ج 53 ص 144.

2- (2). ورد بن زید بن ابی مستهل اسدی: (م ح 140ق) از اصحاب امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام مانند برادرش کمیت شاعر، از علاقه مندان و دوستان اهل بیت علیهم السلام بود.

أَوْ كَالْعُيُونِ إِلَى يَوْمِ الْعَصَا انْفَجَرَتْ

ص: 40

یا همانند چشمه های جوشیده از سنگ ها در روز کوبیدن عصا

که مردم [با وجود آن چشمه ها] از آنها به سوی وی باز گشتند.

من در انتظار رؤیت اویم تا به خدمتش برسم

و از بهترین پیروان او شوم.

راویان چنین چیزی را به ما از کسانی خبر دادند

که در میان آنها خداترسانی مطیع هستند.

از شما راویان حق روایت کرده اند

چیزی را که پدارتتان- که بهترین پدران و شارعان هستند- تشریح کرده اند. (1)

ص: 41

الإمام الرضا عليه السلام

دَحَلَ دِعْبِلُ بْنُ عَلِيٍّ الْخُرَاعِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ بِمَرَوْ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنِّي قَدْ قُلْتُ
فِيكُمْ قَصِيدَةً وَآلَيْتُ عَلَى نَفْسِي أَنْ لَا أَنْشِدَهَا أَحَدًا قَبْلَكَ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَاتِيهَا فَأَنْشِدَهَا- مَدَارِسُ آيَاتٍ خَلَّتْ مِنْ تِلَاوَةٍ وَمَنْزِلٌ وَحِيٍّ مُتَّفَرِّقُ
الْعَرَصَاتِ

فَلَمَّا بَلَغَ إِلَى قَوْلِهِ- أَرَى فِيئَهُمْ فِي غَيْرِهِمْ مُتَّسِمًا وَأَيْدِيَهُمْ مِنْ فِيئِهِمْ صَفِرَاتٍ

بَكَى أَبُو الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَالَ صَدَقْتَ يَا خُرَاعِيُّ فَلَمَّا بَلَغَ إِلَى قَوْلِهِ-

1/3 امام رضا علیه السلام

دعبل بن علی خُزاعی، در مرو، خدمت امام رضا علیه السلام رسید و گفت: ای پسر پیامبر خدا! من در باره شما قصیده ای گفته ام و با خود، عهد کرده ام که آن را پیش از شما برای هیچ کس نخوانم.

[امام علیه السلام] فرمود: «بخوان».

دعبل، شروع به خواندن کرد:

حلقه های تلاوت قرآن تهی گشته اند

و جایگاه وحی بی سکنه گردیده است.

و چون به این بیت رسید:

می بینم غنائم آنان در میان غیر آنها تقسیم شده

و دستان آنها از غنائم خودشان خالی است.

امام رضا علیه السلام گریست و فرمود: «ای خُزاعی! راست گفتی».

و چون به این بیت رسید:

إِذَا وَتَرُوا مَدُّوْا إِلَى وَاتَرِيهِمْ أَكْفَاءً عَنِ الْأَوْتَارِ مُنْقَبِضَاتٍ

جَعَلَ أَبُو الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُقَلِّبُ كَفْبِهِ وَهُوَ يَقُولُ أَجَلٌ وَاللَّهِ مُنْقَبِضَاتٍ فَلَمَّا بَلَغَ إِلَى قَوْلِهِ- لَقَدْ خِفْتُ فِي الدُّنْيَا وَآيَّامِ سَعِيهَا وَإِنِّي لَأَرْجُو
الْأَمْنَ بَعْدَ وَفَاتِي

قَالَ لَهُ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمَنْكَ اللَّهُ يَوْمَ الْفَرَعِ الْأَكْبَرِ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ- وَقَبْرٌ بِنَغْدَادَ لِنَفْسٍ زَكِيَّةٍ تَضَمَّنَهُ الرَّحْمَنُ فِي الْغُرُفَاتِ

قَالَ لَهُ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَفَلَا أُلْحِقُ لَكَ بِهَذَا الْمَوْضِعِ بَيِّنِينَ بِهِمَا تَمَامُ قَصِيدَتِكَ فَقَالَ بَلَى يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَقَبْرٌ بِطُوسٍ يَا
لَهَا مِنْ مُصِيبَةٍ

آن گاه که مورد ستم قرار گرفتند، دست به کمان بردند؛

اما دستانی که بسته [و ناتوان از کشیدن کمان] بود،

امام رضا علیه السلام دست های خود را به هم می مالید و می فرمود: «آری، به خدا سوگند دست ها بسته بود». و چون به این بیت رسید:

من در دنیا و روزهای تلاش آن، هراسان بودم

و امیدوارم که پس از وفاتم در امان باشم،

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند تو را در روز قیامت در امان بدارد.

وقتی دعبل به این بیت رسید:

وقبری در بغداد متعلق به نفس زکیه است

که خداوند آن را در میان غرفه های بهشت قرار داده است،

امام رضا علیه السلام به او فرمود: «آیا من به این جا دو بیت ملحق نکنم تا قصیده ات تکمیل شود؟».

او گفت: بفرمایید، ای پسر پیامبر خدا! امام علیه السلام فرمود:

«قبری در طوس است و مصیبتش

درون انسان را شعله ور می کند،

تا روز محشر، تا آن که خدا، قائم را برانگیزد

و غم ها و اندوه ها را از ما بردارد!». (1)

ص: 45

1- (1). کمال الدین: ص 373 ح 6، [1] عیون أخبار الرضا علیه السلام: ج 2 ص 263 ح 34، المناقب، ابن شهر آشوب: ج 4 ص 338)

[2] با عبارت مشابه، إعلام الوری: ج 2 ص 66، [3] بحار الأنوار: ج 49 ص 239 ح 9. [4]

دعبل الخزاعي (1)

فَلَوْلَا الَّذِي أَرْجُوهُ فِي الْيَوْمِ أَوْ غَدٍ

ص: 46

1- (1). أبو عليّ دعبل بن عليّ بن رزين الخزاعي، ولد سنة 148 ق، كان شاعراً أديباً، ويعدّ من أكابر شعراء القرن الثالث. وكان شديد الحبّ والولاء لأهل البيت عليهم السلام، حتّى كان يُسمّع منه وهو يقول: أنا أحمل خشبتي عليّ كتفي منذ خمسين سنة، لست أجد أحداً يصلبني عليها؛ وذلك لشدة ذبه عن أهل البيت النبويّ الطاهر والوقية في مناوئهم. وله القصيدة التائيّة المعروفة التي أنشدها الإمام الرضا عليه السلام. قال الجاحظ: سمعت دعبل بن عليّ يقول: مكثت نحو ستّين سنة، ليس من يوم ذرّ شارقه إلا وأنا أقول فيه شعراً. واستشهد ظلماً وعدواناً وهو شيخ كبير سنة 246 ق في نواحي الأهواز، وحُمل إلى الشوش ودُفن بها (راجع: الغدير: ج 2 ص 363). [1]

2/3 دعبل خزاعی (1)

اگر آن کسانی که به آنها امروز یا فردا امید دارم نبودند،

در پی حسرت آنان، قالب تهی می کردم.

ظهور امامی که ناگزیر ظهور خواهد کرد

و به نام خداوند و با برکت ها به پا می خیزد. (2) در میان ما هر حق و باطلی را روشن می کند

و به نعمت ها و نعمت ها جزا می دهد.

ای جان من! شاد باش و شادمان

برای آمدن آن که آمدنش دور نیست

و بی تابی مکن از دوام ستم؛

چرا که توأم را می بینم که فرمان به پایداری می دهد.

اگر خدای مهربان این زمان مرا نزدیک گرداند

و عمرم را طولانی کند و زمان در گذشتم را تأخیر بیندازد،

ص: 47

1- (1). ابوعلی دعبل بن علی بن رزین خزاعی، در سال 148 ق، زاده شد. وی، شاعر و ادیب بود و از برترین شاعران قرن سوم هجری به شمار می رود. وی به اهل بیت علیهم السلام، فراوان مهر می ورزید. از وی شنیده شد که می گفت: «من، پنجاه سال است که چوبه دار خود را بر دوش می کشم؛ اما کسی نیافتم که مرا بر آن بیاویزد»؛ چرا که پیوسته از خاندان نبوت، به شدت، دفاع می کرد و با مخالفان آنان، مبارزه می نمود. وی، قصیده مشهور «تائیه» خود (قصیده «مدارس آیات») را برای امام رضا علیه السلام خواند. جاحظ گفته است: شنیدم که دعبل بن علی می گوید: «شصت سال است که هیچ روزی را بدون سرودن شعری نگذرانده ام». وی به سال 246 ق، در کهن سالی، مظلومانه در حومه اهواز به شهادت رسید و پیکرش را به شوش دانیال، حمل کردند و در آن جا به خاک سپردند. امروزه، بارگاه با شکوهی بر مزار وی ساخته شده است.

2- (2). در بعضی نسخه های عیون أخبار الرضا علیه السلام (از جمله نسخه عبد الرزاق مقرر، یاد شده در کتابش ولادة القائم و نسخه کتاب خانه امیرالمؤمنین نجف که علامه امینی در الغدير از آن نقل کرده است) و نیز در بعضی نسخه های کمال الدین صدوق (از جمله نسخه مجلس سنا که اکنون در کتاب خانه مجلس در تهران نگهداری می شود و نسخه عبد الرزاق مقرر که در کتاب پیش گفته اش از آن

نقل کرده است)، این روایت دیده می شود که: امام رضا علیه السلام چون این بیت را شنید، به پا خاست و دست بر سر گذاشت و فرمود: «پروردگارا! فرجش را نزدیک و خروجش را آسان گردان».

شَفِيَتْ وَلَمْ أَتْرِكْ لِنَفْسِي غُصَّةً وَرَوَيْتُ مِنْهُمْ مُنْصَلِي وَفَنَاتِي

3/3

أبو تَمَّامِ الطَّائِي (1)

رَبِّيَ اللَّهُ وَالْأَمِينُ نَبِيِّي

ص: 48

1- (1). أبو تَمَّامِ حَبِيبِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ قَيْسِ الطَّائِي: وُلِدَ أَيَّامَ الرَّشِيدِ. أَسْلَمَ وَكَانَ نَصْرَانِيًّا، كَانَ وَاحِدَ عَصْرِهِ فِي دِيبَاجَةِ لَفْظِهِ وَفَصَاحَةِ شِعْرِهِ، وَفِي تَارِيخِ وَفَاتِهِ خِلاَفَ بَيْنِ سَنَةِ 228 وَ231 وَ232 هـ (رَاجِع: سِيرَ أَعْلَامِ النَّبَلَاءِ: ج 11 ص 63 الرِّقْم 26).

شفا می یابم، و به خودم اندوهی راه نمی دهم

و شمشیر و نیزه ام را با خون دشمنان سیراب می کنم. (1)

3/3 ابو تمام طائی

3/3 ابو تمام طائی (2)

اللّٰه پروردگارم، و امین پیامبر من است

برگزیده خدا، و وصیّ امام من است.

سپس دو سبط محمّد در پی وصیّ او

و آن گاه علی و باقر علم که حامیان [دین] اند

و تقی زکی جعفر پاک

جایگاهی دارد و قرارگاه و مقامی.

آن گاه موسی، و سپس رضا نماد فضل

که بر دیگر اعلام سر است

و محمّد بن علی پاک

عاری از هر بدی و مذمت

و امام زکی با فرزندش قائم،

مولای مردمان، که روشنی تاریکی هابند.

از او مهربانی خداوند به بندگان آشکار می شود

به منظور ترک تاریکی ها که بدر تمام است. (3)

ص: 49

1- (1). كشف الغمة: ج 3 ص 117، روضة الواعظین: ص 293، [1] بحار الأنوار: ج 49 ص 250، سیمای امام مهدی در آئینه شعر عربی: ص 91.

2- (2). ابو تمام، حبیب بن اوس بن حارث بن قیس طایی، در ایّام هارون الرشید عبّاسی به دنیا آمد. ابتدا مسیحی بود و سپس اسلام آورد و در روزگار خویش در خوش کلامی و فصاحت شعری، یگانه بود. در تاریخ درگذشت وی، بین سال های 231، 228 و 232 ق، اختلاف است.

3- (3). المناقب، ابن شهر آشوب: ج 1 ص 312.

ابن الرومى (1)

اجتوا بنى العباس من شنائكم

فلا تلقحوا الآن الضغائن بينكم

ص:50

1- (1). أبو الحسن علي بن عباس بن جريح مولى عبید الله بن عيسى، الشهير بابن الرومى: ولد ببغداد سنة (221ق)، شعره الكثير الطافح بروق البلاغة قد أربى على سبائك التبر حسنا وبهاء، فكان فنانا بارعا، أوتى ملكة التصوير ولطف التخيل والتوليد وبراعة اللعب بالمعاني والأشكال، وكان ذا حظ وافر في اللغة، وقصائده دالة على تبحره في اللغة وإحاطته الواسعة بغريب مفرداتها وأوزان اشتقاقها وتصريفها وموقع أمثالها، وليس في شعر العربيّة من تبدو هذه الشواهد في كلامه بهذه الغزارة والدقّة غير المترجم والمعري، عاش ابن الرومى حياته في بغداد، وتوفّي في جمادى الأولى سنة 283 ق (راجع: الغدير: ج 3 ص 51). [1]

ای بنی عباس دشمنی و کینه تان را بپوشانید
 و صندوق ها [ی حقد] را ببندید و بندها [ی دشمنی] را محکم کنید.
 جلو والیان بد و کژی هایشان را باز کنید
 که شایسته اند در همان منجلابی که فرو رفته اند غرق شوند
 در انتظار بمانید تا روزی بازگردانده حق، آن را به اهلش بازگرداند
 و شما همان گونه که آنان نوای اندوهناک سر دادند نغمه غم انگیز سر بدهید
 آن گاه که عذر خواهان عذری نداشته باشد
 و از حجت خداوند راه گریزی نداشته باشید
 اکنون میان خود و آنان تخم کینه مپاشید
 که حامله شده ها به کینه وزی، کینه زایمان می کنند
 فریب خوردید اگر دوام دولتتان را راست پنداشته اید
 و بدانید که روزگار دورویه دارد و جابه جا می شود.

ص: 51

1- (1). ابو الحسن علی بن عباس بن جریر، از آزاد شدگان عبید الله بن عیسی و مشهور به «ابن رومی» است. سال 221 ق، در بغداد به دنیا آمد. شعرش سرشار از نکته های بلاغی است و در زیبایی و درخشندگی، چون زنجیره ای طلائی است. وی شاعری فنی و زبردست و برخوردار از توان چهره پردازی و ظرافت تخیل و آفرینش، و در بازی با معانی و ساختارهای لفظی چیره دست بود و در لغت، حظی وافر داشت. قصیده های وی بر تبخّرش در زبان و احاطه اش بر لغت و وزن های شعر و کاربرد آنها و جایگاه مثل ها دلالت دارد و جز وی و معرّی، در شعر عربی کسی پیدا نمی شود که شاهد مثال هایی را به این دقت و فراوانی به کار گرفته باشد. وی زندگی اش را در بغداد گذراند و در جمادی الاولی، سال 283 ق، درگذشت.

لَعَلَّ لَهُمْ فِي مُنْطَوَى الْغَيْبِ ثَابِرًا

ص: 52

شاید آنان در تحولات پنهانی، انقلابی داشته باشند

که بر شما فائق آید، و صبح در شب فرو می رود و آن را پایان می دهد.

با سپاهی که عرصه زمین از غرش آن تنگ شود

و غرش صدایشان حیوانات وحشی را فراری دهد.

اگر با دیده های بینا شمشیرهایشان دیده شود

چنان برق زنند که کسی نتواند به آنها بنگرد

و تابش خورشید بر آنها چنان بتابد

که گویی دریایی موج است.

بین او و آسمان، نورفروزی است

که اگر پرندگان بتوانند به آن جا برسند از شدت داغی آن فرو افتند.

اگر کسی به اطراف آن سپاه نگاه کند

همانند جنگلی را ببیند که دیده با دیدن آن حیرت زده شود و از نگاه باز ماند.

دو گروه او را کمک می کنند: پیاده نظام

و سواره نظامی که همچون دسته های مور و ملخند.

چون نزدیک هم شوند، چنان گرد و غباری به پا کنند که برای خواباندن آن چیزی نباشد

آن هنگام که اسبانشان گرد و غبار برافروزند.

انصار دین خدا، انتقام خون خدا را می گیرند

و خداوند را اوس و خزرج دیگری است.

پیشوای به حق، در میان شما داوری کاملی خواهد داشت

و چنان نیست که همه زنان باردار زودتر از موعد بزایند.

عَلَيْهَا رِجَالٌ كَاللِّيُوثِ بَسَالَةً بِأَمْثَالِهِمْ يُثْنَى الْأَبِيُّ فَيَعْنَجُ

5/3

اسلم بن مهوز طهوى (1)

إِذَا مَا بَلَغَتْ الصَّادِقِينَ بَنَى الرُّضَا

ص:54

1- (1). ابوالغوث اسلم بن مهوز الطهوى منبجى (م 254ق) كان اديبا و شاعرا و من المحبين لاهل بيت عليهم السلام

بر آنان شیر مردانی خشمگین حاکم باشند

که با چنان مردان، شجاعان توانمند را به زانو در آورند. (1)

5/3 اسلم بن مهوز طهوی

5/3 اسلم بن مهوز طهوی (2)

چون از [راه نمایی های] فرزندان راستگوی [امام] رضا بهره مند شدی،

تورا همین بس که هر یک از آن هادیان، به هادی بعد از خود رهنمونت می کند.

اگر سخن بگویند، خوش سخنند و اگر از آنها درخواست شود،

خوش رو و خوش برخوردند. به وعده وفا می کنند و حاجت ها را روا.

اگر تهدید کنند، گذشت می کنند، و اگر وعده دهند، وفا می کنند

پس آنها در وعید و وعده اهل فضل اند.

چشمه های علم خدا و کوه های دین اویند.

پس اگر بفهمی؛ آیا برای کوه ها پایانی است؟

آنان همچون ستارگانی هستند که هرگاه یکی از آنها پنهان شود، ستاره ای همانند آن ظهور می کند

و بر آن که پنهان شده و بر آن که ظهور کرده، خداوند، نگه دارنده [دین] درود می فرستد.

آنان بندگان مولایشان، و سرپرستگان بندگان اویند

و در روز حشر و روز گواهی، گواهانی بر ایشان خواهند بود.

ص: 55

1- (1). مقاتل الطالبيين: ص 427، حياة الإمام محمد مهدي عليه السلام: ص 228.

2- (2). ابوالغوث اسلم بن مهوز طهوی منبجی، ادیب و شاعر و از محبین اهل بیت علیهم السلام در گذشته به سال 254 ق است.

هُم حُجَّجُ اللَّهِ اثْنَتَا عَشْرَةَ مَتَى

6/3

على بن أبي عبد الله الخوافي (1)

أَمَسْتُ نُجُومَ سَمَاءِ الدِّينِ أَفَلَةً

7/3

محمد بن إسماعيل الصَّيْمَرِي (2)

عَشْرُ نُجُومٍ أَفَلَتْ فِي فُلْكِهَا وَيُطَلِّعُ اللَّهُ لَنَا أَمْثَالَهَا

ص: 56

-
- 1- (1). على بن أبي عبد الله (عبد الله) الخوافي (الحوافي) كان شاعراً، فاضلاً وكان من اصحاب الرضا عليه السلام، يرثيه الرضا عليه السلام (عيون اخبار الرضا عليه السلام: ج 2 ص 280، [1] مقتضب الاثر: ص 47، [2] المناقب لابن شهر آشوب: ج 4 ص 359).
- 2- (2). محمد بن اسماعيل بن صالح الصميري، القمي توفي سنة 255 ق كان ادبياً شاعراً من اصحاب الهادي عليه السلام له قصيدة يرثي الهادي ويعزّي بها العسكري عليهما السلام (ايعان الشيعة: ج 9 ص 123، [3] رجال الطوسي: ص 392 ش 5779، قاموس الرجال: ج 9 ص 120 ش 6459).

آنان حجت های دوازده گانه خدایند و هرگاه آنان را شمارش کنی،

دوازدهمین از ایشان، جانشین [امام] هدایتگر است.

اخبار مشهوری در میلاد وی وارد شده؛

پس بزرگ دار این مولود را و گرامی دار آن میلاد را! (1)

6/3 علی بن عبدالله خوافی

6/3 علی بن عبدالله خوافی (2)

ستارگان آسمان دین، افول کردند

و شیران زمین در بیشه ها، ماندگار شدند.

هشت تن از شما رفته اند، و چهارتن دیگر

امید طلوعشان هست تا زمانی که شتر بانگ بر می آورد.

تا زمانی که حق روشنگر به وسیله شما آشکار شود

و حق در غیر شما، ظلمانی و محو شدنی است. (3)

7/3 محمد بن اسماعیل صیمری

7/3 محمد بن اسماعیل صیمری (4)

ده ستاره از فلکشان افول کردند

و خداوند همانند آنها را برای ما می تاباند.

ص: 57

1- (1). الادب فی ظلّ التشیع: ص 186.

2- (2). علی بن ابی عبدالله خوافی (حواقی)، شاعری فاضل و از اصحاب امام رضا علیه السلام است. نام وی به صورت های علی بن عبدالله و علی بن احمد حواقی آمده است.

3- (3). مقتضب الأثر: ص 48، [2] اعیان الشیعه: ج 2 ص 32، [3] بحار الأنوار: ج 49 ص 318 و ج 99 ص 52 ح 11. [4]

4- (4). محمد بن اسماعیل بن صالح الصمیری، القمی در گذشته به سال 255 ق، ادیب و شاعر اهل بیت علیهم السلام و از اصحاب امام

هادی علیه السلام است. وی قصیده ای در رثا و سوگواری امام هادی علیه السلام سروده که در ضمن آن، به امام حسن عسکری علیه السلام تسلیت می گوید.

بِالْحَسَنِ الْهَادِي أَبِي مُحَمَّدٍ

ص: 58

با ابو محمّد حسن هادی

پیروان هدایت به آمالشان می رسند.

و پس از او کسی است که امید طلوعش هست

عظایای پیمایندۀ بیابان را می دهد.

صاحب دوغیبت حقّ طولانی

که خداوند از هر کس آن را طولانی کند نمی پذیرد.

حجّت های یازده گانه خدای مهربان

که با دوازدهمین حجّت به آرزوهایشان می رسند. (1)

ص: 59

1- (1). مقتضب الأثر: ص 53.

أبو فراسٍ الحَمْدانيّ (1)

شافعي أحمدُ النَّبِيُّ ومولاي

ص:60

1- (1). أبو فراس، الحارث بن أبي العلاء، سعيد بن حمدان بن حمدون الحمداني التغلبي. كان فرد دهره وشمس عصره أدبا وفضلاً، وكرماً ونبلاً ومجداً، وبلاغاً وفروسيةً وشجاعةً، وشعره مشهور، وكان الصاحب يقول: بدئ الشعر بملك وختم بملك، يعني امرأ القيس وأبا فراس. كان يسكن منبج، ويتنقل في بلاد الشام في دولة ابن عمّه أبي الحسن سيف الدولة، واشتهر في عدّة معارك معه حارب بها الروم، وأسر مرتين. ولد سنة 320 أو 321 ق وُقُتِل سنة 357 ق (راجع: الغدير: ج 3 ص 405 [1] وأعيان الشيعة: ج 3 ص 307). [2]

فصل چهارم: نمونه هایی از سروده های قرن چهارم

1/4 ابو فراس حمدانی

1/4 ابو فراس حمدانی (1)

احمد پیامبر شافع و مولای من، است.

نیز علی و دختر پیامبر و دو نواده اویند

و علی و باقر علم و صادق

سپس امانتدار بیان

و علی و محمد بن علی

و علی و عسکری که همین نزدیکی ها است

و امام مهدی در روزی که

جز آمرزش آمرزش گر، چیزی سودی ندارد. (2)

ص: 61

1- (1). ابو فراس حارث بن سعید بن حمدان بن حمدون حمدانی تغلبی، از ادبای بزرگ قرن چهارم، یگانه زمان خود و در فضل، ادب، کرم، بزرگی، مجد، بلاغت، زیرکی و شجاعت، خورشید روزگارش بود. شعر او مشهور است. صاحب بن عبّاد می گفت که: «شاعری به پادشاهی آغاز شد و با پادشاهی پایان یافت»؛ یعنی با امرؤ القیس و ابو فراس. در شهر مَنبِج سکونت داشت و در زمان حکومت پسر عمویش ابو الحسن سیف الدوله، در شهرهای شام می چرخید. در چندین جنگ، آوازه ای به هم زد که در آنها با رومیان جنگید و دو بار اسیر گشت. در سال 320 یا 321 ق، به دنیا آمد و در سال 357 ق، کشته شد.

2- (2). المناقب، ابن شهر آشوب: ج 1 ص 314، [1] الغدیر: ج 3 ص 415. [2]

1936. وله أيضا:

لَسْتُ أَرْجُو النَّجَاةَ مِنْ كُلِّ مَا

وَإِنَّهُ جَعْفَرٌ وَمُوسَى وَمَوْلَايَ

2/4

أبو القاسم الزاهي (1)

والدُّ الأَسْبَاطِ أنوارِ قَلْبِي فِي مَسَايِ بِهِمِ وَابْتِكَارِي

ص: 62

1- (1). علي بن إسحاق بن خلف القطان البغدادي، الشهير بالزاهي. شاعر عبقرى، تحيّر في شعره إلى أهل بيت الوحي ودان بمذهبهم، وأكثر شعره فيهم بحيث عدّ في طبقة المجاهدين من شعرائهم، ولجزالة شعره وجودة تشبيهه وحسن تصويره، لم يدع لأرباب المعاجم منتدحا من إطرائه. ولد سنة 318 ق، وتوفّي ببغداد سنة 352 ق، وقيل: بعد سنة 360 ق (راجع: الغدير: ج 3 ص 391). [1]

ونیز از اوست:

من به رهایی از هر چه می ترسم،

جز به احمد و علی امید ندارم

و [جز] به دختر پیامبر، فاطمه پاک

و دو فرزند او و امام علی [بن الحسن]

و پاک و پاکیزه شکافنده علم خدا

در میان ما محمد بن علی

و پسرش جعفر و موسی و مولای من

علی و او را به بهترین صورت گرامی بدار

و ابو جعفر هم نام رسول خدا

و بعد پسر پاکش علی

و پسر او عسکری و قائمی که

حق محمد و علی را آشکار می کند.

برای رسیدن به آرمان هایم به اینها امید بسته ام

در روزی که به پیشگاه خدای والا آورده شوم. (1)

2/4 ابوالقاسم زاهی

2/4 ابوالقاسم زاهی (2)

پدران اسباط، روشنایی دل من هستند

در شب ها و صبح هایم.

1- (1). المناقب، ابن شهر آشوب: ج 1 ص 314. [1]

2- (2). علی بن اسحاق بن خلف قَطَّان بغدادی، نامبردار به «زاهی»، شاعری نابغه است که شعرش را به جانبداری از اهل بیت وحی، اختصاص داد و مذهب اهل بیت علیهم السلام را برگزید و چنان فراوان در باره آنان شعر سرود که از زمره شاعران اهل بیت علیهم السلام به حساب می آید. به جهت استواری شعر او و زیبایی تشبیه ها و خوبی تصویرگری هایش، معجم نگاران، چاره ای جز ستودنش ندیده اند. او در سال 318 ق، در بغداد، زاده شد و در 352 ق یا پس از 360 ق از دنیا رفت.

مِنْهُمْ الْمُسْمُومُ إِذْ لَدَّعَوْهُ

ص: 64

یکی از آنها را مسموم کردند آن هنگام که

اشرار او را با دادن سم کشنده، رنجور کردند،

و کشته شده در طف، مایه اندوه دلم؛

کشته ای که با آن صبرم به پایان رسید.

سجّاد جوان مرد، و باقر باعظمت

و صادق که هم وزن وقار و آراستگی است.

سپس کسی که در بغداد دفن است و

قبر و مزار پاکش از من پنهان نگه داشته شده.

از رضا خشنود باش و آن گاه زیارتش کن

و برایش سیل آسا و فراوان گریه کن

و هم نام مصطفی، خاندان والا

اندوه و پریشانی ام پس از او طولانی شد

و بر آن که در عسکر بود و برایم دری گشوده شد

از شدت یاد او

و هم ردیف احسان یعنی پیشوایم

حسن و رکن مستجار

و سرانجام مهدی که مشتاق اویم

و حال و هوایم برای او طولانی شده و در انتظار اویم. (1)

ص: 65

الصاحب بن عباد (1)

بمحمّد ووصيه وابنيهما

1937. وله أيضاً:

بمحمّد ووصيه وابنيهما وعباد وبقارين وكاظم

ثمّ الرضا ومحمّد ثمّ ابنه والعسكريّ الممتقيّ والقائم

ص: 66

1- (1). هو أبو القاسم إسماعيل بن أبي الحسن عبّاد بن العبّاس الطالقاني: ولد سنة 326 ق. نفسيته من النفسيات التي أعيت البليغ حدودها؛ فهي تستدعي الإفاضة في تحليلها من ناحية العلم طورا، ومن ناحية الأدب تارة، كما تسترسل القول من وجهة السياسة مرّة ومن وجهة العظمة اخرى، إلى جود هامر وفضل وافر، وفضائل لا تحصى. وصفه شيخنا الحرّ العاملي بأنّه محقق متكلّم عظيم الشأن جليل القدر، كما أنّ الثعالبي جعله أحد أئمّة اللغة الذين اعتمد عليهم في كتابه فقه اللغة. وقال السيّد في الدرجات الرفيعة: [1] إنّ الصاحب قال قصيدة معرّة من الألف، التي هي أكثر الحروف دخولا في المنشور والمنظوم، وهي في مدح أهل البيت عليهم السلام في سبعين بيتا، فتعجّب الناس، وتداولتها الرواة، فسارت مسير الشمس في كلّ بلدة، فاستمرّ على تلك الطريقة وعمل قصائد كلّ واحدة منها خالية من حرف واحد من حروف الهجاء وبقيت عليه واحدة تكون خالية من الواو. وتوفّي سنة 385 ق بالرّي (راجع: الغدير: ج4 ص42). [2]

3/4 صاحب بن عبّاد (1)

به محمّد و وصی او و دو پسر پاکش

و سرور عبادت پیشگان

و به محمّد و به جعفر بن محمّد

و هم نام برانگیخته در کرانه وادی

و علی که در طوس است سپس محمّد

و علی مسموم شده و سپس هادی

و حسن، و دنباله رو پس از اویم

امامت قائم را که آماده ظهور است. (2) سروده ای دیگر از او:

به محمّد و وصی او و دو پسرش

و به عابد و باقر و صادق و کاظم

سپس رضا و محمّد و پسرش

و عسکری متقی، و قائم

ص: 67

1- (1). ابوالقاسم اسماعیل بن ابوالحسن عبّاد بن عباس طالقانی، در 326 ق، زاده شد. شخصیت صاحب، چنان است که شخص سخندان هم ناتوان از پی بردن به همه ابعاد آن است. بررسی شخصیت او، به چند جهت نیاز دارد: از یک طرف درباره علمش و از سوی دیگر، در باره ادبیاتش و نیز از جهت سیاستمداری اش و نیز از بزرگی های اخلاقی ای که دارد (از جود سرشار، شایستگی فراوان و فضایل غیرقابل شمارش). شیخ حرّ عاملی، از او چنین تجلیل کرده است: «محقّق، متکلم، عظیم الشان و جلیل القدر». ثعالبی هم او را از جمله «پیشوایان لغت» معرفی کرده که در کتاب فقه اللغوی خویش، بر آنان اعتماد کرده است. سیدعلی خان، در الدرجات الرفیعة گفته است: «صاحب، قصیده ای در باره اهل بیت علیهم السلام در هفتاد بیت، سرود که الف ندارد و مردم از آن به شگفت آمدند و راویان، آن را برای همدیگر نقل کردند و چونان حرکت خورشید، در هر شهری دهان به دهان می گشت. نیز وی قصایدی سروده که هر کدام از آنها فاقد یکی از حروف الفباست مگر حرف واو [که به سرودن آن نرسید]». صاحب در سال 385 ق در ری درگذشت.

أبو الفتح محمود بن محمد كشاجم (1)

نَبِيِّ شَفِيعِي وَالبَتُولِ وَحَيْدَرُ

محمد بن حبيب الضبي (2)

صَلَّى الْإِلَهَ عَلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ وَعَلَتْ عَلَيَّا نَضْرَةٌ وَوَسَامُ

1- (1). أبو الفتح محمود بن محمد بن الحسين بن السندي بن شاهك الرملي، المعروف بكشاجم: هو نابغة من رجالات الأمة، وفد من أفذاذها، كان شاعرا كاتباً متكلماً منجماً منطقيّاً محدثاً، وإتماً لقب نفسه بكشاجم إشارة بكلّ حرف منها إلى علم. فبالكاف إلى أنّه كاتب، وبالشين إلى أنّه شاعر، وبالألف إلى أدبه أو إنشاده، وبالجيم إلى نبوغه في الجدل أو جوده، وبالميم إلى أنّه متكلم منطقي أو منجّم. كانت ولادته في أواسط القرن الثالث كما يلوح من شعره، وكان إمامياً صادق التشيع، موالياً لأهل بيت الوحي، متفانياً في ولائهم. وكان من مصاديق الآية الكريمة «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ» (الأنعام: 95) [1] فإنّ نصب جدّه السندي بن شاهك وعداءه لأهل البيت الطاهر، وضغطه واضطهاده الإمام موسى الكاظم عليه السلام في سجن هارون ممّا سار به الركبان، إلّا أنّ حفيده كان من محبّتهم والمجاهرين بولايتهم، ووقع الاختلاف في تاريخ وفاته فقيل: سنة 360 ق وقيل: سنة 350 ق وقيل: سنة 330 ق (راجع: الغدير: ج 4 ص 4).

[2]

2- (2). محمد بن حبيب الضبي (م ح 400ق) من شعراء أهل البيت المقتصدين وشعره جيد جداً، له قصيدة في رثاء الرضا عليه السلام حين زاره (عيون اخبار الرضا عليه السلام: ج 2 ص 281، اعيان الشيعة: ج 1 ص 174). [3]

امید نجات از تمامی مواقف قیامت دارم

تا به نعمت دائمی برسم. (1)

4/4 ابوالفتح محمود بن محمد کشاجم

4/4 ابوالفتح محمود بن محمد کشاجم (2)

پیامبرم شفیع من است، و نیز بتول و حیدر

و دو نواده او و سجّاد و باقر با عظمت

جعفر و موسی و رضا و محمد

فرزند رضا، و دو عسکری و مهدی. (3)

5/4 محمد بن حبيب ضبی

5/4 محمد بن حبيب ضبی (4)

صلوات خدا بر محمد پیامبر

و بر علی که درخشش و دل انگیزی او را فرابرد

ص: 69

1- (1). المناقب، ابن شهر آشوب: ج 1 ص 325، [1] الغدير: ج 4 ص 67.

2- (2). ابوالفتح، محمود بن محمد بن حسین بن سندی بن شاهک رملی، مشهور به «کشاجم»، نابغه ای از بزرگان امت اسلامی است؛ نادره دوران، شاعری نویسنده، متکلم، ستاره شناس منطق دان و محدث. لقب دادن او به کشاجم، برای اشاره هر یک از حروف این کلمه به دانشی از دانش های اوست. کاف، اشاره به کاتب (نویسنده) بودن، شین، به شاعری، الف، به ادیب بودن، جیم به جدلی بودن یا به جود (سخاوت) او است، و میم اشاره به متکلم منطقی و یا منجم بودنش است. او متولد میانه های قرن سوم است. همان گونه که در شعرش اشاره می کند، شیعه ای صادق بود. از دوستان اهل بیت وحی، و ذوب در ولایت آنان. او از مصادیق آیه شریف «زنده را از مرده بیرون می آورد» بود. جدش سندی بن شاهک، مردی ناصبی و از دشمنان اهل بیت علیهم السلام بود که امام کاظم علیه السلام را در زندان هارون، تحت فشار قرار داد که آوازه اش زبانزد است؛ اما نوه او، از دوستان اهل بیت علیهم السلام بود که آشکارا به ایشان، اعلام وفاداری می کرد. در تاریخ درگذشت او اختلاف هست. گفته شده به سال 360 یا 350 یا 330 ق از دنیا رفته است.

3- (3). المناقب، ابن شهر آشوب: ج 1 ص 326. [2]

4- (4). در گذشته حدود سال 400 ق از شعرای اهل بیت علیهم السلام، شعر وی عالی است. قصیده معروفش در رثای امام رضا علیه السلام هنگام زیارت مزار ایشان است.

وَكَذَا عَلَى الزَّهْرَاءِ صَلَّى سَرْمَدًا

ص: 70

و همین طور بر زهرا درود ابدی فرستاد،

پروردگار که به حق واجب او داناست.

بر او درود فرستاد، و سپس بر حسن

و بر حسین به خاطر بزرگداشت شخصیت او

و بر علی تقوایشته و بر محمد

درود فرستاد و همگی آنان سرور و رادمردند

و جعفر مهذب و پاک

بهترین درودها بر او هر چند دیگران نخواهند

و بر صادق که هر چه علم در اختیار دارید از او نقل است

و گروه ها برای گرفتن علم به او متوسل می شوند

و همین طور درود فرستاد بر پدرت موسی

و پس از او بر تو درود فرستاد و صلوات ادامه دارد

و بر محمد پاک که صلوات چند برابر است

و بر علی تا زمانی که کلام تداوم دارد.

و بر رضا ابن الرضا، حسن که

به خاطر رحلت او شهرها در تاریکی فرو رفته اند

و بر جانشین او که

نظام امامت با او کامل شد.

اوست آن آرزویی که هدایت به او باز می گردد

ماندگار است، و احکام با او استحکام می یابد. (1)

السيد الرضي (1)

مَعَشَرٌ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ وَالكَاشِفُ الْكَرْبُ إِذَا الْكَرْبُ عَرَى (2)

ص:72

1- (1). الشريف الرضي [1] ذو الحسين، أبو الحسن محمد بن الطاهر ذوى المنقبتين، أبى أحمد الحسين بن موسى بن محمد بن موسى بن إبراهيم ابن الإمام موسى الكاظم عليه السلام، ولد سنة 359 ق وتوفى سنة 406 ق ودُفن بداره فى بغداد، ثم نُقل إلى مشهد الحسين عليه السلام بكرىلاء. أبواه: ورث الشريف الرضى [2] المجد والعلاء عن أبوين جليلين، علويين طالبيين، ولعله لذلك لُقّب ذو الحسين. وله كتب منها: كتاب مجازات الآثار النبوية، وكتاب تلخيص البيان عن مجازات القرآن. وكتاب الخصائص ونهج البلاغة. أشعر قريش الذين هم أفصح العرب؛ لأنه أكثر مجيد، ولأنّ المجيد منهم ليس بمكثر، والمكثر ليس بمجيد. كان أوحد علماء عصره، وقرأ على أجلاء الأفاضل، فكان أديباً بارعاً متميزاً، وفقهياً متبحراً، ومتكلماً حاذقاً، ومفسّراً لكتاب الله و حديث رسوله محلّقاً، وأخفت مكانة أخيه المرتضى العلمية شيئاً من مكانته العلمية، كما أخفت مكانته الشعرية شيئاً من مكانة أخيه المرتضى الشعرية، ولهذا قال بعض العلماء: لولا الرضى لكان المرتضى أشعر الناس، ولولا المرتضى لكان الرضى أعلم الناس. و كما كان الشريف شاعراً فذاً، فقد كان كاتباً بليغاً و منشئاً قديراً، فقد ذكروا أنّ له كتاب رسائل فى ثلاث مجلّدات (راجع: اعيان الشيعة: ج 9 ص 216). [3]

2- (2). عراه امر: اذا عشيّه واصابه (العين).

گروهی که پیامبر خدا از آن گروه است

و برطرف کننده گرفتاری، هنگام گرفتاری است

ص: 73

1- (1). شریف رضی ذو الحسین (دارای دو نژاد اصیل از طرف پدر و مادر) ابوالحسن محمد بن ابی احمد صاحب المنقبتین (صاحب دو منقبت)، حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم پسر امام کاظم علیه السلام، به سال 359 هجری در بغداد زاده شد و به سال 406 در گذشت و در خانه اش در بغداد به خاک سپرده شد، و جنازه اش بعداً به کربلا منتقل گردید. پدر و مادر او: شریف رضی مجدد و بزرگواری را از پدر و مادری جلیل القدر، علوی طالبی به ارث برده، و از همین رو به ذوالحسین ملقب شده است. او کتاب هایی دارد از جمله: مجازات الآثار النبویة، تلخیص البیان عن مجازات القرآن، الخصائص و نهج البلاغه. او توانمندترین شاعر قریش است که فصیح ترین عرب هاینده؛ برای این که او زیادگوی خوبگوی است، در حالی که خوبگویانی هستند که زیادگو نیستند، و زیاده گویانی که خوب گو نیستند. او یکی از عالمان روزگارش بوده و نزد بزرگان فاضلی درس خواند. او ادیب، خبره، شاخص، فقیه، متبحر، متکلم حاذق و مفسر قرآن و حدیث پیامبر خدا، و اهل حلقه درس بود. جایگاه علمی برادرش سید مرتضی، جایگاه او را تحت الشعاع قرار داد، همان گونه که جایگاه شاعری او، شعر برادرش را تحت الشعاع خود قرار داد. از این روست که عالمی گفته است: اگر سید رضی نبود، سید مرتضی توانمندترین شاعران بود و اگر سید مرتضی نبود، سید رضی عالم ترین مردمان بود. همان طور که شریف رضی شاعر بی همتا بود، نویسنده ای شیوانویس و قلم به دستی توانمند بود. کتاب رسائل در سه جلد از نگاشته های او بوده است.

صِهْرَةُ الْبَاذِلِ عَنْهُ نَفْسَهُ

وَعَلَى وَابْنِهِ الْبَايِرُ وَالصَّادِقُ

ص: 74

و داماد او که جانش را در راه او بخشید

و شمشیر خدا در روز غوغا و نبرد

نخستین پاسخ دهنده به دعوت کننده

که در پاسخ دعوت، کسی بر او سبقت نگرفت.

سپس دو سبط شهید او که آن یکی

با نوشیدن زهر و این یکی با لبه شمشیر کشته شدند

و علی و پسرش باقر و صادق در گفتار

و موسی و رضا

و علی و پدر و پسرش

و آن که مردم منتظرند که فردا بیاید.

ای کوه های مجد و عزت و سربلندی

و ماه های شب چهارده زمینی و روشنایی و رفعت

شمایان شفا دهنده بیماری کوری هستید

و فردای قیامت از حوض سیراب کننده می نوشانید. (1)

ص: 75

قوامی رازی

قوامی رازی (1)

ز بعدِ علی یازده سپیدند

ص: 77

1- (1). امیر بدر الدین، حکیم، شاعر، متخلص به «قوامی» و ملقب به «شرف الشّعر» یا «اشرف الشّعر». وی در قرن پنجم به دنیا آمده و در قرن ششم از دنیا رفته است، ولی تاریخ دقیق تولد و وفاتش معلوم نیست. از این شاعر خطه ری، اشعار چندانی در دست نداریم. از سروده های قوامی علاوه بر مناقب و مراثی خاندان رسالت- که بدان شهرت داشت- قصایدی در مدح، زهد و وعظ باقی مانده است. قوامی، نخستین شاعر فارسی زبان است که در اشعارش با صراحت به تشیع خود اعتراف و به حقایق مذهبش تصریح کرده است. دیوان اشعار وی، به کوشش سیّد جلال الدین محدّث ارموی به چاپ رسیده است (دیوان قوامی رازی، مقدمه).

گر ابلیسِ بدفعل، ظاهر شود

ص: 78

1/7 عطار نیشابوری

1/7 عطار نیشابوری (1)

صد هزاران اولیا رو بر زمین

(2)

پاکبازان، عسکری را بنده اند

این اشعار از اوست:

ص: 79

1- (1). فرید الدین ابو حامد محمد بن ابو بکر ابراهیم بن اسحاق عطار نیشابوری، در سال 540 ق، در نیشابور به دنیا آمد. وی کار پدر خود (عطاری) را دنبال می کرد. او مرید مجد الدین بغدادی و رکن الدین اسحاق و قطب الدین حیدر بود. چون دیگر عارفان به سفر پرداخت و از ماوراء النهر تا مکه، بسیاری از مشایخ را زیارت کرد و در سال 618 ق، به دست مغولی کافر، کشته شد. از آثار وی است: تذکرة الأولیاء، دیوان اشعار، منطق الطیر، اسرار نامه، الهی نامه و مصیبت نامه.

2- (2). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 77، به نقل از مظهر العجایب و مظهر الأسرار، ص 7.

از جمیع انبیای هر زمان شد نبوت ختم بر احمد بدان

بعد از آن ختم ولایت بر علی است

و نیز از اوست: ای به محشر، تو شفاعت خواه من

ص: 80

ای شاه شاهان جهان، اللّٰه مولانا علی (2)

موسی عمران در غمت، بنشسته بُد در کوه طور

ص: 81

1- (1). جلال الدین محمد بلخی رومی، معروف به «مولوی» (604-672 ق)، از برجسته ترین شاعران مسلمان و از تأثیرگذارترین مشایخ تصوّف و عرفان است. در کودکی همراه پدر، به قونیه در آناتولی (روم شرقی) هجرت کرد و تا پایان عمر در آن شهر- پایتخت سلاجقه روم- زیست. در آن جا نزد پدرش بهاء الدین محمد (بها ولد) و برهان الدین محقق ترمذی و شمس الدین محمد بن ملک داد تبریزی (شمس تبریزی)، [1] فقه و حدیث و کلام و عرفان آموخت. از او پنج اثر با نام های: مثنوی معنوی، فیه ما فیه، دیوان شمس، مجالس سبعه و مکتوبات، برجای مانده است.

2- (2). این تعبیر بدان معنا نیست که مولای ما علی خداست؛ بلکه خداوند (اللّٰه) منادای دوم است، یعنی: «خدایا گواه باش که مولای ما علی است». نیز ممکن است اساساً این ردیف شعری (اللّٰه مولانا علی) به معنای «خدا، مولای ما، بلند مرتبه است» باشد.

3/7 نظامی گنجوی

3/7 نظامی گنجوی (1)

ای مدنی برقع و مکی نقاب

ص: 82

1- (2). جمال الدین ابو محمد الیاس بن یوسف بن زکی بن مؤید، معروف بہ حکیم نظامی گنجوی، حدود سال 530 ق، از مادری گُردنژاد در گنجه بہ دنیا آمد. وی هیچ سفری انجام نداد. او از استادان مسلّم شعر و زبان فارسی است و از او دیوان قصاید و غزلیات و مثنوی های مخزن الأسرار، 1 خسرو و شیرین و لیلی و مجنون بہ جای مانده است. در سال وفات وی اختلاف است و بہ احتمال بسیار زیاد در سال 614 ق، درگذشته است.

باز کش این مسند از آسودگان

هر چه رضای تو، بجز راست نیست

ص: 83

1/8 ابن یمین فریومدی

1/8 ابن یمین فریومدی (1)

ای دل از خواهی گذر بر گلشن دار البقا

ص: 85

1- (1). امیر محمود بن امیر یمین الدوله ظفرایی، از شاعران قرن هشتم هجری است که در سال 685 ق، در فریومد خراسان، متولد شد. پدر شاعرش، از طرف سلطان ابو سعید بهادر، مستوفی خراسان بود. ابن یمین با علاء الدین محمد به گرگان رفت. سپس به خراسان و هرات، سفر کرد و به مدح امرای سربداران و آل کرت پرداخت. دیوان شعر او در زمان اسارتش در جنگ زواره به غارت رفت و وی دوباره آن را گرد آورد. وی مذهب شیعه داشت و از ذوق عرفانی برخوردار بود. مجموعه اشعارش به پانزده هزار بیت می رسد.

بعد ازو، در راه دین گر پیشوا خواهی گرفت

[\(1\)](#)

و نیز او می سراید: بعد ازو، صاحب زمان کز سال های دیرباز

[\(2\)](#)

ص:86

-
- 1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 82 به نقل از دیوان اشعار ابن یمن فریومدی: ص 8.
2- (2). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 82 به نقل از دیوان اشعار ابن یمن فریومدی: ص 38.

بیا که رایت منصور پادشاه رسید

ص: 87

1- (1). خواجه شمس الدین محمد بن محمد حافظ شیرازی (حدود 727-792 ق)، مشهور به «لسان الغیب»، از مشهورترین شعرای تاریخ ایران و شاعر بزرگ سده هشتم ایران و یکی از سخنوران نامی جهان است. بیشتر شعرهای او غزل هستند.

مرو بخواب! که حافظ به بارگاه قبول ز ورد نیم شب و درس صبحگاه رسید

(1). (2)

* یارب آن آهوی مشکین به ختن، باز رسان

(3)

ص: 88

1- (1) دیوان حافظ شیرازی. [1]

2- (2) برخی معتقدند که حافظ، این غزل را در ستایش شاه منصور سروده است؛ ولی صاحب‌دلان دل آگاه، به خاطر راز و رمزهایی که در آن یافته‌اند، بر این باورند که می‌توان عطر مهدوی را از آن استشمام کرد.

3- (3) خوشه‌های طلائی ص 64. [2]

دیدار آن امام امامانم آرزوست

یعقوب وار دیده به ره در نهاده ام

ص: 89

1- (1). سید حمزه کوچک ورامینی، متخلص به «حمزه کوچک»، نام وی تا جایی که کاویدیم در کتب تاریخ و تذکره، مذکور نیست جز در: اوراق دست نگاشته و تازه یافته استاد ایرج افشار، مورخ 729 ق، مجموعه خطی علی بن احمد، مورخ 844 ق و فتوت نامه سلطانی (ر.ک: فتوت نامه سلطانی، به اهتمام محمد جعفر محجوب: ص 126).

این روزِ ما شب است که روشن به دید نیست

ص: 90

4/8 خواجهی کرمانی

4/8 خواجهی کرمانی (2)

به مقدم خلف منتظر، امام همام مسیح خضر قدوم و خلیل کعبه مقام

ص: 91

-
- 1- (2). نسخه خطی کتاب خانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره 3528، ص 223 (دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 42).
- 2- (3). کمال الدین ابوالعطا محمود بن علی مرشدی، عارف، شاعر، متخلص به «خواجو» و معروف به «نخلبند شعرا»، در سال 689 ق در کرمان متولد شد. خواجو، اشعار عرفانی نیز می سرود و در غزل سرایی، مورد پسند حافظ بود. از جمله آثار اوست: همای و همایون؛ گل و نورو؛ کمال نامه؛ و دیوان شعر. خواجو ترکیب بند معروفی دارد. سال 753 ق در کرمان درگذشت (تاریخ ادبیات در ایران: ج 3 ص 809، تاریخ نظم و نثر، ص 199، تذکره شاعران کرمان، ص 222، دویت سخنور، ص 91).

شعيب مدين تحقيق، حجة القائم عزيز مصر هدا، مهدي سپهر غلام

خطيب خطبة افلاك، منهي ملكوت

ص:92

در آن نفس که بود مرغ روح در پرواز مباد جز به رخ اهل بیت، چشمش باز!

(1)

5/8 شیخ حسن کاشی

5/8 شیخ حسن کاشی (2)

آفرین بر محمد بن حسن

ص: 93

1- (1). خوشه های طلائی: ص 486. [1]

2- (2). شیخ حسن کاشی، از شاعران برجسته شیعه نیمه اول قرن هشتم است که هفت بند 2 معروفی در ستایش امام علی علیه السلام دارد. وی کاشانی الأصل و مقیم در آمل بود و بعد از 708 ق، درگذشت.

1/9 آذری طوسی اسفراینی

1/9 آذری طوسی اسفراینی (1)

السلام ای حُجَّة القائم امام جنّ و انس

ص: 95

1- (1). شیخ فخر الدین (نور الدین) حمزة بن علی ملک طوسی اسفراینی (784-866 ق)، معاصر اُغ بیگ تیموری در سال 784 ق، در بیهق به دنیا آمد. او چندین بار به هند و مکه رفت و در سال 866 ق، دارفانی را وداع گفت و مزارش در اسفراین است. آثار وی عبارت است از: عجائب الدنيا، سعی الصفا، طغرای همایون و جواهر الأسرار.

دوستان را چشم بر راه انتظار از حد گذشت الصّلا ای کوکبِ برج امامت الصّلا

در خلاء غیب تا کی این سخن ماند نهان

ص: 96

تو حسین وقت و ما در کربلای محتیم

(1)

نیز از اوست: آن سپهسالارِ با رفعت که هنگام خروج

ص: 97

1- (1). دیوان آذری اسفراینی: ص 19.

آسمان درنگذرد از حُکم و فرمانِ شما ای نهاده پای رفعت از زمین بر آسمان.

(1)

نیز از اوست: ایا وجود تو بر خلق، سایه ای ز خدای

نیز از اوست: مگر به حال جهان التفات فرمایند

نیز از اوست: نماند شعله خورشید شرع را پرتو

نیز از اوست:

ص: 98

1- (1). دیوان آذری اسفراینی: ص 71.

بیا که مهلت عالم به اندکی آمد

(1)

2/9 ابن حسام خوسفی

2/9 ابن حسام خوسفی (2)

ای صبا! افتان و خیزان تا به کی؟!

با وجود دست گوهر بار او

(3)

نیز از اوست: بازم نوید مژده دولت به جان رسید

ص: 99

1- (1). دیوان آذری اسفراینی: ص 101.

2- (2). محمد بن حسام الدین خوسفی قائنی (783-875 ق)، شاعر سده نهم هجری است. گفته شده است که وی شیعه اسماعیلی بوده است. آرامگاه وی در شهر خوسف از توابع بیرجند واقع شده است. وی صاحب دیوان است.

3- (3). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 83، به نقل از: دیوان محمد بن حسام خوسفی: ص 125 و 126.

نه شگفت اگر شکفت گل اندر درون مهد

بادا جهان ز عدل تو اندر امان و امن! کاندر جهان ز عدل تو، امن و امان رسید.

(1)

3/9 جلال الدین جعفری فراهانی

3/9 جلال الدین جعفری فراهانی (2)

هر که را تاج سعادت بر سر است

ص: 100

-
- 1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 83، به نقل از: دیوان محمد بن حسام خوسفی: ص 234-236.
2- (2). سید جلال الدین بن ابو منصور جعفر جعفری فراهانی، سراینده قرن هشتم و متوفای 734 ق است.

(1)

4/9 امیر نصرت رازی

4/9 امیر نصرت رازی (2)

به عصمت حسن عسکری و حرمت او

ص: 101

1- (2). تشیع و ولای اهل بیت در ادب فارسی قدیم: ص 159.

2- (3). نصرت بن محمد علوی رازی، از سراینندگان قرن هشتم هجری است که در سال 729 ق زنده بوده است (مقدمه کتاب: ص 45).

ز وادِ غیب برون آی و دشمنان بشکن به بینات و به برهان و معجزات و عصا

فهب لنا فرجاً مخرجاً معجلاً بأحمدٍ وعلیّ الوصیّ و الأبناء. (1)

نیز از اوست: امام آخرین مهدی، قوام هر دو گون آن کو

(2)

5/9 رفیع الدین اشرف شروانی

5/9 رفیع الدین اشرف شروانی (3)

آن بر اوج سلطنت، خورشید رخشان آمده

ص: 102

1- (1). تشیع و ولای اهل بیت در ادب فارسی قدیم: ص 54.

2- (2). تشیع و ولای اهل بیت در ادب فارسی قدیم: ص 103.

3- (3). سراینده یک ترجیع بند و یک معشر (مقدمه کتاب).

چون غلامان گر قبول حضرتت گردد رواست زان که غیر از بندگی دیگر ندارد هیچ کار.

(1)

6/9 شاه نعمت الله ولی

6/9 شاه نعمت الله ولی (2)

قدرت کردگار می بینم حالت روزگار می بینم

حکم (3) امسال صورتی دگر است

ص: 104

1- (1). تشیع و ولای اهل بیت در ادب فارسی قدیم: ص 247.

2- (2). میر نورالدین نعمت الله بن میر عبدالله ولی، از مشاهیر صوفیه در سال 731 ق در شهر حلب از پدری عرب (از سادات علوی) و مادری ایرانی به دنیا آمد. به نقاط مختلفی سفر کرد و افزون بر صد سال زیست. ربع آخر عمر خود را در ماهان کرمان سپری کرد و قبر او آن جاست. در سال 832 و به قولی 834 در گذشت. اشعار فراوانی از او بر مذاق تصوف و عرفان بر جای مانده. قصیده ای از دیوان او با ردیف «می بینم» که شکل پیشگویی از آینده تا ظهور امام مهدی علیه السلام را دارد، بسیار مشهور شده است. در این قصیده، دخل و تصرف های بسیار شده و برخی خواسته اند وقایع مهمی را از آن استخراج کنند که محل تأمل است. ما این قصیده را از نسخه ای معتبر که کتابت سال 996 ق است (کتابخانه مجلس، نسخه ش 13484) و با چند نسخه خطی دیگر - که در کتابخانه مجلس موجود است -، هماهنگ است، نقل می کنیم (ر.ک: دیوان شاه نعمت الله ولی).

3- (3). در برخی نسخ حال، بدل حکم.

قصه بس غریب می شنوم

تاجر از دست دزد بی همراه

ص: 105

اندکی امن اگر بود آن روز

ید بیضا که باد پاینده باز با ذوالفقار می بینم

ص: 106

(1)

7/9 قاسم انوار

7/9 قاسم انوار (2)

موسی به کوه طور، به نور عیان رسید توفیق وصل یار، عنان بر عنان رسید

ص: 107

1- (5). دیوان شاه نعمت الله: قصیده شماره 20، ص 657.

2- (6). سید معین الدین علی پسر نصیر پسر هارون پسر ابوالقاسم حسینی قاسمی انواری تبریزی معروف به شاه قاسم انوار، در سال 757 ق در سراب تبریز به دنیا آمد. از مشایخ اهل تصوّف و از شاعران پارسی گوی نیمه دوم قرن هشتم و نیمه اول قرن نهم هجری بود. او از پیروان خاندان صفی الدین اردبیلی بود. وفاتش را در هشتاد سالگی و به سال 837 ق نوشته اند.

شادی اهل عالم و، هنگام شادی است

(1)

8/9 کمال غیاث شیرازی

8/9 کمال غیاث شیرازی (2)

در خاتمت محمدی مهدی بود امام سیمرخ برج کنگره قاف از صفا

یعنی امام حجّت قائم که عاقبت ظاهر شود ظهور جلالش بر آشنا

ص: 108

1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 93، به نقل از کلیات قاسم انوار: ص 163.

2- (2). کمال غیاث شیرازی، صاحب دیوان شعر است و تاریخ تولّد او را نیمه دوم سده هشتم و زمان درگذشت وی را 848 ق دانسته اند.

باطل کند تظلم بدعت به تیغ عدل

(1)

9/9 لطف الله نیشابوری

9/9 لطف الله نیشابوری (2)

آخر مَه خورشیدِ ضو، فرمان ده فرمان شنو

ص: 109

1- (1). دیوان کمال غیاث شیرازی: ص 485.

2- (2). لطف الله نیشابوری ملقب به مولانا (م 816ق) از شاعران ایرانی در قرن هشتم و آغاز قرن نهم هجری بوده است. او از نام خویش برای تخلص شعری اش سود می جست و «لطف» تخلص می کرده است. لطف الله هم عصر با شاهرخ تیموری بوده است. او از سراینندگان نامور شیعی در روزگار خود بوده و اشعار او در منقبت ائمه، بویژه امام علی علیه السلام مشهور است.

برگیر رسم بد زره، بر تخت دین زن تکیه گه

10/9 هلالی جغتایی

10/9 هلالی جغتایی (1)

جای آن است که شاهان ز تو شرمنده شوند

ص: 110

1- (2). مولانا بدر الدین هلالی استرآبادی، یکی از شاعران و غزل سرایان پارسی گوی اواخر سده نه و آغاز سده ده هجری قمری است.

1/10 اهلی شیرازی

1/10 اهلی شیرازی (1)

ای جان همه جان ها! روح القُدسی گویا! پنهان ز نظر اَمّا، در دیده جان پیدا

در مگّه و در یثرب، شاهنشاه ذو مویک

ص: 111

1- (1). محمّد اهلی شیرازی، از شاعران قرن دهم و از معاصران شاه اسماعیل صفوی است. او در سال 858 ق، به دنیا آمد. اشعارش شامل قصاید و غزلیات است و در منقبت پیامبر اکرم، شعر بسیار سروده است. از آثار وی است: سحر حلال، شمع و پروانه و مجموعه رباعیاتی به نام ساقی نامه. وی در سال 942 ق، درگذشت.

ای در همه جا معروف، از حُق و کرم موصوف مهدی صفتی موقوف، از غیب برون فرما. (1)

و نیز از اوست: نهران از دیده ها، خود کرده تا کی؟

2/10 باباغانی شیرازی

2/10 باباغانی شیرازی (2)

در مدح حیدر، آن چه خدا و رسول گفت راجع به ذات مهدی صاحب موهاب است

ص: 112

1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 97، به نقل از: کلیات اشعار مولانا اهلی شیرازی: ص 420 و 421.
2- (3). بابا فغانی شیرازی، از شاعران قرن نهم و اوایل قرن دهم و معاصر صفویه است. او در شیراز، متولد شد. سپس به هرات رفت و در آن جا به خدمت جامی رسید. وی از هرات به آذربایجان رفت. مدتی در تبریز، اقامت کرد و به دربار سلطان یعقوب آق قویونلو تقرّب جست. پس از فوت سلطان به شیراز بازگشت و سپس به خراسان سفر کرد و عزلت گزید. وی غزل های سوزناک و دردمندانه ای دارد. بابا فغانی در سال 925 ق، درگذشت. وی در ابتدای امر، «سکاکی» تخلص می کرد. بابا فغانی، از بزرگ ترین غزل سرایان عهد خود بود و به او حافظ کوچک لقب داده اند. دیوان شعری نیز از وی به جا مانده است.

هم نشأه نبی و ولی، صاحب الزمان

و نیز از اوست: حاشا که علم عالم، جاهل کند قبول

ص: 113

فردا نظاره کن که چو خار خزان زده

سُگان هفت خطبه، به آیین دور گشت انشا کنند خطبه به نام چهار و هشت (1). (2)

3/10 صدقی استرآبادی

3/10 صدقی استرآبادی (3)

صاحبُ زمانُ محمد مهدی که عدل او

ص: 114

1- (3). چهار و هشت: کنایه از دوازده امام علیهم السلام.

2- (4). دیوان بابا فغانی شیرازی: ص 60، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 93.

3- (5). سلطان محمد متخلص به «صدقی» است که در کاشان در سال 952 ق در گذشت. او در شعر، استاد محتشم کاشانی بود. از آثار اوست ساقی نامه و دیوان اشعار.

فَرَّ و شَكُوهُ اوست که در جَنبِ رَفَعَتَش

از بيمِ انتقام تو گرگِ ستم شعار روی نیاز بر کفِ پای شُبَّانِ نهاد

ص: 115

چون مِهْر آن که پا نکشید از طریقِ تو

ص: 116

چون مُدّعی (1) خاطر او بر تو ظاهر است

اوضاع روزگار به یمن وجود تو باد آن چنان که صانع بی چون چنان نهاد. (2)

4/10 شعبان کاشی

4/10 شعبان کاشی (3)

آدم دم ظهور تو یا صاحب الزمان

ص: 117

1- (1). مُدّعا: درخواست، آرزو.

2- (3). نسخه خطی کتابخانه مجلس: شماره 13501، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 96.

3- (4). شاعر، شناخته نشد جز این که: اولاً نام بردار و متخلص به «شعبان کاشی» است و به خطّه کاشان تعلق دارد؛ ثانیاً، شیعه اثناعشری و دوستدار اهل بیت علیهم السلام است و در ستایش آن بزرگواران، شعر سروده است؛ ثالثاً، با توجه به نسخه ای خطی که مأخذ شعر اوست، زمان زندگی اش حدود سده دهم است (اثر آفرینان، ج 4 ص 37).

هر دل که بود مرده از آن ظلم، زنده شد

ما را به لطف و مرحمتِ خود قبول کن

ص: 118

1- (1). درد سر خمار: ملالت و دردسری که پس از رفع نشئه شراب ایجاد می شود.

هر کس چو التّجّا (1) به در خانه ای برَد

(2)

5/10 وحشی بافقی

5/10 وحشی بافقی (3)

خوش آن که پشت بر اهلِ زمانه کرد چو ما

به یک گدای فرومایه صرف می سازد به یک فقیرِ تهی کیسه در میان دارد

ص: 120

1- (1). التّجّا: پناه بردن.

2- (2). نسخه خطی کتابخانه مجلس: شماره 7594، ص 61، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 101.

3- (3). مولانا کمال الدین محمّد وحشی بافقی کرمانی، متخلّص به «وحشی»، در سال 939 ق در بافق کرمان متولد شد. وی یکی از شاعران زبردست در سده دهم هجری از شاعران برجسته دوران صفویه است که به سبب سبک خاص خود در سخنوری اهمیت دارد. ترکیب بندهایش از بهترین نمونه های «طرز وقوع» در شعر پارسی است. از آثار وی است: مثنوی های ناظر و منظور، فرهاد و شیرین، خلد برین و کلیات اشعار. وحشی در سال 991 ق درگذشت و در محله سر برج یزد در کنار مزار شاهزاده فاضل دفن شد (اثر آفرینان: ج 4 ص 37). 1

زری که صیرفی (1) آن را به دُرَج (2) کوه نهاد

ص: 121

1- (1). صیرفی: صراف.

2- (2). دُرَج: صندوقچه ای که زیور و جواهر در آن نهند.

به دهر راست روی سرفراز گشته که او

ص: 122

به دهر کشتی عمرِ مطیعِ جاهش راز موجِ خیزِ فنا دور و در امان دارد. (1)

و نیز از اوست: بگذشت دور یوسف و دورانِ حُسنِ توست

ص: 123

1- (1). دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 99.

1/11 میرزا ابوالحسن حسینی فراهانی

1/11 میرزا ابوالحسن حسینی فراهانی (1)

شاه زمانه، مهدی هادی لقب که هست

ص: 125

1- (1). میرزا ابوالحسن حسینی فراهانی، متخلص به «فراهانی»، شاعر و ادیب پارسی گوی قرن یازدهم هجری است. در تذکره ها او را به نام های «حسن فراهانی»، «حسن قمی»، «ابوالحسن فراهانی» و «ابوالحسن تفرشی» یاد کرده اند. وی صاحب رساله معروف شرح مشکلات دیوان انوری است. دیوان شعری نیز از او به جای مانده است. قتل ابوالحسن فراهانی در سال 1040 ق رخ داد (تذکره نصرآبادی: ص 276، تذکره میخانه: ص 804، دانشمندان آذربایجان: ص 360).

2/11 حکیم شفایی اصفهانی

2/11 حکیم شفایی اصفهانی (2)

ای به لباس فرشته روح مجرد

ص: 126

1- (1). دیوان فراهانی: ص 75، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 143.

2- (2). حکیم شرف الدین حسن، طبیب و شاعر، متخلص به «شفایی»، در سال 966 ق در اصفهان متولد شد. وی از عالمان و پزشکان مشهور زمان خود در اصفهان بود و نزد خاص و عام و نیز در دستگاه حکومت حرمت بسیار داشت. در فن شعر توانا و از شاعران برجسته این دوره به شمار می رفت. از آثار اوست: کلیات اشعار و دیوان شعر. وی در سال 1037 ق درگذشت (تاریخ ادبیات در ایران: ج 5 ص 1075، تذکره نصر آبادی: ص 211).

1- (11). دیوان شفایی: ص 46، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 93.

در جهان، صاحبِ دل نیست گرفتارِ جهان

ص: 128

1- (1). میرزا محمدقلی، متخلص به «سلیم»، در طرشت تهران به دنیا آمد. در زمره ملازمان اسلام خان، از رجال معروف عهد شاه جهان (پادشاه گورکانی هند) درآمد. وی سرانجام در کشمیر انزوا گزید. دیوان اشعارش در تهران به چاپ رسیده است. سلیم در سال 1057 ق در کشمیر درگذشت و در مقبره الشعرا همان جا به خاک سپرده شد (تاریخ ادبیات در ایران، ج 5 ص 1158، دیوان سلیم تهرانی، مقدمه).

(1)

4/11 طالب آملی

4/11 طالب آملی (2)

از شرم این سیاه دلان می برم پناه

ص: 129

1- (1). دیوان سلیم تهرانی: ص 453، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 151.

2- (2). محمد طالب آملی (زاده 994 در آمل و متوفای 1036 ق در لاهور) متخلص به ملا طالب، معروف به طالبا و ملک الشعرا، از شاعران سده یازدهم هجری قمری است. او در ریاضیات، نجوم، حکمت و عرفان، دستی قوی داشته و یکی از تواناترین شاعران سبک هندی است.

5/11 ملا طغرا مشهدی

5/11 ملا طغرا مشهدی (2)

بهار گلشنِ نصرت، محمد مهدی

نسیم گرده ز نعل سُمش گرفته به کف

ص: 130

-
- 1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 101، به نقل از: کلیات اشعار ملک الشعراء طالب آملی.
- 2- (2). ملا طغرا، نویسنده و شاعر، متخلص به «طغرا»، از شاعران و نویسندگان عهد صفویه است که از ایران به هندوستان مهاجرت کرد و چندی ملازم شاه جهان (حکومت 1037-1069 ق) بود. وی در نثرنویسی، دستی توانا داشت و شیوه ای خاص ابداع کرد که مورد پسند فارسی زبانان هندوستان قرار گرفت. از آثار وی: منشآت، شامل: فردوسی، تاج المدایح، الهامیه، مرآة المفتوح، تجلیات، کنز المعانی، مرتفعات، مجمع الغرایب، و... که اغلب آنها به چاپ رسیده اند و دیوان اشعار، که قریب ده هزار بیت است. طغرای مشهدی در کشمیر در گذشت و در مزار الشعراء در جوار کلیم کاشانی به خاک سپرده شد (تاریخ ادبیات در ایران: ج 5 ص 1770، تذکره نصرآبادی: ص 339؛ تذکره شعرای آذربایجان: ج 2 ص 402، لغت نامه دهخدا: ذیل طغرا).

به کوهسار چون عیش ز سوده گشتن میخ

(1)

ص: 131

1- (5). منتخب الأشعار: ج 1 ص 521، دانش نامه شعر مهدوی، ج 1 ص 109.

6/11 ملامحسن فیض کاشانی (1)

صبا به لطف بگو ختم آل طاها را

(2)

ص: 132

-
- 1- (1). محمد بن شاه مرتضی، مشهور به «ملا محسن فیض کاشانی»، از فقیهان و حکیمان معروف عصر صفوی است. او در قم به دنیا آمد و در این شهر و سپس کاشان به تحصیل پرداخت. آن گاه در شیراز نزد سید ماجد بحرانی و ملا صدرا تلمذ کرد. وی تألیفات فراوانی دارد که از جمله آنها می توان: اصول المعارف، کلمات مکنونه، الصافی، الوافی و المَحَجَّة البیضاء، را نام برد. بیش از شش هزار بیت شعر از وی باقی مانده است. او سال های پایانی عمر خویش را در کاشان زیست و به سال 1091 ق، همان جا در گذشت (معادن الحکمة: ج 1 ص 169، مقدمه دیوان فیض، رساله شرح صدر، ضمیمه ده رساله فیض کاشانی: ص 58-62، الوافی: ج 1 ص 23). [1]
- 2- (3). خوشه های طلائی: ص 25، [2] دیوان ملا محمد محسن فیض کاشانی.

و نیز از اوست:

اگر آن نائب رحمان زدرم باز آید

[\(1\)](#)

و نیز از اوست: أَلَا يَا أَيُّهَا الْمَهْدِيُّ مُدَامَ الْوَصْلِ نَاوِلَهَا

ص: 133

1- (1). خوشه های طلائی: ص 121. [1]

چو نور مهر تو تابید بر دل های مشتاقان

«شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل» (1)

(2). (3)

7/11 قیاض لاهیجی

7/11 قیاض لاهیجی (4)

مهدی هادی امام ظاهر و باطن که هست قائم آل محمد، حجّت پروردگار

ص: 134

-
- 1- (2). تضمینی است از شعر حافظ شیرازی.
 - 2- (3). تضمینی است از شعر حافظ شیرازی.
 - 3- (4). دیوان فیض کاشانی: ص 82، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 197.
 - 4- (5). مآلاً عبد الرزاق، پسر علی، پسر حسین لاهیجی قمی، متخلص و ملقب به «قیاض» شاگرد و داماد صدر المتألهین شیرازی است. فیلسوفی کامل و استادی فاضل، ادیبی اریب و شاعری لیب بود. دیوان اشعاری در منقبت اهل بیت علیهم السلام از او در دست است. وی در سال 1072 در قم در گذشت.

حجّتی کز پرده چون برهانِ عقل آید برون

ص: 135

نغمه های ناملایم، یک نوا آید به گوش

جلوه معشوق بر عاشق قیامت می کند

ص: 136

چون توان دیدن پس از مردن همان دیدارِ دوستِ گر دهم «قیاض» جان زاین مژده من، معذور دار.

(1)

و نیز از اوست: امام مشرق و مغرب که می تواند داد

ص: 137

1- (1). دیوان فیاض لاهیجی: ص 90، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 156.

پي شڪفتگي بندگانِ حضرت توست

بيا به خنده ده آبِ چمن كه بي تو نماند

ص: 138

(1)

8/11 میر داماد

8/11 میر داماد (2)

ای عَلمت کنیت و نام نبی خورده لبّ آب زجام نبی

ص: 139

1- (2). دیوان فیاض: ص 95، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 158.

2- (3). سید برهان الدین محمدباقر استرآبادی مشهور به میر داماد (970-1041ق) و معلم ثالث، متخلّص به اشراق، فیلسوف، متکلم و فقیه برجسته دوره صفویه است. دارای کتب متعددی است، از جمله: الرواشح السماویة و المزار و مجموعه اشعار او در دیوان میر داماد گردآوری شده است.

مهدی دین هادی عالم تویی

فتنه بر اقطار جهان تاخته است

ص: 140

(1)

9/11 ملاً ملک قمی

9/11 ملاً ملک قمی (2)

ز من هدایتِ کونین در خور است که هست ولای ختم ولایت دلیل و راهبرم

هزار دیده ز هر مویِ رغبتم در تاخت

ص: 141

-
- 1- (1). دانش نامه شعر مهدوی، ج 1 ص 145.
- 2- (2). ملاً ملک محمد متخلص به «ملک» در قم به دنیا آمده است و حدود سال 1024 تا 1026 ق در بیجاپور هند درگذشت. وی را نزد امیران هند، با عنوان «ملک الکلام» یاد می کردند.

سَموم (1) دوری و تاب من از کجا به کجا

(2)

10/11 ناظم هروی

10/11 ناظم هروی (3)

امام حاضر و غایب، محمد مهدی

ص: 142

1- (1). سموم: باد زهرآگین و کشنده که در بیابان ها وزد.

2- (3). نسخه خطی کتاب خانه ملی ملک، به شماره 641، به نقل از دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 134.

3- (4). ملا فرخ حسین، متخلص به «ناظم» در سال 1011 ق در هرات به دنیا آمد. تاریخ وفات او از سال 1072 تا 1081 ق ذکر شده است.

11/11 نظیری نیشابوری

11/11 نظیری نیشابوری (2)

رخ در نقاب، چون حسن عسکری کشید

ص: 143

1- (1). دیوان ناظم هروی: ص 449، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 162.

2- (2). میرزا محمد حسین، عارف و شاعر، متخلص به «نظیری»، در نیشابور متولد شد. وی از شاعران بلندآوازه قرن دهم و اوایل قرن یازدهم است. دیوان اشعار او که انواع قالب های شعری را شامل می شود، در هندوستان و ایران به چاپ رسیده است. وی در احمدآباد گجرات درگذشت و در مسجدی که خود ساخته بود، به خاک سپرده شد (آتشکده آذر: ج 2، ص 711، تاریخ ادبیات در ایران: ج 5 ص 897، تاریخ نظم و نثر: ص 429، مجمع الفصحا: ج 4 ص 101).

1- (5). دیوان نظیری نیشابوری: ص 500، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 111.

حجّت حق، نور مطلق، صاحب الأمر آن که او

ص: 145

1- (1). محمّد، ملقب به رفیع الدین، معروف به واعظ قزوینی، فرزند ملاً فتح الله در سال 1027 ق در صفی آباد قزوین به دنیا آمد. از شعرا و علمای بزرگ دوره صفویه است که در فنون شعر و ادب از کم نظیران روزگار خود به شمار می رفت. وی در علوم معقول و منقول، فقه و تفسیر و وعظ و خطابه توانایی کامل داشت. کتاب های ابواب الجنان، دیوان، الموعظة و الحملة الحیدریة، از آثار اوست. وفات واعظ قزوینی، حدود سال 1089 ق اتفاق افتاده است (دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 170).

یگّه تاز ظلم، میدان جهان را بسته است

چون صف مژگانِ چشمِ کور می آید به چشم

[\(1\)](#)

ص: 146

1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 103، به نقل از: دیوان ملا محمد رفیع واعظ قزوینی: ص 520-526.

1- (1). وجیه الدین نسف آقای تکلّو، متخلّص به شانی، متولّد قرن دهم در تهران است و از شاعران دربار صفوی بوده است و در سال 1023 ق در مشهد در گذشت. دیوان او چاپ شده است.

آخر چه شد که وعده به آخر نمی‌رسد؟ تا چند دل به هر خبر از جا برآورم

در پای یار اگر سرِ خاری خَلیده است

ص: 148

1/12 اثر شیرازی

1/12 اثر شیرازی (1)

نوبهاری که بی خزان باشد

ص: 149

1- (1). میرزا شفیع، متخلص به «اثر» مشهور به «شفیعی اعمی» معاصر شاه سلطان حسین صفوی است که در حدود سال 1113 ق در لار در گذشت. اثر او دیوان اشعار است.

شه دین، مهدی هادی که باد او را به هر وادی

ص: 150

1- (7). لطفعلی بیگ بن آقاخان بیگدلی، متخلص به آذر، نویسنده و شاعر معروف عهد افشاریه و زندیه در سال 1134ق در اصفهان به دنیا آمد. این شاعر بزرگ، سال های پایانی عمر را در قم زیست و در سال 1195ق در قم درگذشت. بزرگ ترین اثر ادبی وی که از آن طریق به شهرت زیادی دست یافت، کتاب آتشکده آذر بود که به نام کریم خان زند نوشته شده است.

به جز سایل نباشد حکم کس بر وی روان اّما

ص: 151

-
- 1- (1). یهودا: یکی از دوازده حواری عیسی علیه السلام.
2- (2). ماشیح: تعبیر یهودیان از منجی جهان.

تا به کی «جویا» غزل خواهی سرودن؟ زن که نیست

ص: 153

1- (1). میرزا داراب بیگ (جویا) تبریزی کشمیری، متخلص به جویا، اصل وی از تبریز بود و در کشمیر متولد شد. از آثار وی کلیات جویا است. وی از شاگردان ممتاز صائب تبریزی بوده است.

غیر آبی تو نشناسد کسی قدر تو را

به کزین پس منقبت را ختم سازم بر دعا

4/12 حزین لاهیجی

4/12 حزین لاهیجی (1)

تا در چمن این سرو برازنده چمان است چیزی که به دل نگذرد اندوه خزان است

ص: 154

1- (2). شیخ محمد علی بن محمد بن ابی طالب حزین لاهیجی، در سال 1103 ق، در اصفهان متولد شد. اجداد وی از لاهیجان بودند. وی منطق، فقه و حدیث را نزد پدرش خواند و هیئت، طب و هندسه را در محضر فضلالی اصفهان آموخت. او در پی هجوم افغان ها بر اصفهان، خانواده اش را از دست داد و خود در سال 1135 ق، از اصفهان گریخت و پس از مدتی سرگردانی به سفر مکه رفت. وی از شهرهای نواحی یمن، بغداد، کرمانشاه، کردستان، آذربایجان و تهران، دیدن کرد و سپس به اصفهان برگشت. وی در سال 1146 ق، به هندوستان رفت و تا آخر عمر، همان جا ماند و در شهر بنارس، دفن شد. آثار مشهور وی: تذکره حزین، تاریخ حزین و کلیات اشعار حزین است.

چشمش نشد از دولت دیدار تو محروم

(1)

و نیز از اوست: امام امم، صاحب عصر، مهدی

ص: 155

1- (1). سیمای مهدی موعود در آئینه نشر فارسی: ص 109، به نقل از: دیوان حزین لاهیجی: ص 629-631. [1]

به بلبیل چه نسبت نوا سنجی ام را؟

جدایی ز خاک درت نیست ممکن

و نیز از اوست:

ای یوسف مصر از تو گرفتار محبت

ص: 156

تا سر نشود خاک سر کوی تو ما را

5/12 نجیب کاشانی

5/12 نجیب کاشانی (1)

ای دیده را فروغ و دلم را صفا بیا

ص: 157

1- (2). نور الدین محمد شریف، فرزند خواجه محمد حسین کاشی، متخلص به «نجیب»، در سال 1063 ق در کاشان متولد شد. وی از شاعران بزرگ سبک هندی است که در زمان صفویه به منصب ملک الشعرائی منصوب شد و در سال 1123 ق در گذشت.

گر پانھی به دیدۀ من، عین مطلب است

بیمار انتظارم و محروم از وصال

ص: 158

1- (1). شیخ مولی احمد بن مولی محمد مهدی بن ابوذر نراقی کاشانی (1185 یا 1186-1245 ق) متخلص به «صفایی»، عالم کبیر، ادیب و شاعر و فقیه بارع و مصنف جلیل و جامع متبحر و جامع اثر علوم خصوصاً اصول فقه و ریاضی و نجوم (لغت نامه دهخدا، مقدمه مثنوی طاقدیس). [1]

راه حق بستند بر ما این فِرَق

و نیز از اوست: ای امیر کاروان واپسین

بر کنار ره نگاهی باز کن

و نیز از اوست: ای باد صبا کاش رسانی خبر ما

ص: 160

تا بال و پری بود، ز دامت نپریدیم

2/13 افسر کرمانی

2/13 افسر کرمانی (1)

صبح عید باز آمد به فیروزی و فال و فر

ص: 161

1- (2). میرزا مهدی قلی خان کرمانی (1259-1300ق) ملقب به افسر کرمانی (افسر الشعراء)، از شاعران و خوشنویسان ایرانی سده سیزدهم قمری بود.

مرا جانُ آتش است اندر بدن تا بینمت ای گل

ص: 162

شد از قهر و شد از مهر و شد از لطف و شد از فیضت

ص: 163

کو مسیحاخصلت و موسی کف و ساغرنواز؟

صفدر جنگ آور و دریادل و دجال کُش

ص: 164

1- (1). میرزا محمد ابراهیم جوهری، فرزند محمدباقر، متولد هرات، شاعر فارسی سرایِ مرثیه گوی سده سیزدهم است. وی ساکن قزوین بود و در اواخر عمر به اصفهان رفت و در 1253 ق در همان جا درگذشت. وی از یاران نزدیک سید محمدباقر شفتی، فقیه بزرگ آن روزگار گردید.

پُر شود دامان شمس از نافه چین گر کند

(1)

4/13 ابو القاسم راز شیرازی

4/13 ابو القاسم راز شیرازی (2)

ای تو ظاهر به کسوت (3) اطوار (4)

ص: 165

1- (2). کلیات جوهری: ص 335، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 361.

2- (3). میرزا ابوالقاسم حسینی شیرازی، عارف و شاعر متخلص به «راز»، مشهور به «میرزا بابا» در سال 1202 ق در شیراز متولد شد و در سال 1286 ق در گذشت.

3- (4). کسوت: جامه، پوشش.

4- (5). اطوار: جمع طور، حالت ها، کیفیت ها.

همه دَجّال فعل (1) و مهدی شکل

(2)

5/13 ادیب الممالک فراهانی

5/13 ادیب الممالک فراهانی (3)

چون پرده بردارد ز رخ، گیرد جهان از چارسو

با معجز عیسی لبش، با نوش احمد مشربش

ص: 166

1- (1). دَجّال فعل: کسی که کردارش مانند دَجّال است.

2- (2). محفل روحانیان، ص 71، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 378.

3- (3). محمّدصادق ادیب الممالک فراهانی، فرزند حسین، ملقب به «امیرالشعرا» و متخلص به «امیری» و «پروانه»، شاعر، ادیب و روزنامه نگار دوره مشروطه، متولد سال 1239 ق و متوفای سال 1295 ق بوده است. آرامگاه او در شهر ری است.

ای مهدی صاحبِ زمان! کز عکس تیغت آسمان

6/13 ساقی کلاتی خراسانی

6/13 ساقی کلاتی خراسانی (1)

آیات حق ظاهر شده، اعلام دین باهر شده

ص: 167

1- (2). میرزا محمّدزمان ساقی کلاتی خراسانی، متخلص به ساقی (م 1286 ق) عارف و شاعر. از وی آثار چندی به جا مانده است. از جمله: ساقی نامه.

سرّ خدایی را بین کاندربشر ظاهر شده

ص: 168

در اقتدا با حضرتش یا خود برای خدمتش از آسمان چارمین، عیسی شتابان آمده

(1). (2)

7/13 عن‌دلیب کاشانی

7/13 عن‌دلیب کاشانی (3)

این ظلمتی که روی زمین را فرو گرفت

ص: 169

-
- 1- (1). اشاره به نزول مسیح علیه السلام در زمان ظهور صاحب الأمر علیه السلام است که در روایات بسیاری بدان تصریح شده است.
 - 2- (2). کلیات ساقی، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 385.
 - 3- (3). محمدحسین فرزند فتحعلی خان صبا، متخلص به عن‌دلیب، ملقب به خان و ملک الشعراء ثانی از شاعران دربار قاجار در قرن سیزدهم است. وی بعد از پدر، کلیددار آستانه حضرت معصومه علیها السلام بود.

ای صاحب شرع، پرده بردار دجالی چند را نگون آر

ص: 170

1- (1). گور: گورخر.

2- (6). سرمایه نصاب: حدّ نصاب.

3- (7). دیوان عندلیب کاشانی: ص 17، دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 352.

4- (8). فتح علی خان کاشانی، فرزند آقا محمد خان، متخلص به صبا، ملک الشعراء دربار فتحعلیشاه قاجار و سرآمد شاعران دربار بوده است. دارای تألیفاتی از جمله دیوان اشعار است. زادروز وی به درستی معلوم نیست و با استدلالی که ملک الشعراء بهار در مقدمه خود بر کتاب گلشن صبا کرده، در حدود سال 1179 ق در کاشان اتفاق افتاده است. صبا در 59 یا 60 سالگی به تاریخ 1238 ق در تهران درگذشت.

ای صدرنشینِ مَسندِ شرع

بگشای که بسته کردگارت

ص: 171

بزن دست طلب در عروة الوثقى مولایی

ص: 172

1- (1). میرزا حسینعلی، متخلص به مشتاق، متولد سال 1217 ق در سمنان و متوفی در سال 1287 ق است.

صفات کبریایی را شئونانش بود مطلع تجلای خدایی را کراماتش بود مجلا. (1)

10/13 ملاحظه شوشتی

10/13 ملاحظه شوشتی (2)

چو صف کشیده به دل، فوج غم ز بسیاری

ص: 173

1- (1). دانش نامه شعر مهدوی: ج 1 ص 390.

2- (2). ملا محمد متخلص به خطا، صاحب کتاب بحر البکا از شاعران قرن سیزدهم هجری است.

خراب گنبد گُل کی شود ز جنبش باد

به سیر بام جلالش ز اوج عرش اگر

ص: 174

1/14 مهدی الهی قمشه ای

1/14 مهدی الهی قمشه ای (1)

شب‌ها ستاره می‌شُرم ز انتظار صبح

ص: 177

1- (1). میرزا میر محیی‌الدین مهدی الهی قمشه ای، از حکما و فلاسفه بزرگ معاصر، در سال 1319 ق، در قمشه اصفهان به دنیا آمد. تحصیلات خود را در اصفهان و مشهد گذراند و در تهران در مدرسه سپه سالار و دانش سرای عالی و دانشگاه تهران به تدریس پرداخت. از وی حدود ده جلد کتاب، باقی مانده است. وی حدود پنج هزار بیت سروده است. در ربیع الثانی 1393 ق درگذشت.

2/14 شیخ محمد حسین غروی اصفهانی

2/14 شیخ محمد حسین غروی اصفهانی (1)

برهم زیند یاران، این بزم بی صفا را

ص: 178

1- (2). محمد حسین غروی اصفهانی، معروف به «کمپانی»، فرزند حاج محمد حسن اصفهانی، در دوم محرم سال 1269 ق در کاظمین به دنیا آمد و در بیست سالگی به نجف مهاجرت کرد و در درس مرحوم آخوند محمد کاظم آخوند خراسانی شرکت جست. او پس از درگذشت آخوند، به تدریس پرداخت. از وی حدود 25 اثر باقی مانده است که در مباحث فقه، اصول، فلسفه و شعر است. وی، روز پنجم ذی حجه سال 1361 ق درگذشت.

بی چین طرہ یار، تاتار کم زیک تار

ص: 179

ای مصطفی شمایل وی مرتضی فضایل

ای رویت آیه نور، وی نور وادی طور

و نیز از اوست: دلبر، دست امید من و دامان شما سر ما و قدم سرو خرامان شما

ص: 180

خاک راه تو و مژگان من ار بگذارد

ص: 181

قاب قوسین که آخر قدم معرفت است

گرچه خود قاسم الأرزاق بود میکائیل

ص: 182

ای که در مکمن غیبی و حجاب اُزلی

(1)

3/14 فصیح الزمان شیرازی (رضوانی)

3/14 فصیح الزمان شیرازی (رضوانی) (2)

همه هست آرزویم که بینم از تو رویی

ص: 183

1- (1). خوشه های طلائی: ص 231. [1]

2- (2). سید محمد رضوانی، ملقب به «فصیح الزمان» و متخلص به «رضوانی»، فرزند سید ابوالقاسم فسائی از خطبا و وعّاظ و شعرای عصر قاجار و بعد از آن بوده است. اثر وی کلیات اشعار است که منتخبی از آن به نام گل های فصیح الزمان رضوانی به چاپ رسیده است.

غم و درد و رنج و محنت، همه مستعد قلم

چو شود که راه یابد سوی آب تشنه کامی؟

ص: 184

نظری به سوی «رضوانی» دردمند مسکین که به جز درت امیدش نبود به هیچ سوی. (1)

4/14 جلال الدین همائی (سنا)

4/14 جلال الدین همائی (سنا) (2)

ای حجت قائم الهی

ص: 185

1- (1). خوشه های طلائی: ص 201. [1]

2- (2). جلال الدین همایی، در سیزدهم دی 1278 ش، مطابق با اول رمضان 1317 ق در یکی از محلات جنوبی اصفهان، دیده به جهان گشود. نخست به مکتب ملا باجی رفت و در سال 1326 ق، همراه برادر بزرگش به مدرسه حقایق وارد شد و در سال 1328 ق، به مدرسه علمیه نیم‌آورد، منتقل شد. وی پس از تکمیل تحصیلات علوم دینی و علوم عقلی و طب و علوم ریاضی، از سال 1300 ش، به تدریس در مدارس جدید و دانشگاه پرداخت و به سال 1310 ش، به تهران منتقل شد. وی در سال 1345 ش، رسماً از کار دانشگاهی کناره گیری کرد. از وی آثار بسیاری به جا مانده است، از قبیل: تاریخ ادبیات ایران، غزالی نامه، فنون بلاغت و صناعات ادبی، مولوی نامه، تصوف در اسلام و دیوان سنا. او چندین کتاب ارزشمند را هم تصحیح کرده که از آنهاست: مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة و نصیحة الملوک. وی در ماه رمضان 1400 ق، مطابق با تیرماه 1359 ش در اصفهان درگذشت.

بشتاب که مانده ایم در شست

یا رب به حق دو سبط اکرم کان پنج تن اند، اسم اعظم

ص: 186

5/14 ملاً محمدجواد صافی گلپایگانی

5/14 ملاً محمدجواد صافی گلپایگانی (2)

ای آخرین خلیفه یزدانی

ص: 187

1- (1). خوشه های طلائی: ص 421. [1]

2- (2). آیه الله ملاً محمدجواد صافی گلپایگانی عالم و از فعالان نهضت مشروطیت، در شعبان 1287 ق به دنیا آمد. در گلپایگان و اصفهان نزد اساتید مبرزی تلمذ کرد و از عالمان بنام شد. از جمله همدرسان و دوستان نزدیک وی آیه الله بروجردی بود. سپس به تهران مراجعت کرد و در ماجرای مشروطیت، اهل تلاش و از افراد مرتبط با شهید شیخ فضل الله نوری بود. همچنین پس از بازگشت به گلپایگان، با خوانین ظالم منطقه در ستیز بود. ایشان در 25 رجب 1378 ق وفات یافت. دو تن از فرزندان وی به مرجعیت رسیدند: آیه الله حاج آقای علی صافی و آیه الله شیخ لطف الله صافی گلپایگانی.

ای خودش دمی که پرده براندازی

و نیز از اوست: (1)

به فیروزتر زمان، به زیباترین بهار به نیکوترین شبی، به روشن ترین نهار

یکی روح خرمی، یکی جان آدمی

ص: 188

1- (2). این قصیده به صنعت «جمع و تفریق» سروده شده است. به طوری که هر یک از ابیات قصیده بالا، چهار قطعه است و شاعر هر قطعه از شعر اول را تفریق نموده و صفتی از صفات یا تشبیهی از تشبیهات آن را در شعر بعد بیان کرده است.

یکی زنده کرده دشت، یکی تازه کرده جان

ص: 189

یکی زواست با رواج، یکی زواست با شرف

یکی را به او قوام، یکی را از او ظهور

ص: 190

مصدر هر هشت گردون، مبدأ هر هفت اختر

آن که جودش، شهرهٔ نه آسمان بل (2) لا مکان شد

مصطفی سیرت، علی فر، فاطمه عصمت، حسن خو هم حسین قدرت، علی زهد و محمد علم و مه رو

شاه جعفر فیض و کاظم حلم و هشتم قبله گیسو هم تقی تقوا، تقی بخشایش و هم عسکری مو

مهدی قائم که در وی جمع، اوصاف شهان شد

ص: 191

-
- 1- (1). سید روح الله مصطفوی موسوی خمینی، مشهور به امام خمینی متولد 1281 ش و متوفی 13 خرداد 1368 ش، فقیه، عارف، فیلسوف و مرجع تقلید شیعه، رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران و بنیان گذار نظام جمهوری اسلامی بود. تخلص شعری اش «هندی» بوده است.
- 2- (2). بل: بلکه.

پادشاه عسکری طلعت تقی حشمت تقی فر

مصطفی اوصاف و مجلای خداوند جهان شد جلوۀ ذاتش به قدرت، تالی فیض مقدّس

لیک پای عقل در وصف وی اندر گل، نهان شد دست تقدیرش به نیرو، جلوۀ عقل مجرد

آن که از یزدان خدا، بر جمله پیدا و نهان شد روزگارش گرچه از پیشینیان بودی مؤخر

بنده فرمانبرش گردید و عبد آستان شد... تا ولایت بر ولیّ عصر می باشد مقرر تا نبوت را محمّد، تا خلافت راست حیدر

ص: 192

تا که شعر «هندی» است از شهید چون قند مکرر پوست زندان، رگ سنان و مزه پیکان، موی نشتر (1)

باد آن کس را که خصم جاه تو، از انس و جان شد! (2) و نیز از اوست:

ای که بی نور جمالت نیست عالم را فروغی

ص: 193

1- (1). خوشه هایی طلایی: ص 441.

2- (2). دیوان امام، ص 308.

حوزه علمیه قم در علم فرما به عالم تا کند فُلك نجات مسلمین را بادبانی. (1)

و نیز از اوست: از غم دوست، در این می‌کده فریاد کشم

ص: 194

1- (1). دیوان امام: ص 299.

2/15 آیه الله سید علی خامنه ای (1)

دل را ز بیخودی سر از خود رمیدن است

شامم سیه تر است ز گیسوی سرکشت

ص: 195

1- (1). حضرت آیه الله حاج سید علی حسینی خامنه ای، خلف صالح امام خمینی متولد 1318 ش در شهر مقدس مشهد، رهبر نظام جمهوری اسلامی ایران. تخلص شعری ایشان «امین» است.

15/3 آیه الله حاج شیخ لطف الله صافی گلپایگانی (1)

یا امام العصر یا کھف الأمان

اوفتاده دین و احکام خدا

ص: 196

1- (1). از مراجع تقلید معاصر شیعه، متولد 1337 قمری. گفتنی است این ابیات به ترتیب با حروف «یا ابا صالح المهدی ادرکنی» آغاز می شود.

کاخ استکباریان کن منهدم

15/4 آیه الله وحید خراسانی

15/4 آیه الله وحید خراسانی (1)

تویی پشت و پناه اهل عالم

ص: 197

1- (2). آیه الله حسین وحید خراسانی، زاده 1300 ش در نیشابور، از مراجع تقلید معاصر شیعه است.

امید اولین و آخرین است نوید انبیا و مرسلین است. (1)

5/15 آیه الله ناصر مکارم شیرازی

5/15 آیه الله ناصر مکارم شیرازی (2)

من از آن روز که بشناختمت

6/15 رضا اسماعیلی

6/15 رضا اسماعیلی (3)

من روز و شب، ظهور تو را آه می کشم در آسمان، عبور تو را آه می کشم

ص: 198

-
- 1- (1). سایت خبرگزاری اهل بیت علیهم السلام.
 - 2- (2). آیه الله ناصر مکارم شیرازی، متولد 1305 ش در شهر شیراز، فقیه و مرجع تقلید در قم، تفسیر نمونه و ده ها کتاب دیگر از تألیفات وی است.
 - 3- (4). رضا اسماعیلی، زاده سال 1339 ش در تهران است و برگزیده بسیاری از جشنواره ها و کنگره های ادبی کشور. وی در سه دهه گذشته، علاوه بر سرایش شعر، تحقیق، تألیف و فعالیت های مطبوعاتی، مسئولیت های دیگری نیز داشته است.

7/15 قیصر امین پور

7/15 قیصر امین پور (1)

طلوع می کند آن آفتاب پنهانی ز سمت مشرق جغرافیای عرفانی

ص: 199

1- (2). قیصر امین پور، شاعر، ادیب و فارسی پژوه متولد 1338 ش و متوفی 1386 ش برنده تندیس مرغ آمین 1368 ش، برنده تندیس ماه طلایی و برگزیده شعر کودک و نوجوان در بیست سال انقلاب است.

دوباره پلک دلم می پرد، نشانه چیست؟ شنیده ام که می آید کسی به مهمانی

کسی که سبزتر است از هزار بار بهار

8/15 عباس براتی پور

8/15 عباس براتی پور (1)

چه زیباست روی تو در خواب دیدن

ص: 200

1- (2). عباس براتی پور، شاعر پیشکسوت انقلاب اسلامی در سال 1322 ش در تهران متولد شد. مجموعه شعر وی با عنوان بهت نگاه منتشر شده است.

چه زیباست در چشمه نور، چشمت

9/15 سید علی اکبر تقویان

9/15 سید علی اکبر تقویان (1)

دیده هامان منتظر بر راه

ص: 201

1- (2). سید علی اکبر تقویان، شاعر و عضو انجمن شاعران انقلاب اسلامی است.

تا بیاید از سفر آن ماه

تا بیاید آن که دستانش

ص: 202

باز هم گفتیم می آید

10/15 حبیب چایچیان

10/15 حبیب چایچیان (1)

عکس تو را به صفحه پندار می کشم

ص: 203

1- (2). حبیب چایچیان، متخلص به «حسان»، شاعر و مداح اهل بیت، متولد سال 1302 ش در تبریز است. از جمله آثار به چاپ رسیده وی گل های پرپر و ای اشک ها بریزید و دیوان اشعار وی است.

تا نقش بارگاه تو افتد به دیده ام

جای گنه به دوش دلم کی بود «حسان» تا بار حسرت و غم دلدار می کشم. (1)

11/15 سید حسن حسینی

11/15 سید حسن حسینی (2)

صبحی دگر می آید، ای شب زنده داران! از قلّه های پر غبار روزگاران

ص: 204

1- (1). یار غایب از نظر: ص 73.

2- (2). دکتر سید حسن حسینی، شاعر و محقق، متولد سال 1335 ش در تهران و متوفای سال 1383 ش است.

با یادت-ای سپیده-چه شب ها که داشتیم در باغت-ای امید-چه گل ها که کاشتیم

ص:205

1- (2). حمید سبزواری، زاده سال 1304 ش در سبزواری است. وی شاعر اشعار مختلف حماسی، عرفانی اعم از قصیده، غزل، دوبیتی، رباعی و شعر نو است. وی اولین شاعری است که کتاب شعرش با عنوان سرود درد در سال 1375 ش، کتاب سال جمهوری اسلامی شناخته شد.

عمری در آرزوی تو بودیم و پیر شد

13/15 محمود شاهرخی زاده

13/15 محمود شاهرخی زاده (1)

شکفت غنچه و بنشست گل به بار، بیا

ص: 206

1- (2). محمود شاهرخی زاده سال 1306 ش، در بم از توابع استان کرمان، متخلص به «جذبه» از چهره های ماندگار عرصه شعر در دومین همایش چهره های ماندگار سال 1381 است. بسیاری از شعرهای خود را با موضوعات عرفانی، انقلابی و دفاع مقدس سروده است. وی در سال 1388 ش در 82 سالگی در تهران درگذشت. بخشی از آثار محمود شاهرخی عبارت اند از: در غبار کاروان، مجموعه شعر.

مگر چه مایه بود صبر، عاشقان تو را؟

ز منجنيق فلک، سنگ فتنه می بارد

ص: 207

از پشت دیوار قرون یک روز، مردی می آید از خدا سرشار

دلم شکستی و جانم هنوز چشم به راحت شبی سیاهم و در آرزوی طلعت ماهت

ص: 208

1- (1). حجة الاسلام نعمت الله شمسی پور، متخلص به فاکر.

2- (3). سید محمدحسین بهجت تبریزی، فرزند حاج میرزا آقا خشکنابی، در سال 1285 ش، در تبریز به دنیا آمد. وی علوم مقدماتی را در همان شهر گذراند و در سال 1339 ق به تهران آمد و در دار الفنون در رشته طب به تحصیل پرداخت. پس از دو سال، تحصیل را رها کرد و در سال 1310 ش، به استخدام دولت درآمد. پس از چندی به نیشابور رفت و در بازگشت به تهران در بانک کشاورزی مشغول به کار شد. کلیات اشعار وی بیش از پانزده هزار بیت دارد. شاهکار شعر شهریار «حیدر بابا» است که به ترکی سروده است. وی در اواخر عمر به تبریز برگشت و در سال 1367 ش، در بیمارستان مهر تهران زندگی را بدرود گفت. جنازه او به تبریز منتقل و در مقبره الشعراي تبریز دفن شد.

در انتظار تو چشمم سپید گشت و غمی نیست

تنور سینه ما را ای آسمان به حذر باش

ص: 209

16/15 عبد العظیم صاعدی (1)

چوروح موج ز فریاد آب می آبی

17/15 احمد عزیزی (2)

ای زمین، این مردگان را قبر کن

ص: 210

-
- 1- (1). عبد العظیم صاعدی، متولد 1324 ش است. از جمله آثار او می توان به مجموعه شعر باغ پیراهن تو بود اشاره کرد.
- 2- (3). احمد عزیزی، زاده سال 1337 ش در سرپل ذهاب کرمانشاه، شاعر انقلاب و اهل بیت است. وی آثار شعر و نثر ادبی متنوع و متعددی دارد و از پانزدهم اسفند 1386 ش تاکنون بر اثر اختلالات کلیوی، تحت مراقبت های ویژه است.

نسل تندر از تبار خشم اوست

عنتر زنجیر را وا می کند

ص: 211

آتشی افتاده بر جانم، نمی دانم چرا

نالہ از نای دل بشکسته می آید برون روز و شب در آہ و افغانم، نمی دانم چرا

ص: 212

راز خود را با شما این گونه می گوید «صببا» آتشی افتاده بر جانم، نمی دانم چرا. (1)

19/15 علی رضا قزوه

19/15 علی رضا قزوه (2) 1

آه می کشم تو را، با تمام انتظار

ص: 213

1- (1). بار غایب از نظر: ص 82.

2- (2). علی رضا قزوه، زاده بهمن 1342 ش در گرمسار، نویسنده و شاعر معاصر ایرانی است. قزوه از غزلسرایان معاصر به شمار می رود، و آثاری نیز در عرصه نثر و تحقیقات ادبی دارد.

20/15 عبد الجبار کاکایی (1)

ای آفتاب گمشده! امشب طلوع کن

21/15 محمدعلی مجاهدی

21/15 محمدعلی مجاهدی (2)

ستاره باز به دامان شب دوید، بیا

ص: 214

-
- 1- (1) عبد الجبار کاکایی، متولد سال 1342 ش در ایلام است. از کاکایی، مقالات و نقدهای فراوانی پیرامون شعر این روزگار در مطبوعات درج شده است. وی ترانه سرایی برجسته است
- 2- (3) محمدعلی مجاهدی، متخلص به پروانه، متولد سال 1323 ش در قم از شاعران معاصر است. وی مدیر انجمن شعر و قصه استان قم نیز هست. از آثار او یاس کبود و خوشه های طلایی 1 است.

ستاره سحری کورسوزنان از دور

بیا که قافله شب ازین دیار گذشت

ص: 215

1- (1). نصر الله مردانی در سال 1326 ش در کازرون به دنیا آمد. مردانی را می توان شاعر انقلاب نامید؛ چرا که تمامی کتاب های شعرش در باره مفاهیم انقلاب و مذهب. دفاع مقدس است. کتاب خون نامه وی در سال 1382 ش به عنوان کتاب سال معرفی شد و از وی به عنوان چهره ماندگار نیز تقدیر به عمل آمد. از مردانی، آثاری غیر از شعر نیز باقی ماند. وی در سال 1382 ش در کربلا در 56 سالگی پس از یک دوره بیماری طولانی، در گذشت.

من تورا خوب-ای رهگذر-می شناسم

ص: 217

1- (1). سید حسن ثابت محمودی (سهیل)، متولد سال 1339 ش، شاعر، نویسنده و مجری ایرانی است.

مردم دیده، به هر سو نگران اند هنوز

ص: 218

1- (1). عباس کی منش، مشهور به مشفق کاشانی متولد 1304 در کاشان شاعری است که ریاست هیأت مدیره انجمن شاعران ایران را به عهده دارد.

25/15 علی معلّم (1)

قسم به عصر، که پیوسته پوی آواره است

26/15 سلمان هراتی

26/15 سلمان هراتی (2) 1

کاشکی زخم تو در جان داشتم

ص: 219

1- (1). علی معلّم دامغانی، متولّد سال 1330 ش در دامغان است. وی در سال 1380 ش درنخسین همایش چهره های ماندگار، به عنوان چهره ماندگار در عرصه شعر و ادب فارسی برگزیده شد.

2- (3). سلمان هراتی، متولّد سال 1338 ش در روستای مرزدشت تنکابن مازندران در خانواده ای مذهبی متولّد شد. وی جزو پانزده شاعر برگزیده بیست سال شعر جنگ است که در سال 1379 ش معرفی شدند. سلمان هراتی در آبان سال 1365 ش بر اثر تصادف، جان باخت.

آه از پاییز سرد، ای کاش من

یک غزل بس نیست هجران تو را کاش صدها شعر و دیوان داشتم. (1)

و نیز از اوست: ما بی تو- تا دنیا است- دنیایی نداریم

27/15 سیمین دخت وحیدی

27/15 سیمین دخت وحیدی (2) 1

تو آبی تر از آسمانی، تو را دوست دارم

ص: 220

1- (1). یار غایب از نظر: ص 37.

2- (3). شاعر معاصر و نامداری ایران اسلامی، متولد 1312 ش در شهرستان جهرم.

(1) مسئله مهدویت، از آن رو که در سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله و سپس امامان علیهم السلام به فراوانی مطرح شده و احادیث آن، حاوی مسائلی است که برخی، جزء دغدغه های بشر در تمام دوره های تاریخی اند (مانند عدالت خواهی و آینده بشر) و برخی حاوی مسائل فراطبیعی (مانند طول عمر و غیبت امام)، از قرون اولیه مورد توجه مسلمانان قرار گرفته است. گردآوری این احادیث در موضوعات مختلفی چون: المهدی، الغیبة، اشراط الساعة، دجال، الفتن و الملاحم، صاحب الزمان و آخر الزمان، مبنای تألیف رساله ها و کتب بسیار شده است.

به دقت می توان گفت که این مسئله، یکی از پُرنوشته ترین موضوعات اسلامی به شمار می رود و کتاب نامه ها و کتاب شناسی هایی (2) که در نیم قرن اخیر نگارش شده،

ص: 225

1- (1). به قلم پژوهشگر ارجمند، حجة الاسلام و المسلمین مهدی مهریزی.

2- (2). در این جا به اجمال به معرفی کتاب شناسی های مستقل و ضمنی اشاره می کنیم: 1. جواد علی (1907-1987 م) در سال 1939 م در رساله دکتری اش (ص 18-59) گزارشی از کتاب های نگارش شده در باره امام مهدی ارائه کرد و در آن 161 اثر اعم از مخطوط، مفقود و چاپ شده از 115 نویسنده را معرفی کرده. عنوان المهدی المنتظر عند الشيعة الاثني عشرية، جواد علی، بیروت: منشورات الجمل، 2007 م. 2. مهدی منتظر را بهتر بشناسید، مهدی فقیه ایمانی. این کتاب از سوی مسجد الهادی اصفهان در سال 1384 ق چاپ شده است و 389 اثر را معرفی کرده است. 3. کتاب نامه امام مهدی علیه السلام، تهران: انجمن حجّتیّه، 1397 ق. در چاپ اول، 313 کتاب معرفی شده و در چاپ

گواه گویای آن است. این نوشته، نگاهی اجمالی به این آثار دارد و گزارشی اجمالی از آنها ارائه می کند. پیش از ورود به بحث، یادآوری چند نکته لازم است:

یک. در این نوشته، تنها به معرفی آثار مستقل پرداخته ایم و از معرفی آثاری که فقط بخشی از آنها به موضوع مهدویت اختصاص دارد- که کم هم نیستند- خودداری کرده ایم و گر نه اذعان داریم که اگر چنین آثاری (آثار ضمنی) به این کتاب شناسی اضافه گردند، آمار و ارقام، بسیار بیشتر از این خواهند بود. برای نمونه، بسیاری از منابع کهن حدیثی اهل سنت و نیز شیعه، بخشی را به این موضوع اختصاص داده اند که به مواردی اشاره می گردد.

1. المصنّف، عبدالرزاق (م 211ق)، باب المهدی: ج 11، ص 371؛

ص: 227

2. المصنّف، ابن ابی شیبّة (م 235ق)، بخش دو از جلد دوم، ص 321-322؛

3. سنن ابن ماجه (م 273ق)، باب خروج المهدي: ج 2، ص 1366-1368؛

4. سنن ابی داوود (م 275ق)، کتاب الفتن، کتاب المهدي، کتاب الملاحم: ج 6، ص 106-109؛

5. سنن الترمذی (م 297ق)، باب ما جاء في المهدي: ج 4، ص 505-506؛

6. صحيح ابن خزيمة (م 311ق)، ج 1، ص 14؛

7. صحيح ابن حبان (م 354ق)، ص 266 و 293-294؛

8. موارد الظمان إلى زوائد ابن حبان، هيثمي (735-807ق)، باب ما جاء في المهدي: ص 463.

دو. در معرفی هر اثر، سعی بر آن بوده است که ضمن اشاره به چاپ، ترجمه و نسخه های خطی آن، اجمالی از محتوای کتاب و مذهب نویسنده و روش وی نیز بیان گردند.

سه. کتاب هایی که به عنوان «ملاحم» نوشته شده اند، برخی به نشانه های ظهور مهدی علیه السلام و زمان ظهور ایشان پرداخته اند و برخی دیگر به نشانه های برپایی قیامت.

روشن است آنچه از این دو بخش به مهدویت مربوط است، گروه اول است. بدین جهت، آن دسته از کتاب های ملاحم که به چاپ رسیده اند یا نسخه ای در دسترس داشتند، بررسی شدند و از آنها هر کدام که مربوط به موضوع مهدویت بودند، آورده شدند؛ اما در بخش آثار مفقود، چون دسترسی به متن نبود و بررسی و شناسنایی امکان نداشت، هر آنچه را با عنوان ملاحم در فهرست نامه ها یاد شده، آوردیم و لذا ممکن است برخی به مسئله مهدویت مربوط نباشد؛ ولی راه بررسی و ارزیابی بر روی ما بسته است.

همین مطلب در باره کتاب های «رجعه» نیز مبنای عمل قرار گرفته است.

چهار. معرفی آثار مهدوی را تا پایان قرن دوازدهم ادامه داده ایم با این توضیح که

در آثار نوشته شده پس از آن، تکرار و استفاده از منابع پیشین، بسیار است و یکباره به جهت شکل گیری بابت و بهائیت و برخی امور اجتماعی و سیاسی، نگارش در این زمینه، افزایش یافته است. البته به دوره معاصر به اجمال پرداخته ایم و فعالیت های عمده معاصر را گزارش کرده ایم.

پنج. این کتاب شناسی در دو فصل سامان یافته است:

ص: 229

اشاره

در این فصل، کتاب‌ها بر اساس قرن معرفی شده‌اند و در هر قرن، نخست آثار موجود (1) معرفی شده و سپس به معرفی آثار مفقود (2) پرداخته ایم. در پایان این فصل، تحلیلی نموداری از آثار و نویسندگان و گرایش‌های مذهبی آنان ارائه شده است.

1-1- مهدویت نگاری در قرن سوم

اشاره

از قرن‌های اول و دوم، هیچ اثری در موضوع مهدویت در منابع به ثبت نرسیده است. بدین جهت، معرفی آثار از قرن سوم آغاز می‌شود.

الف- آثار موجود

1. الفتن، 2 ج. حافظ ابو عبد الله نعیم ابن حماد مروزی (م 228 ق).

وی استاد بخاری و از عالمان اهل سنت است.

این کتاب چندین نوبت در قاهره و بیروت به چاپ رسیده و دارای نسخه‌های خطی متعدّد است. روش این کتاب، حدیثی است و مؤلف، 2001 حدیث را در دو جلد (جلد اول 1254 حدیث و جلد دوم 747 حدیث) در موضوعات: علائم

ص: 231

1- (1). منظور از آثار موجود کتاب‌ها و رساله‌های چاپ شده یا دارای نسخه خطی شناس نامه دار (یعنی فهرست شده و دارای شماره معین) است.

2- (2). منظور از آثار مفقود، نوشته‌هایی است که تنها نام آنها در فهرست نامه‌ها به ثبت رسیده و یا ادعا شده که از آن، نسخه خطی وجود دارد؛ ولی آن نسخه تاکنون فهرست نشده و نشانی مشخص ندارد.

ظهور، سفیانی، نام و نسب مهدی علیه السلام، سیره مهدی علیه السلام، خروج دجال، نزول عیسی علیه السلام و خروج دابة الأرض آورده است. (1)

ب- آثار مفقود

2. کتاب الغیبة، (2) علی بن حسن جرمی معروف به طاطری (م 205 ق).

وی از سران فرقه شیعی واقفیه بود.

3. الملاحم، (3) محمد بن ابی عمیر (م 217 ق).

وی از راویان بزرگ شیعه امامیه (اثنا عشریه) است.

4. الصفة فی الغیبة علی مذاهب الواقعة، (4) عبد الله بن جبله بن حیان کنانی (م 219 ق).

وی فقیه واقفی بود.

5. کتاب الغیبة، (5) عباس (عبیس) بن هشام ناشری اسدی (219 یا 220 ق).

وی شیعه اثنا عشری و از اصحاب امام رضا علیه السلام است.

6. الملاحم، (6) حسن بن علی بن فضال (م 224 ق).

وی از راویان شیعی امامی است.

7. اخبار المهدی، (7) عباد بن یعقوب رواجنی (م 250 ق).

زرکلی از این کتاب با عنوان أخبار المهدی المنتظر یاد کرده است. (8)

ص: 232

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 546-547.

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 259 ش 679.

3- (3). همان: ص 326.

4- (4). الفهرست، نجاشی: ص 216 ش 563.

5- (5). همان: ص 280 ش 741. [1]

6- (6). همان: ص 36.

7- (7). الفهرست، طوسی: ص 149.

برخی اورا عامی المذهب (از اهل سنت) دانسته اند. (1)8. الرجعة. (2)9. إثبات الرجعة. (3)10. الغيبة. (4)11. كتاب الملاحم. (5)12. حذو النعل بالنعل. (6)13. الحجّة فی ابطاء القائم. (7)14. شیخ آقا بزرگ تهرانی احتمال داده است که این همان کتاب بعدی با عنوان کتاب القائم باشد.

14. کتاب القائم. (8) این آثار، همگی از فضل بن شاذان نیشابوری (م 260 ق) است. وی شیعهٔ اثنا عشری و از یاران امام جواد علیه السلام، امام هادی علیه السلام و امام عسکری علیه السلام است.

15. کتاب الغيبة، (9) حسن بن محمد بن سماعة (م 263 ق).

وی از بزرگان فرقهٔ شیعی واقفیه است.

16. کتاب الغيبة، (10) ابراهیم بن اسحاق احمری نهاوندی (زنده در 269 ق).

ص: 233

1- (1). الفهرست، طوسی: ص 192 ش 540؛ معالم العلماء: ص 123 ش 612.

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 297 ش 807.

3- (3). الفهرست، نجاشی: ص 297 ش 807.

4- (4). همان جا.

5- (5). الذریعة: ج 16 ص 78. [1]

6- (6). الفهرست، طوسی: ص 296. [2]

7- (7). نجم الثاقب: ص 5؛ ریحانة الأدب: ج 8 ص 41، [3] الذریعة: ج 6 ص 255. [4]

8- (8). الفهرست، نجاشی: ص 297 ش 807.

9- (9). الفهرست، نجاشی: ص 41.

10- (10). الفهرست، نجاشی: ص 29 ش 21؛ الفهرست، طوسی: ص 39 ش 9.

وی عالمی شیعی است.

17. صاحب الزمان، (1) ابو العنبر محمد بن اسحاق بن ابی العنبر (م 275 ق).

مؤلف، از ندیمان متوکل عباسی بوده است.

18. رساله هایی در پاسخ ابو الحسن علی بن احمد بشار و کتاب الاشهاد ابو زید علوی، (2) محمد بن عبد الرحمان ابن قبه رازی (م قبل از 285 ق).

وی از متکلمان برجسته شیعه امامیه است.

19. جمع الأحادیث الواردة فی المهدی، (3) حافظ ابو بکر بن ابی خیثمه (م 279 ق).

وی فقیه و محدث سنی است.

20. الملاحم، (4) محمد بن حسن صفار قمی (م 290 ق).

مؤلف، محدث شیعه و امامی است.

21. الفتن، (5) ابو یحیی زکریا بن یحیی بزار (م 298 ق).

وی محدث اهل سنت است.

22. الملاحم، (6) حسین بن سعید بن حماد بن مهران اهوازی.

مؤلف، شیعه امامی (اثنا عشری) است.

23. الغیبة، (7) ابوالحسن علی بن محمد بن علی سواق.

وی شیعه واقفی است.

24. الملاحم، (8) محمد بن عبدالله بن مهران کرخی.

ص: 234

1- (1). الفهرست، ابن ندیم: ص 169. [1]

2- (2). کمال الدین: ص 57.

3- (3). الاذاعة: ص 137؛ تراثنا: ش 3 ص 44.

4- (4). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 674.

5- (5). كتاب نامه حضرت مهدي عليه السلام: ج 2 ص 548.

6- (6). الفهرست، نجاشي: ص 58.

7- (7). الفهرست، نجاشي: ص 259.

8- (8). الذريعة: ج 22 ص 190.

وی عالمی شیعی است.

25. الرسائل والتوقيعات. (1) 26. قرب الإسناد إلى صاحب الأمر (2).

27. الفترة والحيرة. (3) در کتاب نامه حضرت مهدی، از آن با الغیبة والحیرة یاد شده است. (4) 28. الغیبة و مسائله. (5) این آثار، همگی از عبد الله بن جعفر حمیری است.

وی شیعه اثنا عشری و از اصحاب امام رضا علیه السلام، امام هادی علیه السلام و امام عسکری علیه السلام است.

29. کتاب الغیبة، (6) اسماعیل بن صالح انماطی.

وی شیعه اثنا عشری و از اصحاب امام رضا علیه السلام است.

30. کتاب الغیبة. (7) 31. کتاب الملاحم. (8) هر دو از علی بن حسن بن فضال است.

وی شیعی فطحی مذهب و از اصحاب امام هادی علیه السلام و امام عسکری علیه السلام است.

32. دلائل خروج المهدی و ملاحمه، (9) حسن بن محمد بن احمد صفار.

ص: 235

1- (1). الذریعة: ج 4 ص 501.

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 220.

3- (3). الفهرست، طوسی: ص 132.

4- (4). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 674.

5- (5). الفهرست، طوسی: ص 132.

6- (6). همان: ص 15 ش 13. [1]

7- (7). همان: ص 70 ش 270. [2]

8- (8). همان: ص 70 ش 270. [3]

9- (9). الفهرست، طوسی: ص 76 ش 91.

مؤلف، شیعه امامی است.

33. کتاب القائم. (1) 34. کتاب الملاحم. (2) هر دو از علی بن مهزیار اهوازی است.

وی شیعه اثنا عشری و از اصحاب امام رضا علیه السلام، امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام است.

35. کتاب الملاحم و الفتن. (3) 36. کتاب صاحب الزمان. (4) 37. کتاب وقت خروج القائم. (5) هر سه، از محمد بن حسن جمهور است.

وی شیعه امامی (اثنا عشری) و از اصحاب امام کاظم علیه السلام و امام رضا علیه السلام است.

38. الملاحم، (6) اسماعیل بن مهران.

از اصحاب امام رضا علیه السلام شمرده شده است.

39. الملاحم، (7) محمد بن اورمه.

وی شیعه امامی است.

40. سیره القائم، (8) معلی بن محمد بصری.

وی شیعه امامی و از اصحاب امامان متأخر امامیه است.

ص: 236

1- (1). الفهرست، نجاشی: ص 253 ش 664.

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 253 ش 664.

3- (3). الفهرست، طوسی: ص 223 ش 626؛ [1] معالم العلماء: ص 138 ش 689. [2]

4- (4). الفهرست، طوسی: ص 223 ش 626.

5- (5). الفهرست، طوسی: ص 223 ش 626. [3]

6- (6). الفهرست، نجاشی: ص 26. [4]

7- (7). همان: ص 329. [5]

8- (8). الفهرست، نجاشی: ص 381 ش 105.

41. کتاب الغیبة.

42. کتاب القائم الصغیر.

43. کتاب الفتن (این کتاب با عنوان الملاحم نیز معرفی شده است). (1) 44. کتاب الرجعة. (2) هر چهار اثر، از حسن بن علی بن ابی حمزه بطائنی است.

وی از بزرگان فرقه شیعی واقفیه بود.

45. الغیبة، (3) علی بن عمر الأعرج.

وی شیعه واقفی است.

46. التوفیعات، (4) محمد بن عیسی بن عبید بن یقظین.

وی محدث شیعی و امامی مذهب است.

47. کتاب التنبیه، (5) ابو سهل اسماعیل بن علی نوبختی.

وی از متکلمان برجسته امامیه است.

48. الملاحم، (6) ابو حیون.

شیعه و از خادمان امام رضا علیه السلام بوده است.

49. الملاحم، (7) ابو محمد عمرکی بن علی بوفکی.

وی شیعه است.

ص: 237

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 671.

2- (2). همان: ص 36 ش 73.

3- (3). همان: ص 256 ش 67.

4- (4). منهج المقال: ص 239. [1]

5- (5). کمال الدین: ص 90.

6- (6). الفهرست، نجاشی: ص 458. [2]

7- (7). الفهرست، نجاشی: ص 303. [3]

50. الملاحم، (1) احمد بن میثم بن ابی نعیم.

وی شیعه اثناعشری است.

51. الملاحم، (2) ابو عبدالله محمد بن عباس بن عیسیٰ غاضری.

وی شیعه است.

52. الرجعة، (3) ابو یحییٰ احمد بن داوود بن سعید فزاری جرجانی.

وی از بزرگان اهل حدیث و سنی بوده است.

2-1- مهدویت نگاری در قرن چهارم

الف- آثار موجود

1. الملاحم، ابو الحسن احمد بن جعفر بن محمد ابن المنادی (م 336 ق). (4) سید ابن طاووس در کتاب الطرائف (5) از آن یاد کرده و دارای نسخه خطی در کتاب خانه مسجد اعظم قم به شماره 1917 است. (6) نسخه دیگری از این اثر در کتاب خانه مجلس شورای اسلامی به شماره 1274 وجود دارد. (7) این کتاب با تحقیق عبد الکریم عقیلی در بیروت به سال 1418 از سوی انتشارات دار السیرة چاپ شده است.

مؤلف، از عالمان سرشناس اهل سنت است.

2. کمال الدین و تمام النعمة، شیخ صدوق (م 381 ق).

ص: 238

1- (1). الفهرست، طوسی: ص 53 ش 67.

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 241.

3- (3). الفهرست، طوسی: ص 33 ش 90؛ [1] معالم العلماء: ص 22. [2]

4- (4). در الطرائف در یک جا المناری و در جای دیگر المنای آمده است و در کتاب نامه حضرت مهدی (ص 216) المناری ثبت شده است.

5- (5). الطرائف: ص 180 و 186. [3]

6- (6). فهرست نسخه های خطی کتاب خانه مسجد اعظم قم: ص 384؛ کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 675.

7- (7). فهرست نسخ خطی کتاب خانه مجلس شورای اسلامی: ج 4 ص 50.

این کتاب، بارها به چاپ رسیده و نسخه های فراوان و چندین ترجمه فارسی دارد. (1) در کتاب خانه های ایران حد اقل 115 نسخه خطی از این اثر شناسایی شده است. (2) شیخ صدوق در این کتاب به غیبت پیامبران، روایات غیبت از چهارده معصوم، توقیعات، معمرین و مسائل دیگر پرداخته است. کتاب، دارای 58 باب است. شیخ صدوق در این کتاب، تنها به نقل روایت اکتفا نکرده، بلکه در موارد بسیاری در ابتدای باب یا انتهای آن توضیحاتی آورده است. علاوه بر آن در ابتدای کتاب، مقدمه ای طولانی بیش از یک صد صفحه در مباحث امامت به صورت کلی و پاسخ به شبهات نگاشته است.

3. الغیبة، محمد بن ابراهیم بن جعفر نعمانی (زنده در 342ق). (3) از این اثر در کتاب خانه های ایران ده نسخه خطی شناسایی شده است. (4) این کتاب، بارها به چاپ رسیده و چندین ترجمه چاپ شده به زبان فارسی دارد. (5) نویسنده، پانصد حدیث در باره امام مهدی علیه السلام گرد آورده است. سال تألیف آن 342 هجری است.

ص: 239

-
- 1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 238-239 و 273 و 392 و 393 و 394 و 404 و 405 و ج 2 ص 605.
 - 2- (2). رک: فهرستگان نسخ خطی حدیث و علوم حدیث: ج 2 ص 310.
 - 3- (3). جواد علی در کتاب المهدی المنتظر عند الشيعة الإثني عشرية (ص 24) [1] وفات وی را 328 ق، ذکر کرده است و در پایان نامه بررسی مسئله غیبت امام عصر در قرآن و حدیث (ص 202)، سال وفات وی حدود 360 ق آمده است. در منابع کهن به هیچ یک از این دو تاریخ، اشاره نشده و تفاوت نیز بسیار است. مؤلف پایان نامه (ص 203، پاورقی 1) بر اساس عبارتی از نعمانی، سال تألیف کتاب را پس از 335 ق می داند.
 - 4- (4). رک: فهرستگان حدیث و علوم حدیث: ج 5 ص 132.
 - 5- (5). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 236-237 و ج 2 ص 537-538.

4. اخبار المهدي. (1) 5. ذكر كلامه في الملاحم. (2) اين دو اثر از ابو احمد عزيز بن يحيى بن احمد بن عيسى جلودي (م 302 يا 332 ق) است.

وى شيعه امامى و از اصحاب امام جواد عليه السلام است.

6. كتاب الغيبة. (3) 7. كتاب الملاحم. (4) 8. كتاب الرجعة. (5) همگى از محمد بن مسعود عياشى (م حدود 320 ق) است.

مؤلف از بزرگان شيعه اماميه است.

9. الغيبة، (6) محمد بن على بن ابى العزافر (م 323 ق).

وى عالمى شيعى است.

10. جزء فى المهدي، (7) ابو الحسن احمد بن جعفر بن محمد المنادى (م 336 ق).

11. كتاب الغيبة. (8) 12. كشف الحيرة. (9)

ص: 240

-
- 1- (1). الفهرست، نجاشى: ص 242.
 - 2- (2). الفهرست، نجاشى: ص 261 ش 684.
 - 3- (3). الفهرست، نجاشى: ص 15 ش 13. [1]
 - 4- (4). الفهرست، نجاشى: ص 26 ش 49.
 - 5- (5). الفهرست، طوسى: ص 212.
 - 6- (6). الغيبة، طوسى: ص 391 ح 359.
 - 7- (7). كتاب نامه حضرت مهدي عليه السلام: ج 1 ص 265.
 - 8- (8). الفهرست، نجاشى: ص 85 ش 206.
 - 9- (9). الفهرست، نجاشى: ص 192 ش 514.

هر دو از سلامه بن محمد بن اسماعیل (م 339 ق) است.

وی عالمی شیعی است.

13. [اِبَّان \(1\)](#) حکم الغیبة، [\(2\)](#) ابو القاسم علی بن احمد کوفی (م 352 ق).

وی عالمی شیعی است.

14. کتاب فی ذکر قائم آل محمد، [\(3\)](#) ابو سعید احمد بن رمیح مروزی (م 357 ق).

مؤلف، عالمی شیعی است.

15. الهدایة فی تاریخ النبی والائمة، ابو عبد الله حسین بن حمدان جنبلائی (م 358 ق).

جلد دوم این کتاب به امام مهدی اختصاص دارد. [\(4\)](#) وی از نویسندگان شیعی است که شیخ طوسی او را در فهرست آورده است.

[\(5\)](#) 16. کتاب فی الغیبة. [\(6\)](#) 17. کتاب الاشفیة فی معانی الغیبة. [\(7\)](#) این دو اثر از حسن بن حمزه علوی حسینی (م 358 ق) است.

مؤلف، عالمی شیعی است.

18. کتاب الغیبة و ذکر القائم، [\(8\)](#) حسن بن محمد بن یحیی (م 358 ق).

مؤلف، از علمای شیعه است.

ص: 241

1- (1). اِبَّان به معنای آغاز و زمان به کار می رود.

2- (2). الفهرست، نجاشی: 266 ش 691.

3- (3). معالم العلماء: ص 20. [1]

4- (4). الذریعة: ج 25 ص 164.

5- (5). الفهرست، طوسی: ص 146 ش 22.

6- (6). معالم العلماء: ص 36.

7- (7). الفهرست، نجاشی: ص 64 ش 150.

8- (8). همان: ش 149. [2]

19. حذو النعل بالنعل. (1)20. المصباح. (2)21. الرسالة الأولى في الغيبة. (3)22. الرسالة الثانية في الغيبة. (4)23. الرسالة الثالثة في الغيبة. (5)24. الرجعة. (6)25. كتاب السر المكتوم إلى الوقت المعلوم. (7)26. كتاب علامات آخر الزمان. (8)27. الغيبة.

این کتاب را سید هاشم بحرانی و صاحب ریاض العماء ذکر کرده اند و صاحب ریاض تصریح دارد که غیر از کمال الدین است. (9) این نه اثر، به شیخ صدوق (م 381ق) منسوب است؛ ولی متأسفانه به آنها دسترسی نیست.

28. أخبار الدولة في ظهور المهدي، (10) احمد بن ابراهيم ابن جزار قيرواني (م 400 ق).

ص: 242

-
- 1- (1). همان: ج 1 ص 295. [1]
 - 2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 391؛ [2] مصنفی المقال: ص 15.
 - 3- (3). الفهرست، نجاشی: ص 389.
 - 4- (4). همان جا.
 - 5- (5). همان جا.
 - 6- (6). همان جا.
 - 7- (7). همان جا.
 - 8- (8). همان جا.
 - 9- (9). ریاض العلماء: ج 5 ص 303؛ کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 538.
 - 10- (10). هدیه العارفين: ج 1 ص 70. [3]

اواز پزشکان مغربی و پیرو مذهب مالکی بوده است.

29. کتاب المهدی، (1) عیسی بن مهران.

وی عالمی شیعی است.

30. الملاحم، (2) ابوالقاسم علی بن حسن قاسم یشکری معروف به ابن طبال.

وی از مشایخ تلّعبیری در کوفه و عالمی شیعی است.

31. الملاحم، (3) ابو جعفر محمّد بن احمد بن یحیی اشعری قمی.

از بزرگان شیعه است.

32. الملاحم، (4) ابراهیم بن حکم بن ظهیر فزاری.

وی عالمی شیعی است.

33. الملاحم، (5) ابوالحسن علی بن ابی صالح کوفی.

وی از عالمان شیعه است.

34. کتاب الغیبة، (6) علی بن محمّد بن عمر بن رباح.

وی عالمی شیعی است.

35. الغیبة، (7) محمّد بن قاسم ابوبکر.

وی متکلم شیعه مذهب است.

36. اخبار القائم، (8) ابو الحسن علی بن محمّد بن ابراهیم، علان کلینی رازی.

عالمی شیعی است.

ص: 243

1- (1). الفهرست، نجاشی: ص 297 ش 807؛ ایضاح المکنون: ج 2 ص 341. [1]

2- (2). الذریعة: ج 22 ص 188. [2]

3- (3). الفهرست، نجاشی: ص 246.

4- (4). الفهرست، نجاشی: ص 15 ش 15؛ [3] معالم العلماء: ص 5. [4]

5- (5). الفهرست، نجاشی: ص 11؛ ایضاح المکنون: ج 2 ص 336. [5]

6- (6). الفهرست، نجاشی: ص 257 ش 675.

7- (7). الفهرست، نجاشی: ص 381 ش 1035. [6]

8- (8). الفهرست، نجاشی: ص 261.

37. کتاب الغیبة، (1) حنظلة بن زکریا تمیمی.

مذهب وی شیعه است.

38. کتاب الشفاء و الجلاء فی الغیبة، (2) احمد بن علی بن خضیب.

وی عالمی شیعی است.

39. الغیبة و کشف الحیرة. (3) 40. الکشف و الحجّة. (4) احتمال دارد که دو کتاب، یکی باشد.

از محمّد بن احمد بن عبدالله قضاة است.

وی عالمی شیعی است.

41. ترتیب الأدلة فیما یلزم خصوم الامامیة دفعه عن الغیبة والغائب، (5) احمد بن حسین بن عبدالله مهرانی آبی (آوه ای).

از عالمان شیعه است.

42. إزالة الران عن قلوب الاخوان فی معنی الغیبة. (6) 43. کتاب التحیّر. (7) هر دو اثر از محمّد بن احمد بن جنید است.

وی عالمی شیعی است.

44. فی ذکر من روی من طرق اصحاب الحدیث ان المهدی من ولد الحسین و فیہ أخبار

ص: 244

1- (1). الفهرست، نجاشی: ص 147 ش 380. [1]

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 97 ش 240؛ الفهرست، طوسی: ص 76 ش 91.

3- (3). الفهرست، نجاشی: ص 393 ش 1050. [2]

4- (4). الفهرست، طوسی: ص 326 ش 559.

5- (5). معالم العلماء: ص 60 ش 113. [3]

6- (6). الفهرست، طوسی: ص 209 ش 601.

7- (7). الفهرست، نجاشی: ص 385 ش 1047. [4]

القائم، (1) احمد بن محمد بن احمد ابو علی جرجانی.

مؤلف، از علمای شیعه است.

45. الفتن، (2) ابو صالح احمد بن عیسی سلیلی.

از عالمان اهل سنت است که سید ابن طاووس کتابش را در الفتن خود آورده است.

46. أخبار أبي عمرو و أبي جعفر العمريين، (3) ابو نصر هبة الله بن احمد بن محمد کاتب (م بعد از 400 ق).

وی از علمای شیعی مذهب است.

3-1- مهدویت نگاری در قرن پنجم

الف- آثار موجود

1. الفصول العشرة في الغيبة.

این اثر، یک بار در نجف به سال 1370 ق و بار دوم در سال 1413 ق در مصنفات الشیخ المفید به چاپ رسیده است. شیخ مفید (م 413 ق) در این کتاب، به ده پرسش درباره مهدی علیه السلام از قبیل: فلسفه غیبت، طول عمر، علائم ظهور و ملاقات کنندگان پاسخ گفته است. این کتاب، چند نسخه خطی دارد و به فارسی نیز با عنوان ده انتقاد و پاسخ ترجمه شده است. (4) 2. الرسالة الأولى في الغيبة.

این رساله در سال 1370 ق در نجف، ضمن مجموعه خمس رسائل فی اثبات

ص: 245

1- (1). همان: ص 97 ش 240. [1]

2- (2). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 548.

3- (3). الفهرست، نجاشی: ص 440 ش 1185.

4- (4). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 555-556 و ج 1 ص 354.

الحجّة و در قم ضمن مجموعه عدة رسائل للشيخ المفيد به چاپ رسیده است. در سال 1413 ق نیز در ضمن مجموعه آثار کنگره شیخ مفید، جلد هفتم نشر یافته است. این رساله، درباره حدیث «من مات و لم يعرف امام زمانه» است.

3. الرسالة الثانية في الغيبة.

این رساله نیز مانند رساله پیشین، در نجف و قم و سپس در ضمن مجموعه آثار کنگره شیخ مفید منتشر شده است. محقق طباطبایی از آن با عنوان کتاب الجوابات فی خروج المهدي یاد کرده است. (1)4. الرسالة الثالثة في الغيبة.

این رساله در جلد هفتم مجموعه آثار کنگره شیخ مفید چاپ شده و در باره یاران سید و سیزده گانه امام مهدی است. (2)5. الرسالة الرابعة في الغيبة.

در جواب این سؤال است که اگر سبب غیبت امام زمان علیه السلام کثرت دشمنان و ترس از رویارویی با آنان است، پدران حجت علیه السلام در شرایط سخت ترس بودند و دشمنان بیشتری داشتند، با این حال، آنان در غیبت به سر نبردند و در جامعه حضور داشتند.

این اثر در ضمن مجموعه آثار کنگره شیخ مفید به چاپ رسیده است و چندین نسخه از آن در کتاب خانه آیه الله مرعشی قم به شماره 12807/17، 255/25، 243/16 و 12807/5 وجود دارد.

این پنج اثر (یعنی از کتاب الفصول العشرة تا الرسالة الرابعة في الغيبة) از محمد بن محمد بن نعمان عکبری (شیخ مفید) (م 413 ق) است.

6. مسألة في الغيبة، قاضي عبد الجبار معتزلي (415 ق).

ص: 246

1- (1). تراثنا: ش 13 ص 110.

2- (2). برای آگاهی بیشتر، ر. ک: کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 279-278 و 354 و 392 و 393 و 394 و 396 و 399 و 404 و ج 2 ص 539.

نسخه ای در واتیکان به شماره 1208 دارد. (1) وی از متکلمان نامدار اهل سنت است.

7. الأربعون حديثاً في المهدي، ابو نعیم احمد بن عبد الله اصفهانی (م 430 ق).

از این رساله؛ نسخه خطی در نجف و قم موجود است و برخی مؤلفان چون سیوطی، اربلی، بحرانی و دیگران، آن را به صورت کامل در کتب خود آورده اند.

این رساله در قرن دهم توسط مقدس اردبیلی (م 993 ق) و ابو الحسن علی بن حسن زواره ای (م ح 947 ق)، ترجمه شده است. در دوره معاصر نیز حجت بلاغی، آن را ترجمه کرده است. (2) این کتاب با تحقیق علی جلالی باقر در نشریه تراثنا (ش 77) به چاپ رسیده است.

وی از عالمان اهل سنت است.

8. المقنع في الغيبة.

این کتاب، نخست به صورت رساله در مجله تراثنا (3) به چاپ رسید و سپس به صورت مستقل در سال 1416 ق توسط مؤسسه آل البيت چاپ شد.

سید مرتضی در این کتاب، امامت مهدی علیه السلام را بر پایه دو اصل «لزوم عقلی امامت» و «لزوم عقلی عصمت امام» اثبات می کند و در ادامه، از حکمت و فلسفه غیبت سخن می گوید و تفاوت غیبت با عدم وجود را بیان می کند.

در پایان این کتاب، رساله ای مختصر با عنوان «کتاب الزیادة المکمل بها کتاب المقنع» از سید مرتضی آورده شده که برخی از زوایای غیبت را روشن می کند.

9. مسألة وجيزة في الغيبة.

این اثر در سال 1955 م در بغداد چاپ شد و ترجمه فارسی آن به قلم سید حسن

ص: 247

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 641.

2- (2). همان: ج 1 ص 75 و 228 و 241.

3- (3). تراثنا: ش 27، س 1412 ق.

افتخارزاده از سوی انجمن حجّیته در سال 1360 منتشر شد.

این دو اثر از سید مرتضی (م 436 ق) هستند.

10. البرهان علی صحّة طول عمر الإمام صاحب الزمان، ابو الفتح محمّد بن علی بن عثمان کراچکی (م 449 ق).

این کتاب، چاپ سنگی ای در سال 1322 ق در تبریز و چاپ جدیدی بدون تاریخ و ناشر در سال های اخیر دارد. نویسنده-که از شاگردان شیخ مفید و از علمای امامیه است-در این اثر، دلایل عقلی و نقلی راز طول عمر و سرگذشت گروهی از معمرین را آورده است. این کتاب، ضمن کتاب گنجینه معارف شیعه امامیه، از سوی میرزا محمّد باقر کمره ای (در ج 2 ص 121 به بعد) ترجمه شده است.

11. الغیبة، محمّد بن حسن الطوسی (م 460 ق).

شیخ طوسی در این کتاب، ضمن فصولی به این موضوعات پرداخته است:

مباحث کلی امامت، ولادت امام زمان، ردّ فرّق غیر دوازده امامی، توقیعات، وکلای ائمه، عمر امام، توقیت، نشانه های ظهور، صفات و سیره امام.

شیخ طوسی این کتاب را به روش کلامی نوشته است.

این کتاب، چاپ های متعدد دارد و با عنوان تحفه قدسی به فارسی ترجمه شده است. (1) از این اثر پنج نسخه خطی در کتاب خانه های ایران شناسایی شده است. (2)

ب- آثار مفقود

12. اخبار الوكلاء الأربعة. (3) 13. ما نزل من القرآن فی صاحب الزمان. (4)

ص: 248

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 220 و 236-235 و ج 2 ص 541-540.

2- (2). رک: فهرستگان حدیث و علم حدیث: ج 5 ص 134.

3- (3). الفهرست، نجاشی: ص 86.

4- (4). همان جا.

جواد علی، این دو کتاب را یکی می داند. (1) از ابو عبد الله احمد بن محمد بن عیاشی جوهری (م 401 ق) است.

وی از علمای شیعی است.

14. النقص علی الطلحی فی الغیبة.

15. مختصر فی الغیبة. (2) برخی احتمال داده اند این کتاب، یکی از رساله های شیخ مفید در موضوع غیبت است. (3) 16. مسألة فی الرجعة.

این کتاب، دارای نسخه خطی در کتاب خانه آیه الله مرعشی است. (4) 17. جوابات الفارقیین فی الغیبة. (5) این کتاب، با نام های دیگری نیز معرفی شده است: جوابات الفریقین فی الغیبة، جوابات المیافارقین. (6) این سه اثر از شیخ مفید (م 413 ق) است.

18. مستوفی اخبار الوكلاء الاربعة. (7) 19. اخبار الأبواب. (8) جواد علی این دو را یکی می داند. (9)

ص: 249

1- (1). المهدی المنتظر: ص 31.

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 339؛ الذریعة: ج 16 ص 81. [1]

3- (3). کتاب نامه امام مهدی علیه السلام: ج 2 ص 635.

4- (4). همان: ج 2 ص 387.

5- (5). الفهرست، نجاشی: ص 400.

6- (6). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 279.

7- (7). الفهرست، نجاشی: ص 86 ش 209؛ الذریعة: ج 1 ص 353. [2]

8- (8). الفهرست، طوسی: ص 84 ش 117.

9- (9). المهدی المنتظر: ص 30. [3]

از ابو العباس احمد بن علی بن عباس بن نوح سیرافی (م بعد از 413 ق) است.

از علمای شیعی است.

20. اخبار المهدی. (1) 21. صفة المهدی.

یوسف بن یحیی مقدسی در عقد الدرر، 29 حدیث از آن روایت کرده است (2).

22. نعت المهدی.

حافظ ابو عبدالله گنجی در کتاب البیان فی أخبار صاحب الزمان، از این کتاب روایت نقل کرده است. (3) 23. ذکر المهدی ونعوته.

(4) سید ابن طاوس در الطرائف، فهرست ابواب آن و تعداد احادیث هر کدام را بر شمرده و تعداد احادیث آن را 156 حدیث دانسته است.

24. مناقب المهدی.

حافظ ابو عبدالله گنجی در کتاب البیان فی أخبار صاحب الزمان، پانزده حدیث از آن روایت کرده (5) و یوسف بن یحیی مقدسی شافعی

در عقد الدرر، سیزده حدیث از آن نقل کرده است. (6) 25. الفتن. (7) 26. کتاب المهدی. (8)

ص: 250

1- (1). الطرائف: ص 179. [1]

2- (2). عقد الدرر: ص 27.

3- (3). البیان فی أخبار صاحب الزمان: ص 83.

4- (4). الطرائف: ص 183.

5- (5). البیان فی أخبار صاحب الزمان، ص 83.

6- (6). عقد الدرر: ص 141.

7- (7). الذریعة: ج 16 ص 112. [2]

8- (8). كشف الظنون: ج 2 ص 1465؛ [3] هدیة العارفين: ج 1 ص 75. [4]

این هفت اثر، از ابو نعیم اصفهانی (م 430 ق) است. وی از عالمان برجسته و پُر تألیف اهل سنت است.

27. الفتن، (1) ابو عمرو عثمان بن سعید دانی (م 444 ق).

مؤلف، از عالمان اهل سنت و صاحب کتابی در قرائات است.

28. الاستطراف فی ذکر ما ورد فی زمن الغیبة فی الانصاف، (2) ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان کراچی (م 449 ق).

جواد علی، عنوان کتاب کراچی را البرهان علی طول عمر صاحب الزمان آورده است. (3) 29. المسألة فی مولد صاحب الزمان، (4) ابو یعلی محمد بن حسن بن حمزه (م 463 ق)

مذهب وی شیعه است.

30. کتاب الفتن والملاحم، (5) ابو عبدالله جعفر بن محمد بن مالک کوفی.

از علمای شیعی است.

31. الحجّة فی ابطاء القائم، (6) ابو حسین محمد بن بحر رهنی سجستانی.

وی عالمی شیعی است.

32. کتاب الغیبة، (7) مظفر بن علی بن حسین حمدانی.

ص: 251

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 548.

2- (2). ایضاح المکنون: ج 1 ص 71. [1]

3- (3). المهدی المنتظر: ص 33. [2]

4- (4). الفهرست، نجاشی: ص 404.

5- (5). الفهرست، نجاشی: ص 122.

6- (6). معالم العلماء: ص 96؛ [3] الفهرست، نجاشی: ص 384.

7- (7). الفهرست، رازی: ص 101 ش 359. [4]

وی عالمی شیعی است.

33. الفرج فی الغیبة، (1) محمد بن علی بن فضل بن تمام.

شیعه و استاد استادان نجاشی است.

34. کتاب الغیبة، (2) عبد الوهاب مادرایی.

وی عالمی شیعی است.

35. کتاب الغیبة، (3) احمد بن محمد بن عمران.

از استادان نجاشی و شیعه است.

36. کتاب الغیبة، (4) محمد بن زید بن علی فارسی.

وی از علمای شیعی است.

4-1- مهدویت نگاری در قرن ششم

از آن جا که هیچ یک از نگارش های قرن ششم در باره مهدویت اکنون در دست نیست، تنها به ذکر نام آثار مفقود می پردازیم.

1. أخبار المهدی، ابو العلاء همدانی (م 569 ق).

مذهب مؤلف، شیعه است.

2. مسألة السر فی الأعرور الدجال، (5) ابو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله سهیلی مالکی (581 ق).

مؤلف، سنی است.

3. كشف المنخفي فی مناقب المهدی، یحیی بن سعید حلّی معروف به ابن بطریق

ص: 252

1- (1). الفهرست، طوسی: ص 240 ش 713. [1]

2- (2). الفهرست، نجاشی: ص 247 ش 652.

3- (3). همان: ص 85 ش 206. [2]

4- (4). أمل الآمل: ج 2 ص 273 ش 800. [3]

5- (5). كشف الظنون: ج 2 ص 1662 و ج 5 ص 505 ش 11856. [4]

(م 600 ق).

مؤلف، شیعی مذهب است.

این کتاب، یک صد و ده روایت از طریق اهل سنت آورده است و سید ابن طاووس، فهرست آن را به تفصیل آورده است. (1) 4. اشراط الساعة، (2) ابو محمد عبد الغنی بن عبد الواحد مقدسی حنفی (م 600 ق).

وی دارای مذهب حنفی و از علمای فلسطین است.

5. الملاحم والفتن وما اصاب السلف ویصیب الخلق من المحن، (3) محمد بن قاسم طوسی (ق 6 ق).

وی از علمای شیعی است.

6. الأربعون حدیثاً فی المهدی، (4) سراج الدین بغدادی قزوینی (ق 6 ق).

از عالمان اهل سنت است.

7. کتاب التعازی، (5) محمد بن علی بن حسن علوی (ق 6 ق).

مؤلف، شیعه است.

5-1- مهدویت نگاری در قرن هفتم

الف- آثار موجود

1. عنقاء مغرب فی ختم الأولیاء و شمس المغرب.

این رساله در مناقب مهدی علیه السلام و خاتم الأوصیاء بودن ایشان است و نسخه ای در

ص: 253

1- (1). الطرائف: ص 352، بحار الأنوار: ج 51 ص 105، دار السلام: ص 23، الذریعة: ج 18 ص 59.

2- (2). النجوم الزاهرة: ج 4 ص 185.

3- (3). معالم العلماء: ص 117. [1]

4- (4). تراثنا: ش 1 ص 19.

5- (5). بحار الأنوار: ج 31 ص 255.

64 ورق در کتاب خانه آية الله مرعشی به شماره 4105 دارد. (1) این کتاب بارها به چاپ رسیده است.

2. رساله فی المهدی.

این رساله در بخش مخطوطات دار الکتب قاهره، ضمن مجموعه شماره 1451 در 38 برگ موجود است. مرحوم حاج شیخ حسن سعید تهرانی، آن را در ضمن کتاب محاضرة حول الإمام المهدی به چاپ رسانده است. ابن عربی در این رساله از نسب و سیرت و شمایل بقية الله (مهدی علیه السلام) سخن گفته است.

3. المیمية.

این قصیده در موضوع ظهور امام مهدی علیه السلام سروده شده است که یکی از بیت های آن چنین است: (2)

إذا دار الزمان علی حروف بسم الله فالمهدی قاما.

این قصیده، شرحی دارد با عنوان بیان الحق. (3) 4. قصیده فی المهدی.

این قصیده، نسخه ای در کتاب خانه ظاهریه دمشق به شماره 6824 دارد و در ابتدای دیوان محیی الدین نیز چاپ شده است. (4) 5. شق الجیب فی أسرار حروف علم الغیب.

کتابی است با ادبیات رمزی در باره مهدی علیه السلام و آخر الزمان. بارها در مجموعه رسائل ابن عربی در قاهره و حیدرآباد و بیروت، چاپ شده است.

ص: 254

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 530.

2- (2). همان: ص 740.

3- (3). همان: ج 1 ص 187.

4- (4). همان: ج 2 ص 575.

این پنج اثر، (1) از محیی الدین ابن عربی (م 638 ق) هستند.

وی پایه گذار عرفان نظری و از عالمان اهل سنت است.

6. البیان فی أخبار صاحب الزمان، حافظ ابو عبد الله محمد بن یوسف بن گنجی شافعی (م 658 ق).

نویسنده، از عالمان اهل سنت است. این کتاب بارها به صورت مستقل یا همراه برخی از کتاب ها مانند: کفایة الطالب والزام الناصب به چاپ رسیده است. هم چنین با عنوان خورشید پنهان ترجمه شده و نشر یافته است. کتاب، دارای 25 باب است و از غیبت، ظهور، سیرت، فتوحات، بشارات، امکان طول و حیات مهدی علیه السلام بحث کرده است.

آیه الله حسن زاده آملی در وصف این کتاب چنین نوشته است: «کتاب بیان در عین حال که صغیر الحجم است، بسیار عظیم النفع است. این کتاب موجز، دارای فوایدی گران قدر و ارزشمند است و هر چند هر یک از ابواب آن را در امر صاحب الأمر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) اهمیتی به سزاست، لکن بعضی از ابواب به خصوص باب های دوم، هفتم، نهم، سیزدهم، بیست و چهارم و بیست و پنجم را شأنی دیگر و در خور دقت بیشتر و بهتر است». (2) دو نسخه خطی از این کتاب در ایران وجود دارد: یکی، در کتاب خانه مجلس شورای اسلامی به شماره 7042 و دیگری، در کتاب خانه آیه الله مرعشی به شماره 2553.

7. التشریف بالمنن فی التعریف بالفتن، سید ابن طاووس (م 664 ق).

نام اصلی ای که مؤلف بر آن نهاده همین است، ولی با عناوین دیگری چون الفتن

ص: 255

1- (1). گفتنی است که کتاب دیگری نیز با نام طباشیر المحرورین در موضوع اخبار خروج مهدی علیه السلام به ابن عربی منسوب است که چاپ هم شده است؛ اما ظاهراً نسبت آن به وی قطعی نیست.

2- (2). ر.ک: نهج الولاية: ص 93. [1]

والملاحم، الملاحم والفتن، الملاحم والفتن فی ظهور الغائب المنتظر نیز منتشر شده است.

از این کتاب، نسخه های متعدد موجود است و بارها به چاپ رسیده است. (1) این کتاب در قم به سال 1398 ق توسط منشورات رضی و در اصفهان به سال 1416 ق توسط مؤسسه صاحب الامر به چاپ رسیده است. نسخه ای خطی به شماره 5228 در کتابخانه دانشگاه تهران وجود دارد که ادعا شده گویا به خط مؤلف است.

تصویری از همین نسخه در کتاب خانه محقق طباطبایی در قم موجود است. (2) سید ابن طاووس در این کتاب، مباحث مهم آخر الزمان را بیان می دارد. از این رو علامات ظهور صاحب الزمان علیه السلام، اوصاف و ویژگی ها و چگونگی بیعت با ایشان و حاکمیت مهدی علیه السلام، بخش های زیادی از کتاب را به خود اختصاص داده است. ضمناً مصنف، نخست بخش هایی از کتاب الفتن ابن حماد (م 228 ق)، الفتن ابو صالح سلیلی (ق 4 ق) و الفتن ابو یحیی زکریا (م 298 ق) را آورده است که بیش از سه چهارم کتاب را گرفته است و در پایان، مطالب خود را آورده است.

8. علامات یوم القيامة، حافظ ابو عبد الله محمد بن احمد قرطبی انصاری (م 671 ق).

این کتاب، در قاهره به چاپ رسیده و از خروج دجال، ظهور مهدی علیه السلام و نشانه های ظهور، سخن گفته است.

وی از مفسران اهل سنت و صاحب تفسیر احکام القرآن است.

9. دعای استدعای فرج برای ظهور و شهود حضرت حجّت علیه السلام، خواجه نصیر (م 672 ق). (3)

ص: 256

1- (1). همان: ص 677.

2- (2). رک: یادنامه محقق طباطبایی: ج 3 ص 1493 و 1483.

3- (3). این اثر با این عنوان به چاپ رسیده است؛ ولی در کتاب احوال و آثار خواجه- که مفصل ترین نوشته در معرفی آثار خواجه نصیر است-، بدان اشاره نشده است.

این اثر، رسالهٔ مختصری است که در چهل صفحهٔ جیبی که در سال 1366 ش منتشر شده است.

10. علامات المهدی، محمد بن اسحاق رومی، مشهور به صدر الدین قونوی (م 673 ق).

نسخه ای ضمن مجموعه شماره 13212 در کتاب خانهٔ آیه الله مرعشی دارد که در ضمن کتاب بزرگداشت نامهٔ سید محمود مرعشی چاپ شده است. دو نسخهٔ دیگر از آن نیز در کتاب خانهٔ سلیمانیه ترکیه، یکی ضمن مجموعه شماره 43100 در بخش حاج محمود افندی و دیگری، ضمن مجموعه شماره 4849 در بخش ایاصوفیه، موجود است.

وی از فیلسوفان و عارفان فارسی زبان اهل سنت در قرن هفتم هجری است.

11. عقد الدرر فی أخبار المنتظر، یوسف بن یحیی بن علی بن عبد العزیز المقدسی الشافعی السلمی (685 ق).

وی از عالمان شافعی بیت المقدس است.

از این اثر، نسخه ای در کتاب خانهٔ آیه الله مرعشی، (1) و دو نسخه در آستان قدس رضوی به شماره های 1751 و 1752 موجود است.

از این کتاب، نسخه های متعدد در برلین و قاهره موجود است و بارها به چاپ رسیده است. (2) در این کتاب، 491 حدیث در دوازده باب، گردآوری شده است.

ب- آثار مفقود

12. تحقیق غیبة المنتظر، (3) اشرف بن اغر بن هاشم علوی (482-610 ق).

ص: 257

1- (1). رک: میراث شهاب: ش 13 ص 3.

2- (2). کتاب نامهٔ حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 516-515.

3- (3). الذریعة: ج 16 ص 75 ش 375، [1] لسان المیزان: ج 1 ص 449 ش 1407، الأعلام، زرکلی: ج 1 ص 332. [2]

مؤلف، از عالمان شیعه و از مشایخ ابن ابی طی است.

این کتاب، با عنوان الغیبة للحجة نیز معرفی شده است.

13. مشاهدة الآيات في أشرط الساعة وظهور العلامات. (1) 14. أحوال صاحب الزمان. (2) این دو اثر، از محمد بن مؤید معروف به سعد الدین حمویی جوینی (م 650 ق) است.

وی از مشایخ صوفیه و سنی مذهب است.

15. الملاحم، (3) دانیال (ظاهراً ق 7).

اطلاعات بیشتری از نویسنده به دست نیامد؛ اما ظاهراً ترجمه ای عربی از کتاب عبرانی ملحمه دانیال نبی باشد که حبیش بن ابراهیم تقلیسی (م ح 600 ق) آن را دیده و به فارسی ترجمه کرده و از دیگر منابع عربی نیز مطالبی بر آن افزوده است. کتاب تقلیسی، بارها چاپ شده است.

6-1- مهدویت نگاری در قرن هشتم

الف- آثار موجود

1. النهاية في الفتن والملاحم، عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر، ابن کثیر (م 774 ق).

نویسنده، از مفسران و مورخان مشهور اهل سنت است.

این کتاب، با عنوان های دیگری چون: النهاية او الفتن والملاحم، الفتن والملاحم

ص: 258

1- (1). فرائد المسطين: ج 2 ص 308.

2- (2). معجم المؤلفين: ج 12 ص 70.

3- (3). الذريعة: ج 22 ص 188. حاجی خلیفه در کشف الظنون و اسماعیل پاشا در هدیه العارفين، آن را ملحمه دانیال و اصول الملاحم نامیده اند. در تهران، کتابی فارسی به نام ملهمه دانیال به سال 1370 ق، چاپ شده که موضوع آن، پیشگویی و اخترگویی (تنجیم) است.

الواقعة في آخر الزمان، والنهاية فتن واهوال آخر الزمان (مختصر نهاية البداية) به چاپ رسیده است.

همچنین بخش هایی از آن به صورت مستقل با عناوینی چون: صفة الجنة، صفة النار، احوال يوم القيامة به چاپ رسیده است.

در این کتاب، چندین باب به امام مهدی اختصاص دارد مانند:

- ذکر المهدی الذی یكون فی آخر الزمان؛

- قول الرسول صلی الله علیه و آله: لو لم یبق من الدنیا الا یوم لبعث الله رجلاً منا یملأها عدلاً؛

- قول الرسول صلی الله علیه و آله: لا تنقضی الدنیا حتی یملك العرب رجل من اهل بیتی؛

- قول الرسول صلی الله علیه و آله: المهدی من عترتی من ولد فاطمة؛

- خروج المهدی وبقائه. (1) همچنین روایات دجال را به تفصیل آورده است. روایات اشراط الساعة و پاره ای پیشگویی ها نیز بخشی از آنهاست. البته بخش عمده ای از روایات این کتاب (جلد دوم) به روز قیامت و بهشت و جهنم اختصاص دارد.

2. مختصر اثبات الرجعة، سید بهاء الدین علی بن غیاث الدین عبدالکریم بن عبدالحمید نیلی (م 790 ق).

این کتاب، مختصری از اثبات الرجعة فضل بن شاذان است. شیخ آقا بزرگ آن را مختصر الغیبة نامیده است. کتاب، دارای نسخه خطی در آستان قدس رضوی است و توسط مؤسسه آل البیت در سال 1409 ق به چاپ رسیده است.

وی از عالمان شیعی امامی و از اساتید ابن فهد حلّی است.

3. الرجعة والرد علی اهل البدعة، حسن بن سلیمان بن خالد حلّی (ق 8 ق).

ص: 259

از عالمان شیعی امامی که از شهید اول، اجازه روایت دارد.

این کتاب، نسخه ای در کتاب خانه آستان قدس رضوی به شماره 2081 دارد.

وی در این کتاب، احادیث رجعت از کتاب بصائر الدرجات را آورده است. (1)4. منتخب الأنوار المضيئة.

اصل کتاب، الأنوار المضيئة تألیف سید بهاء الدین علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید نیلی نجفی (زنده در 803 ق) است. منتخب آن با عنوان منتخب الأنوار المضيئة توسط انتخاب کننده ناشناسی انجام شده است. اصل کتاب بنا بر نقل محدث نوری، (2) در پنج مجلد تألیف شده است. محدث نوری، جلد اول را روایت کرده که به خط مؤلف بوده و تاریخ موجود در این جلد 777 ق بوده است. بنا بر این، تألیف سال 777 ق یا قبل از آن بوده است؛ ولی منتخب آن بعد از وفات مؤلف اصل بوده است. چون منتخب بعد از ذکر نام مؤلف اصل برای او عبارت «قدس الله روحه الشریفة» به کار برده است.

این کتاب در دوازده فصل سامان یافته و از امامت، ولادت، فلسفه غیبت، توقیعات، تشرفات و علائم ظهور بحث کرده است (3). این اثر در سال 1430 ق با تحقیق محققان مؤسسه امام هادی علیه السلام در قم به چاپ رسیده است.

5. الجزيرة الخضراء، مجد الدین فضل بن یحیی طیبی کوفی (ق 8 ق).

این کتاب، داستان تشرّف علی بن فاضل را به جزیره خضراء در یازدهم شوال 699 ق نقل کرده است. علامه مجلسی در بحار الأنوار (ج 52 ص 174-159) و شیخ حرّ عاملی در اثبات الهداة (ج 3 ص 707) و نهاوندی، در العبقری الحسان (ج 2

ص: 260

1- (1). همان: ج 1 ص 377.

2- (2). مستدرک الوسائل: ج 8 ص 247

3- (3). همان: ص 136.

ص 127) و... آن را آورده اند. (1) همچنین ترجمه های متعددی دارد که کهن ترین آن، ترجمه علی بن حسین بن عبد العالی کرکی (م 940 ق) است. (2)

ب- آثار مفقود

6. اثبات الرجعة، حسن بن یوسف بن مطهر حلّی (م 726 ق).

نسخه خطی در کتاب خانه مدرسه فاضل خان مشهد. (3) 7. الروع والواجال فی نبأ المسیح والدجال، (4) شمس الدین محمد بن احمد ذهبی (م 748 ق).

وی از مورخان اهل سنت است.

8. کتاب المهدی، (5) برهان الدین ابراهیم بن محمد حنبلی، معروف به ابن قیّم جوزی (م 767 ق).

وی از عالمان اهل سنت است.

9. اخبار المهدی، (6) بدر الدین حسن بن محمد بن صالح نابلسی حنفی (م 772 ق).

وی سنی و دارای مذهب حنفی است.

10. جزء فی المهدی، (7) ابن کثیر (م 774 ق).

وی از مورخان و مفسران اهل سنت است.

11. إثبات الرجعة، حسن بن سلیمان بن خالد حلّی (ق 8 ق).

ص: 261

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 274، الذریعة: ج 5 ص 106.

2- (2). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 231 و 232-233.

3- (3). الذریعة: ج 1 ص 92.

4- (4). كشف الظنون: ج 1 ص 933. [1]

5- (5). همان: ج 2 ص 1465. [2]

6- (6). الدرر الكامنة: ج 2 ص 37. [3]

7- (7). البداية والنهاية: ج 6 ص 247-248، [4] الامام ابن کثیر: ص 143، [5] الاحتجاج بالأثر: ص 28.

نسخه خطی ای در کتاب خانه مدرسه فاضل خان مشهد دارد. (1)

7-1- مهدویت نگاری در قرن نهم

الف- آثار موجود

1. مثنوی عجایب یا علائم ظهور.

این رساله، قصاید شاه نعمه الله در باره ظهور است و نسخه خطی ای در کتاب خانه مرکزی دانشگاه تهران دارد. (2) 2. رساله مهدیه.

دارای نسخه خطی به شماره 530 و 6882 در کتاب خانه آستان قدس رضوی است. این اثر با تحقیق و تعلیق دکتر حمید فرزام و با عنوان شاه ولی و دعوی مهدویت، در سال 1348 ش، از سوی دانشگاه اصفهان در 102 صفحه و زیری به چاپ رسیده است.

این دو اثر، از شاه نعمه الله ولی (731-834 ق) است.

وی از صوفیان اهل سنت است.

ب- آثار مفقود

3. طرق احادیث المهدی، (3) حافظ ولی الدین ابو زرعه عراقی (762-826 ق).

از محدثان اهل سنت است.

8-1- مهدویت نگاری در قرن دهم

الف- آثار موجود

1. القناعه فیما تحسن الاحاطه به من اشراط الساعة، ابو الخیر محمد بن عبد الرحمن سخاوی (م 902 ق).

ص: 262

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 52.

2- (2). فهرست کتاب خانه مرکزی دانشگاه تهران: ج 8 ص 4724.

3- (3). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 497.

این کتاب در سال 1406 ق در مکتبه القرآن قاهره به چاپ رسیده است. کتاب، با نام ارتقاء الغرف نیز معرفی شده است. (1) سخاوی از مشایخ صوفیه و از علمای اهل سنت است.

2. نزول عیسی بن مریم آخر الزمان.

این کتاب در سال 1985 م در بیروت از سوی دار الکتب العلمیه به چاپ رسیده است.

3. رساله فی رد من انکر ان عیسی إذ انزل یصلی خلف المهدی صلاة الصبح.

این کتاب، نسخه خطی ای در کتاب خانه مسجد الحرام به شماره 59 دارد و در کتاب الحاوی للفتاوی سیوطی (ج 2 ص 166) در پایان رساله الاعلام بحکم عیسی به چاپ رسیده است. (2) 4. ظهور المهدی.

دو نسخه خطی در کتاب خانه های استانبول با عنوان رساله فی ظهور المهدی و رساله ظهورات المهدی وجود دارد. (3) 5. الکشف عن مجاوزة هذه الأمة الألف.

این رساله در ضمن رساله های سیوطی در الحاوی للفتاوی (ج 2 ص 92-86) بارها به چاپ رسیده و نیز به صورت مستقل به چاپ رسیده است و از ظهور مهدی علیه السلام، خروج سفیانی، نزول عیسی و کشته شدن دجال سخن گفته است و نسخه های فراوانی در کتاب خانه های ترکیه دارد. (4) سیوطی در این رساله اثبات می کند که روزگار امت پیامبر صلی الله علیه و آله از هزار سال تجاوز می کند؛ ولی به هزار و پانصد

ص: 263

1- (1). المقاصد الحسنة: ص 435، كشف الخفا: ص 288.

2- (2). المقاصد الحسنة: ص 402.

3- (3). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 502.

4- (4). همان: ج 2 ص 600 و 601.

سال نمی رسد. از این اثر نسخه های نیز در کتاب خانه آیه الله مرعشی قم به شماره 7/8358، 7/2102 و 11/2779 وجود دارد.

6. العرف الوردی فی أخبار المهدی

این کتاب، بارها به چاپ رسیده و چاپ اخیر آن از سوی «مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی» در ایران بوده است. همچنین در مجموعه الحاوی للفتاوی سیوطی (ج 2 ص 86-57) انتشار یافته است. نسخه های متعدّد در کتاب خانه های ترکیه دارد. سیوطی در این کتاب، الأربعون حدیثاً فی المهدی ابونعیم را تلخیص کرده و احادیثی نیز بر آن افزوده است. (1) این کتاب، دارای 225 حدیث است. کتاب، تبویب و فصل بندی ندارد. این روایت ها حاوی این مضامین است: المهدی منّا أهل البيت، المهدی من عترتی، شمایل و خصال مهدی، و دجال.

7. رسالة فی علامات المهدی.

این کتاب، نسخه ای در کتاب خانه مسجد الحرام (به شماره 34) دارد. (2) این آثار، همگی از جلال الدین سیوطی (م 911 ق) هستند.

وی از محدثان پُر تألیف اهل سنت و از مشایخ صوفیه در قرن دهم است.

8. تلخیص البیان فی علامات مهدی آخر الزمان، ابن کمال باش حنفی (م 940 ق).

این کتاب، نسخه های متعدّد در کتاب خانه عاشر افندی ترکیه به شماره 446 و کتاب خانه عارف حکمت مدینه به شماره 62/72240-ق دارد. (3) 9. القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر، احمد بن محمد بن حجر هیثمی (م 974 ق).

ص: 264

1- (1). همان: ص 509-510.

2- (2). همان: ج 1 ص 403.

3- (3). همان: ج 1 ص 252.

این کتاب، نسخه های متعدد و چاپ های گوناگون دارد و به ترکی نیز ترجمه شده است. (1) کتاب دارای یک مقدمه و سه فصل و یک خاتمه است. در مقدمه، بر تواتر احادیث مهدویت تصریح دارد. در فصل اول، 63 حدیث از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، در فصل دوم، 39 حدیث از صحابه، و در فصل سوم، 56 حدیث از تابعان آورده است. خاتمه نیز حاوی مباحث گوناگونی در موضوع مهدویت است.

این کتاب، با عنوان علامات المهدی المنتظر، در قاهره، توسط مکتبه القرآن نیز به چاپ رسیده است. نسخه هایی از این کتاب در قم در کتاب خانه مدرسه حجازی ها، به شماره 8893/59/113 و در کتاب خانه محقق طباطبایی، تصویری به شماره 116 موجود است.

وی از عالمان پُر اثر اهل سنت است.

10. رسالة فی المهدی.

دارای نسخه های خطی در کتاب خانه آیه الله مرعشی به شماره 524 و گنج بخش پاکستان به شماره 812 است. (2) 11. البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان.

این کتاب، نسخه های فراوان داشته و چندین نوبت نیز چاپ شده است. (3) کتاب در یک مقدمه و سیزده باب و یک خاتمه، سامان داده شده است و منابع آن العرف الوردی فی أخبار المهدی سیوطی و عقد الدرر ابو بدر یوسف شافعی و جمع الجوامع سیوطی است. نسخه ای از آن در کتاب خانه مسجد اعظم قم به شماره 636 و نسخه دیگری در کتاب خانه آیه الله مرعشی، به شماره 5234 موجود است.

ص: 265

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 578-579.

2- (2). همان: ج 1 ص 408.

3- (3). همان: ص 163.

12. تلخیص البیان فی أخبار مهدی آخر الزمان.

این کتاب نیز نسخه های متعدد دارد و در سال 1401 ق، در قم به چاپ رسیده است. (1) 13. احوال مهدی آخر الزمان.

این کتاب در کتاب خانه آیه الله مرعشی، نسخه ای به شماره 524 و 9215 دارد.

کتاب شامل شصت حدیث همراه با ترجمه فارسی آن است. نسخه ای از آن نیز در کتاب خانه گنج بخش پاکستان به شماره 1812 است.

این چهار اثر، از علاء الدین علی بن حسام الدین متقی هندی (م 975 ق) است.

وی از محدثان اهل سنت است.

14. در التمام فی تاریخ خروج المهدی.

15. حدیث «الائمة من بعدی بعدد نقباء بنی اسرائیل».

16. رسالة فی علائم الظهور

مؤلف، مطالبی را که در کتب علمای هند در باره علائم ظهور دیده، در این اثر آورده است.

17. رسالة فی ظهور المهدی علیه السلام

مطالب کوتاهی در باره چگونگی ظهور حضرت مهدی علیه السلام است.

18. رسالة جفر الکبیر فی تعیین ظهور المهدی علیه السلام

مؤلف در این رساله، سال ظهور حجت علیه السلام را با استفاده از جفر کبیر سال 1200 ق مشخص کرده است.

این پنج رساله، همگی از محمد بن پاینده ساوجی به خط مؤلف در کاشان و به

ص: 266

1- (1). مجله تراثنا: ش 3 ص 40، کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 251-250.

سال 979 ق کتابت شده است. (1) نویسنده، شیعی مذهب است؛ ولی درباره وی اطلاعات بیشتری در منابع نیامده است.

19. النجم الثاقب فی بیان ان المهدی من اولاد علی بن ابی طالب، شمس الدین محمد بن محمد بن عبد الرحمان بن علی بهنسی عقیلی خلوتی شافعی (م 1001 ق).

دارای نسخه های خطی متعدد است. (2) نویسنده از سنّیان شافعی مذهب و از مشایخ صوفیه است.

ب- آثار مفقود

20. البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان، (3) جلال الدین سیوطی (م 911 ق).

وی از محدثان اهل سنت و از مشایخ صوفیه است.

21. اثبات الرجعة، علی بن حسین بن عبد العالی (م 940 ق).

نسخه خطی ای در کتاب خانه راجه فیض آباد دارد. (4) مؤلف، از عالمان شیعی است.

22. رسالة فی الغیبة. (5) 23. المهدی الی ما ورد فی المهدی. (6) این دو اثر، از شمس الدین محمد بن طولول دمشقی (م 953 ق) است.

وی از مورخان و فقیهان حنفی مذهب است.

ص: 267

1- (1). فهرست جدید مسجد اعظم: ج 4 ص 261-262.

2- (2). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 745-746.

3- (3). همان: ج 1 ص 165.

4- (4). الذریعة: ج 1 ص 92.

5- (5). المهدی المنتظر: ص 42، [1] آثار الشیعة: ج 4 ص 119. [2]

6- (6). الشذرات الذهبیة: ص 118.

24. اثبات الرجعة، (1) شرف الدین یحیی بحرانی (ق 10 ق).

نویسنده از شاگردان محقق کرکی و از عالمان شیعی است.

25. اثبات وجود صاحب الزمان و غیبت و مصالح الغیبة، (2) سید شمس الدین محمد بن امیر اسد الله شوشتری (ق 10 ق).

از عالمان شیعی و شاگردان محقق ثانی است.

26. ذکر القائم و غیبت، (3) حرز بن علی بن حسین شناطیری (ق 10 ق).

اطلاعی از وی به دست نیامد.

9-1- مهدویت نگاری در قرن یازدهم

الف- آثار موجود

1. المشرب الوردی فی مذهب المهدی.

این کتاب در سال 1278 ق در قاهره به چاپ رسیده و نسخه های بسیار دارد. (4) کتاب، گفتاری است در باره این که مهدی علیه السلام بعد از ظهور به اجتهاد خود عمل می کند نه به احتیاط و نه به تقلید از کسی و مذهبی که در این جا منظور، مذهب ابو حنیفه است. شیخ عبد الله هندی معروف به مخدوم الملک چنین حکم کرده که مهدی علیه السلام به مذهب ابو حنیفه عمل خواهد کرد. (5) 2. الرد علی من حکم و قضی بأنّ المهدی الموعود جاء و مضی.

این رساله، نسخه های متعددی در نجف، هند و مکه دارد. (6)

ص: 268

1- (1). الذریعة: ج 1 ص 95. [1]

2- (2). الذریعة: ج 1 ص 109، [2] احياء التراث: ص 211.

3- (3). احياء الدائر: ص 41.

4- (4). همان: ص 647-646، مجله تراثنا: ش 30 ص 68.

5- (5). رک: فهرست نسخه های خطی کتاب خانه مرعشی: ج 17 ص 12.

6- (6). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 388.

دارای نسخه خطی در کتاب خانه بلدیة اسکندریه مصر است. (1)4. مهدی آل الرسول.

این رساله، نسخه های بسیار دارد و یک بار بدون تاریخ نیز به چاپ رسیده است. نویسنده، احادیثی را در باره غیبت، ظهور و نشانه های ظهور جمع کرده است.

این چهار اثر از نور الدین علی بن سلطان محمد قاری هروی، مشهور به ملا علی قاری (م 1014 ق) هستند.

وی از دانشمندان حنفی مذهب است که در علوم بسیاری چیره دست بود.

5. جزیره خضرا و بحر ابیض، قاضی نور الله شوشتری (م 1019 ق).

در سال 1884 م، در هند در مطبعه نوری به چاپ رسیده است. (2)6. الفوز و الأمان فی المهدی صاحب الزمان. (3) این قصیده در کتاب الحدیقه الجلالیه شیخ بهایی به سال 1411 (در صفحات 48-50) به چاپ رسیده است. شیخ احمد منیفی، این قصیده 63 بیتی را شرح کرده که در آخر کشکول البهائی چاپ مصر به طبع رسیده است. همچنین ترجمه و شرح فارسی آن در مجله سفینه (ش 11) به قلم فهیمه فهیمی نژاد به چاپ رسیده است.

این اثر از شیخ بهایی (م 1031 ق) است.

7. فوائد فوائد الفکر فی الامام المهدی المنتظر، مرعی بن یوسف کرمی مقدسی حنبلی (م 1033 ق).

ص: 269

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 400.

2- (2). همان: ص 269.

3- (3). المهدی المنتظر: ص 44، [1] روضات الجنات: ج 3 ص 532.

دارای نسخه کتاب خانه ملی پاریس به شماره 2026، و کتاب خانه سلیمانیه استانبول به شماره 22970 و 1446 است. (1) این کتاب در هفت باب تدوین شده است و تصویری از نسخه خطی آن در کتاب خانه محقق طباطبایی در قم به شماره 116 موجود است و در قم نیز، تحقیق و منتشر شده است.

وی از عالمان حنبلی مذهب فلسطین و از مشایخ الأزهر است.

8. کفایة المهتدی فی معرفة المهتدی، سید محمد میرلوحی (م، بعد از 1085 ق).

نسخه خطی این اثر در کتاب خانه مجلس شورای اسلامی به شماره 833 و در دانشگاه تهران به شماره 619 وجود دارد و گزیده آن با عنوان گزیده کفایة المهتدی چاپ شده است. (2) وی از عالمان شیعه در دوره صفویه است.

9. اثبات الرجعة و ظهور الحجة، سید محمد موسی استرآبادی (م 1088 ق).

از عالمان شیعه است.

این کتاب، نسخه های متعدد دارد و اخیراً با عنوان الرجعة چاپ شده است.

10. الرجعة، محمد مؤمن بن دوست محمد حسینی استرآبادی (م 1088 ق).

این کتاب در سال 1415 ق در قم به چاپ رسیده و در آن 111 حدیث گردآوری شده است. نویسنده، خود تلخیص آن را با عنوان منتخب کتاب الرجعة تحریر کرده که دارای نسخه خطی در دانشگاه تهران به شماره 2144 است. (3) کتاب، مقدمه ای دارد که در آن، برخی احادیث تسلیم در برابر ائمه را آورده است و یک باب درباره رجعت و باب دیگر درباره دجال است.

ص: 270

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 553.

2- (2). همان: ص 609-610.

3- (3). همان: ص 685.

وی از عالمان شیعی است.

11. شوق مهدی، ملا محسن فیض کاشانی (م 1091 ق).

غزلیات فیض کاشانی در باره حضرت مهدی که با مقدمه علی دوانی در سال 1398 ق در تهران و در کتاب فروشی اسلامیة، به چاپ رسیده است.

12. اخبار ظهور، ناشناس (ق 11 ق).

نسخه آن در کتاب خانه آستان قدس به شماره 10657 نگهداری می شود و در ورق 175 تصریح شده که تاریخ تألیف 1078 ق است. (1) 13. توقیت ظهور امام زمان، عبد الهادی بن رفیع الدین حسین رضوی دلجانی (ق 11 ق).

شیعه است.

کتاب، دارای نسخه خطی به شماره 1988 در کتاب خانه مدرسه فیضیه است. (2) 14. رساله فی بیان وجه غیبة الحجة، ماجد بن فلاح شیبانی (ق 11 ق).

نویسنده رساله، شیعی مذهب است.

از این رساله، نسخه ای در کتاب خانه آیه الله مرعشی موجود است. (3) 15. تفریج الکربة عن المنتقم لهم فی الرجعة، سیّد محمود حسینی کاظمی (م 1085 ق).

این کتاب، دارای نسخه ای در کتاب خانه آیه الله مرعشی به شماره 726 است و همچنین با نام اثبات وجوب الرجعة و تفریج الکربة هم معرفی شده است. (4) نویسنده، شیعه امامی است.

ص: 271

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 68.

2- (2). فهرست نسخه های خطی کتاب خانه مدرسه فیضیه: ج 2 ص 260.

3- (3). الذریعة: ج 20 ص 112. [1]

4- (4). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 57-58 و ص 245-246.

16. دعائم الدين و كشف الريبة في اثبات الكرة و الرجعة، محمد محسن بن محمد حسين بن عناية الله مشهدي (ق 11 ق).

دارای نسخه خطی در کتاب خانۀ ملّی به شماره 397 است. (1) مذهب وی شیعه امامی است.

ب- آثار مفقود

17. مختصر القول المختصر فی علامات المهدي المنتظر.

18. حاشية على القول المختصر فی علامات المهدي المنتظر.

کتاب القول المختصر از ابن حجر هیثمی است و نویسنده این دو اثر، نوه وی، رضی الدین بن عبد الرحمان بن احمد بن حجر (م 1010 ق) است. (2) وی از اهل سنت است.

19. القصيدة فی استقبال قصيدة الفوز و الأمان فی مدح صاحب الزمان، (3) شیخ جعفر خطی بحرانی (م 1028 ق).

وی شیعه امامی است.

20. اثبات وجود القائم، (4) شیخ بهایی (م 1031 ق).

21. مرآة الفكر فی المهدي المنتظر، (5) موسی بن یوسف کرمی حنبلی (م 1033 ق).

سنی و دارای مذهب حنفی است.

22. الرد علی شرعة التسمية، (6) سیّد رفیع الدین محمد بن امیر شجاع الدین محمود (1034 ق).

ص: 272

1- (1). فهرست کتاب خانۀ ملّی: ج 9 ص 341.

2- (2). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 289.

3- (3). الذریعة: ج 16 ص 373. [1]

4- (4). ریاض العلماء: ج 5 ص 96. [2]

5- (5). هدیة العارفين: ج 2 ص 427. [3]

6- (6). ریحانة الأدب: ج 3 ص 56. [4]

وی شیعه است.

23. رسالة فی مناہج تسمیات المہدی، (1) محمد باقر حسینی میرداماد (م 1040 ق).

از فیلسوفان و فقیهان شیعه امامیه در دوره صفوی است.

10-1- مهدویت نگاری در قرن دوازدهم

الف- آثار موجود

1. الإشاعة لأشراط الساعة، سید شریف محمد بن رسول برزنجی شافعی (م 1103 ق).

این کتاب، چاپ های متعدد دارد. نویسنده در این اثر، علائم قیامت را برشمرده است. کتاب، دارای سه باب است: باب اول، علائم بعیده قیامت که به وقوع پیوسته و گذشته اند؛ باب دوم، نشانه های متوسط که ظاهر شده، ولی منقرض نشده اند، باب سوم، علائم و نشانه های قریبه. بیشترین بخش این باب، به امام مهدی علیه السلام و نشانه های ظهور اختصاص دارد.

وی مذهب شافعی دارد و از مشایخ تصوف است.

2. كشف التعمية فی حکم التسمية.

این کتاب با تحقیق حمید میرزایی تبریزی توسط انتشارات دار الکتب الإسلامیة تهران به چاپ رسیده است.

همچنین کتاب دارای نسخه خطی در کتاب خانۀ مجلس شورای اسلامی به شماره 4252 است. (2) 3. اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات.

این کتاب در هفت جلد به چاپ رسیده است. اواخر جلد ششم و تمام جلد

ص: 273

1- (1). بحار الأنوار: ج 13 ص 172. [1]

2- (2). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 595.

هفتم (ابواب 32 تا 34) به امام مهدی علیه السلام اختصاص دارد و 846 حدیث در این زمینه آورده است.

یک باب به امامت مهدی علیه السلام اختصاص دارد. باب دیگر، احادیث عامه را در باره مهدی علیه السلام آورده است. باب سوم به بیان معجزات مهدی علیه السلام اختصاص دارد و باب چهارم در صفات و نشانه های ظهور است.

4. الايقاظ من الهجعة بالبرهان على الرجعة.

این کتاب در دوازده باب تنظیم شده است، باب اول به مقدمات اختصاص دارد و دوازده مطلب کلی در چگونگی تعامل با ادله بویژه روایات، گوشزد شده است.

باب دوم، به ذکر ادله امکان و صحّت رجعت اختصاص دارد. باب سوم، به بیان آیات پرداخته است. در باب های چهارم تا ششم، وقوع رجعت در امت های پیشین را ذکر می کند. باب های هفتم تا دهم، به وقوع رجعت در امت اسلام اختصاص دارد. در باب یازدهم، از وقوع دولت پس از دولت مهدوی بحث می کند و در باب دوازدهم، به پاسخگویی به شبهات منکران رجعت می پردازد.

مؤلف در مجموع، بیش از شصت آیه و ششصد حدیث در اثبات رجعت با ذکر منابع و حذف اسناد آورده است.

این کتاب، دارای نسخه های خطی متعدد و ترجمه به زبان فارسی است و در سال 1381 ق در قم به چاپ رسیده است.

این سه اثر، از محمد بن حسن حرّ عاملی (م 1104 ق)، فقیه بزرگ امامیه اند.

5. المحجّة فیما نزل فی القائم الحجّة.

در این کتاب، آیات مؤول به مهدی علیه السلام با احادیث مربوط گردآوری شده است و در مجموع 61 سوره، نزدیک به یکصد و چهل آیه به مهدی علیه السلام تأویل شده است.

این مجموعه در 121 فصل تنظیم شده است و مؤلف فقط به آوردن احادیث ذیل آیات بسنده کرده و از هر گونه داوری پرهیز نموده است.

ترجمه فارسی آن با عنوان سیمای حضرت مهدی در قرآن به چاپ رسیده است.

6. تبصرة الولی فیمن رأى القائم المهدی علیه السلام

در این کتاب، ملاقات 124 نفر با امام زمان علیه السلام گزارش شده است. این کتاب، نسخه های خطی متعدد دارد و در دو نوبت در سال های 1272 ق و 1411 ق به چاپ رسیده است.

این دو اثر از سید هاشم بحرانی (م 1107 ق)، از علمای بزرگ شیعه، است.

7. توقیعات امام ثانی عشر.

در سال 1313 ق در هند چاپ سنگی شده است.

8. رجعت.

در سال 1367 ش در تهران به چاپ رسیده است. این کتاب شامل چهارده حدیث در ملاحم و علائم ظهور و رجعت است. از این اثر 59 نسخه خطی در کتابخانه های ایران، شناسایی شده است. (1) 9. بحار الأنوار.

علاوه مجلسی جلد سیزدهم از دوره بیست و پنج جلدی بحار الأنوار را به «تاریخ الامام الثانی عشر» اختصاص داده است که در چاپ جدید، جلد های 51-53 اند.

این بخش از کتاب بحار الأنوار، ترجمه های متعدد دارد که معروف ترین آن، مهدی موعود ترجمه علی دوانی است. این مجلّدات حاوی 31 باب است که از ولادت آغاز می شود و به توقیعات ختم می گردد.

از این اثر، دو ترجمه مخطوط نیز در منابع گزارش وجود دارد.

ترجمه از ناشناخته. نسخه شماره 1132 کتاب خانه شیخ حیدر علی مؤید.

ترجمه از محمد حسن بن محمد ولی ارومیه ای افشار. نسخه شماره 5166

ص: 275

کتاب خانه آیه الله مرعشی قم و شماره 18 کتاب خانه گوهرشاد مشهد و نیز شماره 158 کتاب خانه آستان قدس رضوی مشهد. (1) این آثار، از علامه محمدباقر مجلسی (م 1110 ق) هستند.

10. اثبات الرجعة (2)، حسن بن عبد الرزاق لاهیجی (م 1121 ق).

این رساله، توسط جناب آقای علی صدرایی خویی تصحیح شده و توسط انتشارات مسجد انگجی تبریز به چاپ رسیده است. لاهیجی این کتاب را در چهار فصل با حدود شصت حدیث به فارسی نگاشته است. نسخه ای از این اثر در کتاب خانه مجلس به شماره 285 موجود است.

وی از عالمان شیعی است.

11. مثنوی نرگسدان، ملا اسماعیل ذبیحی (م 1150 ق).

این کتاب، چاپ سنگی ای به سال 1325 ق در تبریز دارد و دارای نسخه های متعدد در کتاب خانه ملک و دانشگاه تهران است. (3) وی شیعه است.

12. فتح المئتان شرح الفوز والأمان فی مدح صاحب الزمان، احمد بن علی بن عمر بن صالح عدوی (م 1173 ق).

از نویسندگان مصری و دارای مذهب اهل سنت است.

این کتاب که شرح قصیده «الفوز والأمان» شیخ بهایی است، در سال 1288 ق در قاهره به چاپ رسیده است.

13. من علامات القيامة الكبرى، المسيح، الدجال واسرار الساعة، محمد بن احمد سفارینی (م 1188 ق).

ص: 276

1- (1) ر. ک: فهرستگان نسخه های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه: ج 3 ص 45.

2- (2) الذریعة: ج 1 ص 92.

3- (3) کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 627.

در سال 1407 ق در قاهره به چاپ رسیده است.

وی از عالمان حنبلی مذهب اهل سنت است.

14. العرف الوردی فی دلائل المهدی، عبد الرحمان بن مصطفی عیدروس یمنی (م 1192 ق).

دارای نسخه خطی در کتاب خانه سلطنتی برلین، به شماره 2732 است.

اطلاعاتی از مؤلف به دست نیامد.

15. الذخیره فی المحشر فی مولد الإمام المنتظر، محمد ابو عزیز خطی بحرانی (م 1200 ق).

در سال 1374 ق، در نجف به چاپ رسیده و نسخه های فراوان دارد و با عنوان مولد الإمام الحجّة القائم نیز به چاپ رسیده است.

(1) مؤلف، از علمای شیعی امامی ناحیه «خَط» در شمال عربستان (بحرین تاریخی) است.

16. عوالم العلوم و المعارف، عبدالله بحرانی (م 1110 ق).

بخش مربوط به حضرت مهدی از این کتاب با عنوان الإمام الحجّة بن الحسن علیه السلام در پنج مجلد، چاپ شده است. در این پنج مجلد، 2926 حدیث در بیست و یک عنوان کلی تنظیم شده است که عبارت اند از: نسبه، احوال امه، حمله و ولادته، اسمائه و القابه، حلیته و شمائله، الآیات المؤولة، النصوص علی امامته و غیبته، اخبار الكهنة و الملوک به، خصاله، معجزاته، اثبات الغیبة، علة الغیبة، نوابه، حال الشیعة فی غیبته، وظائف الإمام فی الغیبة، من ادعی الرویة، علامات الظهور، يوم الخروج، کیفیة خروجه، سیرته و اخلاقه عند الظهور، و الرجعة.

نسخه های خطی این اثر در کتاب خانه آیه الله مرعشی قم به شماره 354،

ص: 277

ب- آثار مفقود

17. مولد القائم، (1) سیّد هاشم بحرانی (م 1107 ق).
18. رسالة فی تحریم تسمیة صاحب الزمان، (2) سلیمان ماحوزی (م 1121 ق).
19. اثبات الرجعة، (3) جمال الدین محمّد بن آقا حسین خونساری (م 1125 ق).
20. ارشاد الجهلة المصرین علی انکار الغیبة والرجعة. (4) 21. الرجعة. (5) این دو اثر، از محمّد هاشم خراسانی (م بعد از 1128 ق) است.
این چهار تن، همگی از عالمان شیعی امامی اند.
22. حیات الأموات بعد الموت، (6) احمد بحرانی (م 1131 ق).
وی، عالمی شیعی است.
23. حیات الأموات، (7) آقا حسین خوانساری (م 1131).
24. القصیدة فی استقبال الفوز و الأمان فی مدح صاحب الزمان، (8) امیر محمّد ابراهیم بن محمّد معصوم قزوینی (م 1145 ق).
از عالمان امامی و ریاضیدان و محدّث است.

ص: 278

-
- 1- (1). الذریعة: ج 23 ص 275. [1]
 - 2- (2). الذریعة: ج 11 ص 138. [2]
 - 3- (3). الذریعة: ج 1 ص 91. [3]
 - 4- (4). همان: ص 513. [4]
 - 5- (5). الكواكب المنتشرة: ص 813.
 - 6- (6). لؤلؤ البحرين.
 - 7- (7). الذریعة: ج 7 ص 116.
 - 8- (8). تتمیم أمل الآمل: ص 54. [5]

25. النوافح القریبة الکاشفة عن خصائص الذات المهدیة. (1) 26. الهدایة الندیة فیما جاء فی فضل ذات المهدیة. (2) این دو اثر، از قطب الدین مصطفی بن کمال الدین بکری (م 1162 ق) است.

مؤلف، از سنّیان حنفی مذهب است.

27. رساله فی المهدی. (3) 28. الروض الوردی فی اخبار المهدی.

نسخه خطی این کتاب، در کتاب خانۀ صاحب عقبات الأنوار (که امروزه «کتاب خانۀ سیّد ناصر حسین» نامیده می شود)، در لکنوی هند، موجود است. (4) این دو اثر از جعفر بن حسن بن عبد الکریم برزنجی (م 1177 ق) است.

وی، از مفتیان شافعی مذهب است.

29. جمع الأحادیث القاضیة بخروج المهدی، (5) محمّد بن اسماعیل صنعانی (م 1182 ق).

از عالمان اهل سنّت و معاصر محمّد بن عبد الوهّاب است.

30. رساله فی المهدی، (6) ادريس بن محمّد بن حمدوني عراقی فارسی (م 1183 ق).

31. الحاشیة علی اثبات الرجعة، (7) سیّد میر علی نقی سامان (ق 12 ق).

ص: 279

1- (1). هدیة العارفين: ج 2 ص 450. [1]

2- (2). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 780.

3- (3). همان: ج 1 ص 407.

4- (4). همان: ص 415. گفتنی است میر حامد حسین، بخش هایی از این کتاب را در استقصاء الأفحام در بحث تولد و نسب مهدی علیه السلام عیناً نقل کرده است.

5- (5). معجم المؤلفين: ج 9 ص 56. [2]

6- (6). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 1 ص 410.

7- (7). الذریعة: ج 6 ص 9. [3]

نویسنده، شیعی مذهب است.

32. غیبت و علائم ظهور، (1) ناشناس (ق 12 ق).

33. گلدسته معانی، سید جلال الدین زید پوری هندی (ق 12 ق).

مثنوی بلند و لطیف در 1657 بیت در مدح امام زمان علیه السلام است. (2) ظاهراً از شاعران شیعی است.

34. مشید الأركان فی النص علی صاحب الزمان، عبد الواحد بن محمد عاملی (ق 12 ق).

این کتاب، سه بخش دارد: ضرورت وجود حجّت، نصوص (احادیث) رسیده از ائمه در باره مهدی علیه السلام و تولّد و دیدار کنندگان. (3) مؤلف، از عالمان شیعی است.

35. ترجمه دعای ندبه، (4) مولی رفیع گیلانی (ق 12 م).

از عالمان شیعی است.

جمع بندی و چند نکته

در پایان، به چند نکته که در تحلیل این آثار می تواند سودمند باشد، اشاره می گردد:

یک. جدول زمانی تألیف این آثار بر حسب قرون چنین است:

قرن: سوم، نویسنده: 36،

ص: 280

1- (1). الذریعة: ج 16 ص 83. [1]

2- (2). الذریعة: ج 18 ص 213. [2]

3- (3). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 649.

4- (4). الذریعة: ج 26 ص 197. [3]

کتاب: 52.

قرن: چهارم، نویسنده: 29، کتاب: 46.

قرن: پنجم، نویسنده: 16، کتاب: 36.

قرن: ششم، نویسنده: 7، کتاب: 7.

قرن: هفتم، نویسنده: 10، کتاب: 15.

قرن: هشتم، نویسنده: 10، کتاب: 11.

قرن: نهم، نویسنده: 2، کتاب: 3.

قرن: دهم، نویسنده: 11، کتاب: 26.

قرن: یازدهم، نویسنده: 18، کتاب: 23.

قرن: دوازدهم، نویسنده: 26، کتاب: 35.

جمع کل: 165 نویسنده، 254 کتاب

دو. از جهت کثرت تألیف، غالب نویسندگان، صاحب یک اثر بوده اند؛ ولی چند نفر بیش از یک اثر داشته اند که فهرست آنان به ترتیب کثرت اثر چنین است: 1. شیخ صدوق (ق 4 ق) ده اثر.

2. شیخ مفید (ق 5 ق) نه اثر.

3. ابونعیم اصفهانی (ق 5 ق) هشت اثر.

4. دو نفر، هر کدام هفت اثر داشته اند: فضل بن شاذان (ق 3 ق)؛ سیوطی (ق 10 ق).

5. دو نفر، هر کدام پنج اثر داشته اند: ابن عربی (ق 7 ق)؛ پاینده (ق 10 ق).

ص: 281

6. چهار نفر، هر کدام چهار اثر داشتند: عبد الله بن جعفر حمیری (ق 3 ق)؛ حسن بن علی بن ابی حمزه بطائنی (ق 3 ق)؛ متقی هندی (ق 10 ق)؛ ملا علی قاری (ق 11 ق).

7. پنج نفر، هر کدام سه اثر داشتند: محمد بن حسن جمهور (ق 3 ق)؛ محمد بن مسعود عیاشی (ق 4 ق)؛ شیخ حرّ عاملی (ق 12 ق)؛ علامه مجلسی (ق 12 ق)؛ سید هاشم بحرانی (ق 12 ق).

8. بیست و سه نفر، هر کدام دو اثر داشتند: علی بن حسن فضال (ق 3 ق)؛ علی بن مهزیار اهوازی (ق 3 ق)؛ عزیز بن یحیی جلودی (ق 4 ق)؛ سلامه بن محمد (ق 4 ق)؛ ابن المنادی (ق 4 ق)؛ حسن بن حمزه علوی (ق 4 ق)؛ محمد بن احمد بن قضاة (ق 4 ق)؛ ابن جنید (ق 4 ق)؛ عیاشی جوهری (ق 5 ق)؛ سیرافی (ق 5 ق)؛ سید مرتضی (ق 5 ق)؛ کراچکی (ق 5 ق)؛ حسن بن سلیمان حلّی (ق 8 ق)؛ ابن کثیر (ق 8 ق)؛ شاه نعمه الله ولی (ق 9 ق)؛ سعد الدین حموی (ق 10 ق)؛ ابن طولون (ق 10 ق)؛ رضی الدین ابن حجر (ق 11 ق)؛ شیخ بهایی (ق 11 ق)؛ مرعی حنبلی (ق 11 ق)؛ محمد هاشم خراسانی (ق 12 ق)؛ مصطفی بن کمال (ق 12 ق)؛ برزنجی (ق 12 ق).

سه. وضعیت آثار از جهت چاپ، نسخه خطی و مفقودی چنین است:

از این 254 اثر معرفی شده، تعداد 57 اثر به چاپ رسیده، تعداد 27 اثر تاکنون به چاپ نرسیده و به صورت نسخه خطی موجود است و تعداد 170 اثر مفقود و ناشناخته است.

چهار. از 165 نویسنده ای که آثارشان معرفی شد، 107 نفر شیعه، شش نفر واقفی، یک نفر فطحی و 44 نفر اهل سنت اند و هفت نفر دیگر ناشناس اند.

پنج. جستجو در اینترنت، بویژه در پایگاه های کتاب و کتاب شناسی و نسخه شناسی و نیز بررسی ارجاعات در منابع مکتوب و دیجیتال، هر جستجوگری را به این نتیجه می رساند که منابع مستقل مکتوب در باره امام مهدی علیه السلام و موضوعات مرتبط، بیش از این مقدار است که در این کتاب شناسی یاد شد؛ اما ضرورت مستند بودن اطلاعات این دانش نامه، اقتضا می کرد که از منابع غیر مکتوب یا منابع واسطه ای که اعتبار آنها اثبات نشده است، بهره گیری نشود. به این ترتیب، این کتاب شناسی را نیز باید گامی دیگر در مسیر کتاب شناسی های مهدویت به شمار آورد و نه آخرین آنها!

ص: 283

اشاره

پس از قرن دوازدهم، از هنگامی که صنعت چاپ و برخی عوامل بیرونی چون ارتباط شرق و غرب، زمینه ساز تحولات فرهنگی در جوامع اسلامی شد، بسیاری از موضوعات، از جمله مسئله «مهدویت»، کانون توجه پژوهشگران و نویسندگان قرار گرفته است. این دوره را می توان دارای پنج مشخصه کلی دانست:

یک. تدوین رساله ها و کتب فراوان؛

دو. تدوین آثار انتقادی و گاه مغرضانه؛

سه. تدوین پایان نامه های دانشگاهی؛

چهار. انتشار مجلات موضوعی-تخصصی؛

پنج. تدوین فرهنگ نامه ها و دانش نامه ها؛

شش. مطالعات خاورشناسان.

اینک به اجمال به هر یک از این محورها نظری می افکنیم.

1-2- تدوین رساله ها و کتب فراوان

بر اساس آخرین کتاب شناسی جامعی که در موضوع مهدویت تدوین شده، یعنی کتاب امام مهدی در آینه قلم از ابتدا تاکنون بیش از 7550 اثر تألیف شده است. اگر نوشته های دوره های نخست تا قرن دوازدهم را- که جمع آنها به 254 اثر عدد می رسد- از آن کم کنیم، 7296 اثر باقی می ماند و این یعنی حدود سی برابر تمامی آثار دوازده قرن گذشته که این، نشان از گستردگی فوق العاده تألیف و تدوین

و پژوهش در موضوع مهدویت در دوره معاصر دارد.

ناگفته نماند که در میان این جمع انبوه، آثار علمی و پژوهشی فراوان نیستند؛ بلکه غالب این آثار را نوشته های ترویجی و عمومی تشکیل می دهند. ضمناً در این شمارش و سنجش، مبنای بر «کتاب» بوده و مقالات، استقصا و شمارش و گزارش نشده اند.

2-2- تدوین آثار انتقادی و گاه مغرضانه

از نیمه قرن چهاردهم هجری (ح 1310 ش) به بعد، کتاب هایی در نقد مهدویت یا فرهنگ مهدوی شیعه نگارش یافته که بیشتر تحت تأثیر شرایط سیاسی-اجتماعی جهان صورت گرفته است. ادعاهای مهدویت در دوره معاصر، ظهور سلفی گری جدید در حجاز و نیز حرکت ها و جنبش هایی که در سودان، مکه و... شکل گرفته، بستر عمده شکل گیری این آثار بوده است. برخی از اینها نگاه تاریخی دارند و برخی دیگر، نگاه تاریخی-حدیثی. (1) اینک به معرفی عمده ترین آنها می پردازیم.

1. رجعت، محمدحسن شریعت سنگلچی تهرانی (1271-1322 ش)، تهران:

دار التبلیغ، 1320 ش، دوم، 68 ص.

چاپ نخست کتاب، در آغاز سال 1315 ش (1355 ق/1936 م) در تهران در مجموعه «بیانات مُصلح کبیر» منتشر شده است. مؤلف، احادیث رجعت (بازگشت مردگان در آخر الزمان) را از منابع حدیثی و تفسیری و کلامی شیعه، اخذ و به نقد رجالی و محتوایی آنها می پردازد و در نقد محتوایی نیز عمدتاً بر قرآن و دلیل عقل

ص: 286

1- (1). گفتنی است به نقدهای جامعه شناختی و آسیب شناسانه ای که برخی روشن فکران معاصر (محمددرضا حکیمی، علی شریعتی، عبدالکریم سروش و...) ذیل عنوان «انتظار پویا (فعال)» و «انتظار ایستا (منفعل)» و موارد مشابه مطرح کرده اند، به دلیل آن که اساساً در خدمت به باور مهدی شیعی شکل گرفته اند، نخواهیم پرداخت.

تکیه دارد و سرانجام، باور «رجعت» را خارج از «عقاید ضروری مذهب امامیه» می‌شمارد (1) و رد می‌کند. این کتاب، در روزگار خود، نقدهای بسیاری برانگیخت و در جواب آن، کتاب‌های متعددی در «اثبات رجعت» نگاشته شد، از جمله: اثبات رجعت از سید ابوالحسن حسینی قزوینی و بیداری امت در اثبات رجعت از سید مهدی موسوی اصفهانی و غیبت و رجعت از شیخ مجتبی قزوینی.

2. بررسی علمی در احادیث مهدی علیه السلام، سید ابوالفضل برقی قمی (ابن الرضا) (1287-1370 ش)، تحریر دوم، تهران: [بی‌نا]، 1368 ش، 208 ص.

این کتاب-که چاپ نخست آن حدود سال 1340 ش (1380 ق) منتشر گردید-، تا کنون، نقدهای مکتوب فراوانی را برانگیخته است و نویسندگان برجسته‌ای چون:

سید محمّد باقر صدر، لطف الله صافی، ناصر مکارم، جعفر سبحانی و مرتضی مطهری، هر کدام در آثار مهدوی خویش در صدد پاسخگویی به برخی دیدگاه‌ها و شبهات مطرح در این کتاب برآمده‌اند.

برقی نیز در روش نقد، همانند شریعت سنگلچی عمل می‌کند، با این تفاوت که در مباحث رجالی و محتوایی خویش، به نقد تاریخی، با تفصیل بیشتری می‌پردازد. کتاب او با نقد روایات تولّد امام مهدی علیه السلام و نام مادر و قابله و کیفیت حمل و تولّد و رشد و... آغاز می‌شود. فصل دوم به نقد روایات رجعت (بازگشت مردگان در آخر الزمان) اختصاص دارد. فصل سوم، نقد روایات تفسیری در تطبیق آیات بر امام مهدی علیه السلام و ظهور و دولت اوست. فصل چهارم نیز مشتمل بر نقد روایات مربوط به پس از رحلت امام مهدی علیه السلام است. سپس چند مقاله در باب:

مهدیان قبل و بعد از تولّد امام مهدی علیه السلام، مهدی در منابع اهل سنت و مقدمه‌ای بر

ص: 287

1- (1). آیه الله حاج شیخ عبدالکریم حائری (م 1355 ق)، در پاسخ به استفتائی در این باره، ضمن اشاره به این که شخصاً رجعت را قبول دارد، تصریح می‌کند که منکر رجعت، «منکر ضروری مذهب» نیست (ر.ک: جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی-سیاسی ایران، رسول جعفریان: ص 931).

مطالعه اخبار مهدی (سیره اش، یارانش، آیاتش، علائم ظهورش، نحوه خروج و قیامش و دولتش) آمده است.

3. المهدی و المهدویة، احمد امین بک، قاهره: دار المعارف، 126 ص، چاپ اول: 1951، م.

چاپ جدید: قاهره: شرکت نوابغ الفکر، 1430 ق/2009 م، 112 ص.

احمد امین، این کتاب را در مصر به سال 1951 م نوشته است. وی تاریخچه ای از آنچه در تاریخ اسلام از دعاوی مهدویت رخ داده به اجمال گزارش می کند و سپس به گمان خود به ریشه پیدایش اندیشه مهدویت می پردازد که عبارت است از:

ظلم ستیزی سرشت انسانی و فراوانی ظلم و ستم در تاریخ بشریت.

وی ستم خلفای اموی و عباسی را در شکلگیری این اندیشه در میان مسلمانان، بی تأثیر نمی داند و از نقدهای ابن خلدون بر اندیشه مهدویت دفاع می کند و در پایان، برخی از آثار منفی اندیشه مهدویت را شرح می دهد.

دعاوی مطرح در این کتاب، مستند نشده اند و این نوشته، بیشتر به یک تحلیل سیاسی-تاریخی شبیه است تا پژوهش در زمینه یک موضوع اعتقادی-تاریخی.

بر این کتاب، نقدها و ردیه هایی نوشته شده که عبارت اند از:

الف-المهدی و احمد امین، شیخ محمد علی زهیری (م 1385 ق)، نجف: مطبعة علمية، 1370 ق. (1) این کتاب، در قطع جیبی در 224 صفحه و با مقدمه علامه محمد حسین کاشف الغطاء به چاپ رسیده است. رویکرد عمده نقد، متوجه ادعای کلامی و حدیثی و تاریخی احمد امین است.

ص: 288

1- (1). کتاب نامه حضرت مهدی علیه السلام: ج 2 ص 724.

ب- مع الدكتور احمد امين فى حديث المهدي و المهديوة، محمد امين زين الدين، بيروت: مؤسسة النعمان، 1413 ق 1992/ م.

ج- دفاع عن الكافي، ثامر العميدى، جلد اول، ص 167-611.

نويسنده، باب اول را با عنوان «شبهات و اوهام حول ظهور المهدي» به برسى نقدها اختصاص داده است.

4. المهديّة فى الاسلام منذ اقدم العصور حتى اليوم دراسة وافية لتاريخها العقائدى و السياسى و الأدبى، حسن سعد محمد، قاهره: دار الكتاب العربى، 1373 ق 1953/ م، 304 ص. (1) اين كتاب داراى هفت فصل با اين عناوين است: الامامة فى الإسلام، الرجعة، المهديّة فى الإسلام، فرق الشيعة ازاء هذا المعتقد، أدب المهديّة عند الشيعة، المهديّة عند بقية الفرق الاسلامية، المهديّة فى العصر الحديث.

نويسنده، رويکرد تاريخى و نه عقيدتى به اين مسئله دارد و بدون پيش فرض هاى كلامى و اعتقادى، به نقل و تحليل پرداخته است.

بر اين كتاب، نقدى نوشته شده با عنوان: إلى مشيخة الازهر، عبد الله سبيتي، بغداد: دار الحديث، 1375 ق، 179 ص رقى. (2) 5. لا مهدي ينتظر بعد الرسول خير البشر، عبد الله بن زيد بن حجر آل محمود، دوحه: مطابع قطر الوطنية، 1400 ق، 97 ص.

نويسنده كه رئيس دادگاه هاى شرعى قطر است، در اين كتاب، احاديث وارده از پيامبر صلى الله عليه و آله را مورد نقد قرار داده و آنها را افسانه و جعلى قلمداد کرده است و عالمان اهل سنت را مخالف اين احاديث مى داند. (3)

ص: 289

1- (1). همان: ص 726.

2- (2). همان: ج 1 ص 95.

3- (3). كتاب نامه حضرت مهدي عليه السلام: ج 2 ص 617.

بر این کتاب، نقدهای بسیاری نوشته شده که از آن جمله است:

الف- الرد علی من کذب بالاحادیث الصحیحة الواردة فی المهدی، (1) عبد المحسن العبد، تهران: کتاب خانه چهل ستون، 1402 ق، 115 ص.

مؤلف کتاب، از علمای سلفی و استاد دانشگاه مدینه است.

این کتاب توسط سید هادی خسروشاهی با عنوان مصلح جهانی به فارسی ترجمه شده است.

ب- اقامة البرهان فی الرد علی من أنکر خروج المهدی و الدجال و نزول عیسی فی آخر الزمان، حمود بن عبداللہ تویجری، ریاض: مکتبة المعارف، 1405 ق. (2) ج- الاحتجاج بالأثر علی من انکر المهدی المنتظر، حمود بن عبد اللہ تویجری، بریده: دار العلیان، 1406 ق، دوم. (3) 6. المهدی المنتظر فی المیزان، عبد المعطی عبد المقصود (محمّد)، اسکندریه: دار نشر الثقافة، 1400 ق/1980 م، 85 ص.

نویسنده در این کتاب، 43 روایت مربوط به مهدویت را نقد سندی می کند و در پایان نتیجه می گیرد که مهدویت، جایگاهی در عقاید مسلمانان ندارد.

7. المهدی المنتظر فی روایات اهل السنة و الشیعة الامامیة دراسة حدیثیة نقدیة، عذاب محمود حمش، عمان: دار الفتح، 1422 ق/2001 م، 553 ص.

نویسنده، کتاب را در شش فصل سامان داده است. فصل نخست، کتاب شناسی اجمالی و توصیفی از آثار تدوین شده در باره اندیشه مهدویت است. در فصل دوم، جوانب نظری مسئله مهدویت را در اهل سنت به بحث می گذارد. در فصل سوم، به تخریج و نقد احادیث مهدویت نزد اهل سنت می پردازد. در فصل چهارم از جوانب

ص: 290

1- (1). همان: ص 389-390.

2- (2). همان: ص 92.

3- (3). همان: ج 1 ص 62-63.

نظری عقیده مهدویت نزد شیعه بحث می کند و در فصل پنجم به تخریح و نقد احادیث شیعه در زمینه مهدویت می پردازد. فصل ششم را به تخریح و نقد حدیث «لا مهدی إلا عیسی بن مریم» اختصاص داده است.

وی احادیث مربوط به مهدی را نادرست و سست معرفی می کند.

8. امام المهدی حقیقة تاریخیة ام فرضیة فلسفیة، احمد الکاتب، بیروت: الدار العربیة للعلوم، پنجم، 1428 ق/2007 م، 244 ص.

احمد الکاتب، نویسنده ای عراقی (از خاندانی شیعی) است که دیدگاه های انتقادی تندی در مسئله امامت دارد. وی با نوشتن کتاب تطور الفکر السیاسی الشیعی من الشوری إلى ولاية الفقیه در سال 1997 م به این میدان گام نهاد. این کتاب، سه جزء دارد: نظریة الإمامة الإلهیة لأهل البیت، الإمام المهدی حقیقة تاریخیة ام فرضیة فلسفیة، تطور الفکر السیاسی الشیعی فی عصر الغیبة.

این کتاب، خلاصه ای است از کتاب تطور الفکر السیاسی الشیعی، بدین صورت که نویسنده، جزء اول و سوم را تلخیص کرده و جزء دوم را کامل در این اثر آورده است.

احمد الکاتب در این اثر، نخست ادله وجود امام مهدی را از دیدگاه شیعه در یک فصل آورده و سپس در فصل دوم، به مناقشه و نقد آنها پرداخته و فصل سوم را به چگونگی پیدایش نظریه مهدویت در شیعه اختصاص داده است.

کتاب، بجز ایرادهای روشی و تناقض هایی که در خود دارد، به نظر می رسد که بیشتر تحت تأثیر شرایط اجتماعی-سیاسی شیعه در دوران معاصر شکل گرفته است.

بر این کتاب، نقدهایی هم نوشته شده که مشخصه یکی از آنها چنین است:

الرد علی شبهات احمد الکاتب حول إمامة أهل بیت و وجود المهدی المنتظر، السید سامی البدری، 1421 ق.

این کتاب در چهار جزء منتشر شده و ردّی است بر کتاب تطوّر الفكر السياسي الشيعی. در اجزای سه گانه اول به نقد دیدگاه های احمد کاتب در مباحث کلی شیعه پرداخته است و جزء چهارم را به پاسخگویی نسبت به شبهات مهدویت اختصاص داده است.

9. افعال المهدي الشنيعة فيما زعمته عنه الشيعة، ابو انس مجدی محمود المکی، قاهره: مكتبة دار السلام الحديثية، 1432 ق/2011 م، 159 ص.

نویسنده در این اثر، ضمن تأکید بر این که مهدویت جزء اعتقاد همه مسلمانان است، موارد اختلاف شیعه و اهل سنت را برشمرده است که عبارت اند از: نام، حیات، نسب، چگونگی و روش حکومت.

وی کشتارهای بسیاری را که در برخی روایت های شیعه آمده اند، مورد نقد قرار داده است. البته باید گفت که روایت های شیعه درباره چگونگی حاکمیت امام زمان، دو گونه است: در برخی از آنها مطالب یاد شده آمده؛ ولیکن در بسیاری دیگر مضامین مخالف آن گزارش شده است و محققان شیعی نیز در جمع میان این دو دسته روایت، دیدگاه واحدی ندارند.

10. متى يشرق نورك أيها المنتظر؟!، عثمان محمد الخميس، مدینه، 1429 ق.

این کتاب، در نقد «مهدویت شخصی» از منظر حدیثی و تاریخی نگاشته شده و از بحث نام و نسب و تولّد و نام مادر و قابله امام مهدی علیه السلام و کسانی که او را دیده اند، آغاز می کند و سپس به بحث عمر مهدی علیه السلام و نحوه بهره گیری جهانیان از ایشان در عصر غیبت و نواب عام و خاص و... می پردازد. این کتاب، با عنوان عجیب ترین دروغ تاریخ توسط اسحاق دبیری به فارسی ترجمه شده و نقدهای بسیاری را نیز برانگیخته است، از جمله: امام مهدی علیه السلام حقیقتی ماندگار، از مجتبی ترابی و عجیب ترین حقیقت تاریخ، از مهدی یوسفیان و مهدی علیه السلام مهم ترین حقیقت تاریخ، از مجتبی گودرزی.

ص: 292

11. بازخوانی تاریخ تشیع امامیه: غیبت و مهدویت، عبدالعزیز عبدالحسین ساشادینا، ترجمه و نقد: محمودرضا افتخارزاده، تهران: روزگار، 1390ش، ویرایش دوم.

تنها چاپ نسخه انگلیسی این کتاب، در سال 1980م، توسط انتشارات دانشگاه ایالتی نیویورک انجام شده است. مؤلف، با آن که به مهدی شخصی امامیه (امام محمد بن الحسن العسکری علیه السلام) اعتقاد دارد، به نقد تاریخی روایات مرتبط با اوصاف مهدی و علائم خروج و ظهورش می پردازد و به این جمع بندی می رسد که مهدی امامیه، «خاص» است و با موعودهای ادیان دیگر و دیگر فرقه ها (کیسانیه، زیدیه، اسماعیلیه و بنی عباس) یکی نیست و بسیاری از روایات مربوط به توصیف شخص و شخصیت و دولت او، ریشه در اسرائیلیات یا تمایلات فرقه ها برای زمینه سازی مهدی خودشان دارد.

مؤلف، در کتاب دیگرش که در 1996م، در آکسفورد منتشر کرده است (ترجمه کتاب دادگستر جهان ابراهیم امینی)، در مقدمه ای تفصیلی، به تبیین بهتری از نتایج تحقیق پیشین نیز دست زده است و می گوید: مهدویت شیعی، ریشه در هیچ دین یا فرهنگ دیگری ندارد. به علاوه، دو مبحث «عدالت» و «امامت» قرآن، بدون باور «دادگستر نهایی جهان»، ناتمام خواهد بود.

3-2- تدوین پایان نامه های دانشگاهی

در سال های اخیر در مراکز دانشگاهی مرتبط با حوزه های دین در ایران، یکی از موضوعاتی که دغدغه خاطر دانشجویان قرار گرفته، مسئله مهدویت بوده است (1) و

ص: 293

1- (1). گفتنی است اندکی پیش از انقلاب اسلامی ایران در 1357ش (1979 م)، گرایش به مباحث آینده جهان، پایان تاریخ، آخرین انسان، ابر انسان، انسان کامل و منجی موعود، تحت تأثیر هزاره گرایان یهودی و مسیحی و مسیحیان صهیونیست (اوانجلیست ها) و محافظه کاران جدید (نتوکان ها) و عرفای یهودی طریقت قبالا) و... در اروپا، امریکا و کانادا شدت گرفته بود و نگارش مقالات و کتاب ها و پایان نامه های فراوان و ساخت مستندهای رادیویی و تلویزیونی بسیاری را در جهان غرب به همراه داشت، تا جایی که در طول یک دهه، به یک موج پژوهشی تبدیل گردید و پیروان آیین های شرقی (هندو، بودا و...) نیز به آن پیوستند (در باره این فضای علمی-رسانه ای، ر.ک: بازخوانی تشیع امامیه: غیبت و مهدویت: ص 19-20). [1]

در این زمینه، پایان نامه هایی تدوین شده است که به معرفی برخی از آنها می پردازیم:

1. مسئله غیبت امام عصر در قرآن و حدیث، مهدی غلامعلی، کارشناسی ارشد، دانشکده حدیث، اردیبهشت 1388.
2. بررسی محتوایی ادعیه امام مهدی، مریم یارمحمدی، کارشناسی ارشد، دانشکده اصول دین، 89-1388.
3. نقد و بررسی تطبیقی روایات علائم الظهور در منابع فریقین، محمد حسن شاطری، کارشناسی ارشد، دانشکده اصول دین.
4. علائم ظهور، مرتضی کیانپور، سطح 3 حوزه علمیه قم.
5. اعتقاد به مهدویت و تأثیرگذاری در عرصه تعلیم و تربیت، نجمه نجم، کارشناسی ارشد، دانشکده اصول دین.
6. تأثیر اعتقاد به مهدویت در اصلاح فرد، سیمین صمیمی، کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.
7. پژوهش در زیارت ناحیه، مرتضی خوش نصیب، سطح 3 حوزه علمیه. (1) 8. نقد و بررسی تاریخی تدوین و نشر احادیث مهدویت با تأکید بر غیبت نعمانی، علیرضا مختاری، دکتری، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، 1386.
9. مهدی موعود در قرآن و احادیث، شهرباز فرخی نژاد ناصری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، 1375.

ص: 294

1- (1). یادآوری می شود که این روایت ها در این دانش نامه، نقّادی شده اند.

10. بررسی توقیعات امام زمان، محمد شیاسی، دانشگاه رازی کرمانشاه، 1382.

11. بررسی تطبیقی روایات تفسیری فریقین در باره امام مهدی، محمد هادی قهاری کرمانی، دانشکده اصول دین قم، 1382.

12. امام مهدی در روایات تفسیری، شاه گل حسین سجادی، جامعه المصطفی، 1382.

13. بررسی تطبیقی مهدویت در روایات فریقین، مهدی اکبرنژاد، مرکز تربیت مدرس قم، 1384.

14. معرفی و بررسی تطبیقی احادیث مهدویت، خدیجه خورگامی.

15. مهدویت در کتاب و سنت از دیدگاه امامیه و اهل سنت، غلامحسین تاجری نسب.

16. تحلیل و بررسی روایات نحوه حاکمیت امام زمان، صدیقه سبزواری، دانشکده اصول دین، 1389.

17. سیمای حضرت مهدی در آیات و احادیث و نظم فارسی، حسن خانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، 1377.

18. بررسی نقش مردم در غیبت و ظهور امام زمان، زهره رجب زاده، دانشکده اصول دین، 1389.

19. سیمای امام عصر در اهم تفاسیر مأثور، مانده اعتماد.

20. سیمای منجی در قرآن و روایات، کریم رجاءوند، دانشگاه تبریز، 1387.

21. توقیعات حضرت ولی عصر و بررسی مباحث اعتقادی در آنها، دانشکده اصول دین، 1387-1388.

پایان نامه های مهدوی نیز به سهم خود می توانند موضوع مستقلی برای یک کتاب شناسی قرار بگیرند؛ زیرا با مراجعه به مراکز که آرشیو پایان نامه دارند با حجم انبوهی از پایان نامه های مهدوی، روبه رو هستیم.

ص: 295

انتشار نشریات در بیش از یک قرن اخیر، تحوّل در سبک نگارش و عبور از کتاب و رساله به مقاله و گزارش و خبر را موجب شده است. به علاوه، در دهه های اخیر، انتشار مجلات تخصصی، شیوع فراوان یافته که مهدویت نیز از این عرصه بیرون نمانده است. در ادامه، به تعدادی از نشریاتی که موضوع آنها اختصاصاً مهدویت است و در حوزه زبان فارسی تولید می شوند، اشاره می شود:

1. موعود

ماه نامه فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی

صاحب امتیاز، مدیر مسئول و سردبیر: اسماعیل شفیعی سروستانی

شماره اول: فروردین و اردیبهشت 1376

از این مجله تا آبان 1392، 153 شماره در هجده سال منتشر شده است.

این مجله چنان که عنوانش نشان می دهد، عمومی است و حاوی مقالات عمومی، معرفی کتاب، شعر و گفتگوست.

2. انتظار موعود

فصل نامه علمی-تخصصی ویژه امام مهدی علیه السلام

صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود

مدیر مسئول: حجة الإسلام قرائتی؛ سردبیر: دکتر روح الله شاکری

شماره اول: پاییز 1380/شعبان 1422

از این مجله، تا پاییز 1392 ش، 38 شماره منتشر شده است و حاوی مقالات پژوهشی و علمی از صاحب نظران حوزوی و دانشگاهی است.

3. مشرق موعود

فصل نامه علمی-پژوهشی مهدویت

ص: 296

صاحب امتیاز: مؤسسہ آئندہ روشن (پژوهشکده مهدویت)

مدیر مسئول و سردبیر: سید مسعود پور سید آقایی

شماره اول: تابستان 1385

از این مجله تا پاییز 27، 1392 شماره به چاپ رسیده است.

این مجله از تاریخ 1388/9/1 از کمیسیون نشریات وزارت علوم تحقیقات و فناوری درجه علمی-پژوهشی دریافت کرده است.

4. پژوهش های مهدوی

صاحب امتیاز: مؤسسہ آئندہ روشن

مدیر مسئول: سید مسعود پور سید آقایی

سردبیر: نصرت اللہ آیتی

شماره اول، تابستان 1390

از این مجله تا تابستان 1392 ش، پنج شماره به چاپ رسیده است.

5. سپیده سحر، مجله الکترونیک در موضوع امام عصر علیه السلام

هجده شماره منتشر شده است

6. خورشید مکه (ماه نامه، صاحب امتیاز: علیرضا نعمتی)

7. امان (ماه نامه اطلاع رسانی مهدوی).

8. ملیکا (ماه نامه مهدوی ویژه کودکان)

9. موعود جوان (صاحب امتیاز: اسماعیل شفیعی سروستانی).

10. انتظار نوجوان (صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود).

5-2- تدوین فرهنگ نامه ها و دانش نامه ها

1. معجم احادیث الإمام المهدی، زیر نظر: محمدجواد مہری، قم: بنیاد معارف اسلامی.

2. معجم احادیث الإمام المهدی، 8 جلد، علی کورانی.

این کتاب نخست در سال 1369 ش/1411 در پنج جلد منتشر شد و حاوی 1941 حدیث بود که در سه محور احادیث النبی: دو جلد (1-560) احادیث الأئمة: دو جلد (1436-561)، الآیات المفسرة: یک جلد (1437-1941).

در سال 1427 ق/2006 م برای این معجم، راه نمای موضوعی با عنوان المعجم الموضوعی لأحادیث الإمام المهدي توسط جناب آقای کورانی منتشر شد.

چاپ بعدی معجم در سال 1428 ق در هشت جلد و با 1861 حدیث منتشر شد.

در این چاپ، جلد هشتم به فهرس اختصاص یافته است.

3. منتخب الأثر، آية الله لطف الله صافي، 3 جلد.

4. موسوعة الإمام المهدي، مهدي فقيه ايماني. جلد اول حاوی نوزده رساله از كتب اهل سنت، با همين عنوان و ادامه مجلدات با عنوان «الإمام المهدي عند اهل السنة»، دو جلد. (1) 5. موسوعة الإمام المنتظر، سيد محمد علي ابطحي، ده جلد، چاپ نشده (2).

6. دایرة المعارف حضرت مهدي، هفت جلد، محمدباقر شريعت. (3) 6. العبقرى الحسان فى احوال مولانا صاحب الزمان، شيخ على اكبر نهاوندى، نه جلد، قم: مسجد جمكران، 1386.

7. الموسوعة الشعرية المهدوية، عبد القادر على ابو المكارم، ده جلد، بيروت: دار العلوم، 1431 ق/2010 م.

در این کتاب، اشعار عربی مربوط به مهدویت گردآوری شده است.

8. موسوعة الإمام المهدي، سيد محمد صدر، چهار جلد، چاپ دوم 1427 ق/2006 م.

ص: 298

1- (1). كتاب نامة حضرت مهدي عليه السلام: ج 1 ص 115.

2- (2). همان: ج 2 ص 728-729

3- (3). همان: ص 327.

9. موسوعة الإمام المهدي المنتظر، محمد صدر، مراجعه و تدقيق: هادي نجفي، هجده جلد.

10. معجم مهدويت در روايات تفسيری، مرتضى عبدی حائری، 3 جلد، 1390، اندیشه ظهور.

11. الأحاديث الواردة في المهدي في ميزان الجرح و التعديل، عبدالعليم عبدالعظيم بستوي، 2 جلد، المكتبة المكية- دار ابن حزم 1420 ق/1999م.

ج 1: المهدي المنتظر في ضوء الأحاديث و الآثار الصحيحة؛ ج 2: الموسوعة في أحاديث المهدي الضعيفة و الموضوعة.

در جلد اول، 46 حديث و در جلد دوم، 292 حديث آورده است. در ذيل هر حديث، تخريج و رجال حديث و مباحث ديگر را آورده است.

12. الإمام المهدي في بحار الأنوار، 2 جلد، ياسر صالحی، بيروت: الاعلمی، 1430 ق/2009م.

13. الإمام المهدي في مصادر علماء الشيعة، 3 جلد، مركز الدراسات التخصصية في الامام المهدي، بيروت: الأعلمی، 1433 ق/2011م.

14. موسوعة المصطفى و العترة، ج 16 و 17 (الإمام المهدي)، حسين شاکري، قم:

الهادی، 1421 ق.

15. موسوعة الامام المهدي، الرؤية القرآنية للقضية المهدوية، زير نظر: ابو الفضل اسلامی، قم: نشر الفقاهه، 1425 ق. جلد اول كتاب منتشر شده است.

16. موسوعة بقية الله الأعظم الإمام المهدي، جعفر حسين عتریسی، سه جلد، بيروت: دار الهادي، 1472 ق/2006م.

6-2- مطالعات خاورشناسان

يکي از اتفاقات دوران معاصر در حوزه مهدويت، مطالعات و مکتوبات خاورشناسان است. آنان با هر انگيزه ای، اين مسئله را بررسی کرده اند و از نگاه

ص: 299

خود به تحلیل آن پرداخته اند.

می توان مطالعات خاورشناسی در حوزه مهدویت را از اواخر قرن نوزده میلادی برشمرد.

خاورشناسانی که به این مسئله پرداخته اند، عبارت اند از (1): ژوزف گوینو (1816-1882 م)، جیمز دارمستتر (1849-1894 م)، هنری لامنس (1862-1937 م)، فان فلوتن (1866-1903 م)، گلدزیهر (1850-1921 م)، ادوارد براون (1863-1926 م)، مارگولیو (1858-1940 م)، میلتن گیب (1895-1975 م)، هانری کرین (1903-1978 م)، آنه ماری شیمیل (1932-2002 م)، ویلیام مونتگمری وات (1909-2006 م)، تیتوس بورکهارت (1908-1984 م)، توشیهیکو ایزوتسو (1914-1993 م)، آن لمبتون (1912-2008 م) و برنارد لوئیس (متولد 1916 م).

آثار خاورشناسان

1. مهدی از صدر اسلام تا قرن سیزدهم، جیمز دارمستتر، ترجمه: محسن جهانسوز، تهران: کتاب فروشی ادب، 1317 ش.

2. السيطرة العربية و التشيع و المعتقدات المهدية في ظل خلافة بنی امیة، فان فلوتن، مترجم: ابراهیم بیضون، بیروت.

3. العقيدة و الشريعة في الإسلام، ایگناتس گلدزیهر.

بخشی از کتاب به مهدویت اختصاص دارد. (2) 4. مقاله «مهدی» در دایرةالمعارف دین و اخلاق، مارگولیو.

5. ترجمه کمال الدین به زبان آلمانی، اوجست مولر.

ص: 300

1- (1). جهت آگاهی بیشتر در این زمینه، ر.ک: شرق شناسی و مهدویت، سید رضی موسوی، دفتر اول، بیروت: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی، 1389 ش؛ التشيع و الاستشراق، عبدالجبار ناجی، بیروت: دار المحجة البيضاء، 2011 م (ص 203-245).

2- (2). این کتاب با عنوان درس هایی در باره اسلام، توسط علینقی منزوی به فارسی ترجمه شده است.

وی مقدمه ای با عنوان «المهدية في الاسلام» بر این کتاب نوشته است. (1)6. مدخل های «مهدی» و «غیبت» و «قائم» و «ظهور» در دائرة المعارف اسلام، چاپ لیدن هلند (ویرایش دوم/نسخه چاپی و نسخه الکترونیک).

گفتنی است که امروزه تقریباً در تمامی فرهنگ نامه ها و دائرة المعارف های موضوعی تدوین شده در غرب که به مذهب یا اسلام می پردازند، به موضوع مهدویت و مهدی و موعود اسلام و امام غایب شیعه، توجه شده است، که از این میان می توان به دائرة المعارف مذهب (زیر نظر میرچا الیاده) و دائرة المعارف اسلام معاصر (زیر نظر جان اسپوزیتور) و فرهنگ دین (مذهب) آکسفورد اشاره کرد.

ص: 301

1- (1). التشیع والاستشراق: ص 207.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟

سوره زمر / 9

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

